

75 anys de Salut Pública a l'Hospitalet de Llobregat (1875-1950)

Miquel Carandell Baruzzi

Beques L'Hospitalet de Llobregat, 2016.

Setembre 2017.

0.- Introducció

- 0.1.- Metodologia i fonts
- 0.2.- Els capítols
- 0.3.- L'Hospitalet, un creixement agrícola i desigual
- 0.4.- Males olors, higiene, condicions socials i anàlisis de laboratori

1.- Entre epidèmies i higiene: salut pública a finals del segle XIX i inicis del XX

- 1.1.- Context històric: de la Restauració a la Mancomunitat
- 1.2.- Context científic i social: higiene i males olors
- 1.3.- L'Hospitalet i la salut pública
- 1.4.- L'òrgan de gestió de la salut pública: la Junta Municipal de Sanitat
- 1.5.- Del metge-cirurgià al metge titular: el paper dels metges
- 1.6.- El cas dels porcs i el farmacèutic
- 1.7.- Les turbulentes relacions amb els pobles limítrofs
- 1.8.- L'Hospitalet davant les epidèmies: còlera, 1885
- 1.9.- Un hospital provisional durant el còlera: la casa de Juan Cubells
- 1.10.- El paludisme, una malaltia del Delta
- 1.11.- Altres malalties ataquen l'Hospitalet
- 1.12.- “El estercolero de Barcelona”
- 1.13.- El primer dispensari: La Creu Roja
- 1.14.- Incultes però reivindicatius

2.- L'Hospitalet en constant creixement: salut pública a principis del segle XX

- 2.1.- Context Històric: Mancomunitat, Dictadura i República
- 2.2.- Context científic: bacteris, anàlisis i la Junta Municipal de Sanitat
- 2.3.- La dictadura: un alcalde peculiar i els “delegados gubernativos”
- 2.4.- El cos mèdic municipal de l'Hospitalet, un creixement complicat
- 2.5.- Dispensaris mèdics per cada vegada més gent

- 2.6.- La “Spanish Flu” arriba a l'Hospitalet
- 2.7.- Aigua potable i anàlisis microbiològiques: la febre tifoide a l'Hospitalet
- 2.8.- La pesta bubònica, una malaltia medieval a l'Hospitalet del segle XX
- 2.9.- La vida en barraques: un problema social, higiènic i moral
- 2.10.- El GATCPAC afronta el “problema” dels escombriaires

3.- L'emergència sanitària de la Guerra Civil Espanyola a l'Hospitalet

- 3.1.- El context històric i mèdic: La Guerra Civil a l'Hospitalet
- 3.2.- De Comitè Local de Sanitat a Consell Local de Sanitat i Assistència Social
- 3.3.- L'assistència hospitalària en temps de Guerra
- 3.4.- Una institució necessària en un moment inoportú: la Casa Maternitat
- 3.5.- Els metges, en guerra
- 3.6.- La malaltia dels treballadors i la nova tècnica dels raigs X
- 3.7.- La Guerra a l'Hospitalet: bombes i refugiats
- 3.8.- Cases barates no, cases sanitàries

4.- Una postguerra de salut pública a l'Hospitalet

- 4.1.- Context històric: la llarga postguerra franquista a l'Hospitalet
- 4.2.- Permisos i informes de la Junta de Sanitat franquista
- 4.3.- La campanya de vacunació contra la verola en la postguerra espanyola
- 4.4.- La salut i malaltia d'una població amb gana i males condicions de vida
- 4.5.- Més llits i més metges
- 4.6.- Regulació d'indústries perilloses: les vaqueries i els draps
- 4.7.- Els escombriaires en el període franquista

5.- Conclusions

- 5.1.- Serveis mèdics pels hospitalencs
- 5.2.- Malalties habituals, infeccions i epidèmies

5.3.- Escombriaires i d'altres professions perilloses per la salut pública

6.- Imatges i mapa de l'Hospitalet de Llobregat

7.- Bibliografia

7.1.- Publicacions

7.2.- Blogs i pàgines web consultades

0.- Introducció:

Aquest treball tracta sobre la gestió de la salut pública a l'Hospitalet de Llobregat en els 75 anys que van des de l'inici de la Restauració Borbònica, l'any 1875, fins al final dels primers anys de postguerra, al voltant de l'any 1950. Per dur a terme aquesta tasca, hem analitzat sobretot el paper jugat per l'anomenada Junta Municipal de Sanitat, de la que es conserven les transcripcions de les seves reunions a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet. Aquesta serà la principal font del treball però d'altres actors i temàtiques seran tractades a partir d'altres fonts i recursos que detallarem a continuació. Així doncs, aquesta introducció estarà dividida en cinc apartats. El primer estarà dedicat a la metodologia, fonts i bibliografia secundària utilitzada. El segon apartat tractarà les raons que determinen l'elecció de la divisió temporal escollida per a cadascun dels capítols del treball, així com la justificació de com s'han conformat aquests capítols. El tercer apartat estarà dedicat a esbossar tres elements fonamentals en la comprensió de les característiques específiques de la població de l'Hospitalet de Llobregat i com aquestes han pogut afectar a la gestió de la salut pública. Una vegada caracteritzat l'Hospitalet, parlarem també de les característiques generals de la salut pública i la seva gestió en el context general d'Espanya i Catalunya en els períodes tractats. Serà una visió general a la qual faltaran molts detalls però que servirà per entendre la forma en què la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet va tractar determinades qüestions i així entendre millor com podem posar les històries que veiem a l'Hospitalet en el context global de la sanitat a Catalunya i Espanya.

0.1.- Metodologia i fonts

Aquest treball, basat en les actes de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet de Llobregat entre 1875 i 1950, té característiques clares del que podríem anomenar microhistòria, així com, a la vegada, pel llarg marc temporal, aporta una visió general respecte temàtiques de salut pública en aquest període.

Així, el fet de tractar només la història local de l'Hospitalet de Llobregat fa que aquest treball no pugui pretendre fer afirmacions generals a Catalunya o Espanya sobre la gestió de la salut pública en els períodes tractats sinó només explicar, de forma detallada, de quina forma aquesta es va produir a l'Hospitalet. De fet, el tractament de les actes de la Junta de Sanitat ha estat un dels principals objectius d'aquest treball que, esperem, contribueixi a entendre millor la història recent de

l'Hospitalet respecte a temes sanitaris. En aquest sentit, més enllà del treball efectuat, ja fa anys per Gabriel González Pavón sobre sanitat a l'Hospitalet que podeu trobar a la bibliografia, així com algun tractament puntual en treballs més amplis i els articles d'Inocencio Salmerón sobre els escombriaires, aquesta ha estat una temàtica gairebé inexistent en la historiografia local de l'Hospitalet. Així doncs, aquest treball pretén omplir aquest buit respecte a la història de la salut pública a l'Hospitalet en els darrers cent anys, d'alguna manera serà una microhistòria que vol ser un primer pas per a una comprensió històrica més amplia de la salut pública i de les Junes Municipals en els diferents períodes tractats.

En segon lloc, com hem dit, l'ampli marc temporal tractat permet que aquest treball pugui ser també una síntesi de com s'ha gestionat la salut pública de forma municipal, a través de la Junta, a l'Hospitalet, un municipi d'unes característiques especials de grandària i proximitat a Barcelona. Diverses temàtiques que es repeteixen en els diferents capítols poden ser aïllades i vistes des del punt de la Junta de forma global en els 75 anys tractats. No estem davant d'una història d'anàlisi puntual doncs, sinó d'una síntesi, que podria ser més profunda i polièdrica, però que, altre cop, serveix com una primera aproximació a temes com els escombriaires, la gestió d'epidèmies o la gestió de dispensaris a l'Hospitalet. Així, altre cop, aquest treball vol omplir el buit historiogràfic que existeix en l'àmbit de l'Hospitalet de moltes d'aquestes temàtiques tractades en els diferents capítols.

Per altra banda, aquest treball ha escollit basar-se en els moviments, actuacions i decisions de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet com a institució. Així, els noms dels membres d'aquesta, o de les persones involucrades en les històries explicades, han estat eliminats en la majoria d'ocasions, excepte en alguns casos puntuals. D'aquesta manera es vol, i sent conscient de la mancança de la importància de les decisions individuals, a més de mantenir l'anonimat dels involucrats en aquells períodes més recents, destacar com la Junta ha gestionat els problemes i qüestions amb què s'ha trobat i no com ho han fet determinades persones. No es tractarà doncs d'una història dels metges o dels polítics sanitaris a l'Hospitalet sinó la història de la Junta Municipal de Sanitat en els períodes tractats.

Com hem dit, la font principal d'aquest treball han estat les actes de la Junta Municipal de Sanitat, en les seves diferents versions, Comitè Local de Sanitat, Consell Local de Sanitat i també Junta de Auxilios, conservades a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat. Més enllà d'aquests documents, el mateix arxiu ha proporcionat altres fonts interessants relacionades amb la gestió de la salut pública, la salubritat i la sanitat a l'Hospitalet en els diferents períodes. També han estat importants els diferents llibres i treballs que han tractat aquesta història recent de l'Hospitalet que podeu trobar a la bibliografia, així com els diferents treballs que tracten els aspectes sanitaris i de

salut pública en l'àmbit català o espanyol, que han servit per donar informació i profunditat historiogràfica a les reflexions sorgides a partir de les actuacions de la Junta Municipal de Sanitat. Si bé no ha estat un treball que ha utilitzat intensament aquestes fonts secundàries, ja que com hem explicat es tractava de caracteritzar la gestió de la salut pública a l'Hospitalet, la presència puntual d'aquestes fonts permeten entendre millor el què succeeix localment i perquè ho fa de la forma que ho fa. Algunes d'aquestes fonts tractaran temes com les epidèmies de còlera, febre tifoide o tifus exantemàtic, la gestió de malalties com la tuberculosi o el paludisme, així com el paper de les mateixes juntes municipals i de la gestió general de la salut pública a l'Espanya i Catalunya dels diferents períodes tractats. Finalment, la premsa, tan catalana, especialment *La Vanguardia*, com a escala espanyola, ha estat una font important tant per donar riquesa al context històric com per explicar amb més detall històries sobre, per exemple, epidèmies que sorgien o afectaven l'Hospitalet de Llobregat.

0.2.- Els capítols

Aquest treball està dividit en quatre capítols centrals, a més d'una introducció i unes breus conclusions finals. El primer capítol transcorre en el període que va de l'inici de la Restauració Borbònica fins a l'inici del període de la Mancomunitat de Catalunya, l'any 1914. L'elecció de l'inici d'aquest treball ve donada per les condicions històriques que es van produir en aquell moment que, d'alguna manera, suposen un canvi per l'Hospitalet, ja que s'inicià el procés que el portà d'un poble eminentment agrícola a transformar-se, a poc a poc, en una ciutat industrial. El final d'aquest primer capítol ve establert pel començament d'un canvi polític important amb l'aparició de la Mancomunitat que va suposar un canvi important també a nivell sanitari.

Aquest primer capítol comença per esbossar el context històric i científic, així com el paper de la Junta Municipal de Sanitat en la gestió de la salut pública a l'Hospitalet. Així, veurem les circumstàncies sota les quals es van obrir les primeres places de metges municipals i el paper de la Junta en aquest procés. També parlarem de l'obertura dels primers centres mèdics a la vila, el paper de la Creu Roja en aquest procés i la relació amb la Junta al respecte. Per l'Hospitalet serà també rellevant en aquest capítol la relació de la Junta Municipal de Sanitat amb altres estaments polítics locals, com l'alcaldia i provincials, com el governador civil o les alcaldies d'altres pobles limítrofs com Sants, Cornellà i, més tard, Barcelona. Finalment, en aquest capítol també parlarem de la manera en què la Junta Municipal va afrontar la gestió de determinades infeccions i brots epidèmics. En especial, tractarem la gran epidèmia de còlera que va afectar tot el país l'any 1885 i

que, encara que en poca mesura, també va arribar a l'Hospitalet. En aquest capítol també s'introduirà, per primera vegada, el tema dels “escombriaires” i la seva “problemàtica” sanitària que s'estendrà durant tots els períodes d'aquest treball. En definitiva, aquest primer capítol és especialment important pel treball, i per això també és més extens, perquè, a més d'ocupar un marc temporal llarg, serveix per establir, per primera vegada, moltes de les temàtiques que s'aniran tractant en els altres capítols, així com per explicar moltes de les característiques de l'Hospitalet i de la gestió sanitària que serveixen per a tot el treball.

El segon capítol està dedicat a tres períodes històrics molt diferenciats i diferents políticament, però que, per la seva duració i continuïtat, ha estat convenient tractar-los conjuntament, ja que permeten entendre bé el desenvolupament de la salut pública a l'Hospitalet sense la necessitat d'estendre's excessivament en cadascun d'aquests períodes. El primer període de què estem parlant és el de la Mancomunitat de Catalunya, en el que es posen en marxa moltes polítiques sanitàries en l'àmbit català que també es veuen reflectides en les actes de la Junta a l'Hospitalet. El segon període és el de la Dictadura de Miguel Primo de Rivera, on moltes d'aquestes polítiques es veuen frenades, i les temàtiques que prenen rellevància esdevenen totalment diferents. El tercer període són els breus sis anys de la Segona República Espanyola, en el que es recuperen i reforcen i amplien moltes de les polítiques i campanyes sanitàries que havien començat amb la Mancomunitat. El gran canvi que va suposar l'inici de la Guerra Civil Espanyola, així com el fet que es conservin les actes de la Junta a l'inici d'aquest període, justifiquen el final d'aquest capítol en aquest punt de la història recent d'Espanya. El període tractat en aquest segon capítol és d'especial rellevància per l'Hospitalet, ja que suposa la seva consolidació definitiva com a ciutat industrial, així com el seu creixement exponencial per l'arribada de treballadors i treballadores d'altres parts de l'Estat Espanyol per ocupar les feines generades per aquestes indústries així com pels grans projectes de la ciutat de Barcelona, com el metro o l'Exposició Internacional de 1929.

En referència a les temàtiques tractades, en aquest capítol tornem a parlar dels metges i de l'obtenció i designació de places de metges municipal. En aquest capítol són d'especial importància els canvis polítics a l'hora d'establir aquestes designacions. Igualment, tractarem com aquest creixement poblacional també va portar a un creixement pel que fa a la presència de serveis mèdics per la població de l'Hospitalet. En aquest període s'observa molt bé com l'advertència d'un perill per la salut pública per part dels veïns o de les autoritats ja no està basada només en els sentits, les males olors o la visió de les escombraries, sinó que passen a tenir importància també les anàlisis efectuats en laboratoris de Barcelona, sobretot. En aquest sentit, s'analitzarà l'epidèmia de febre tifoide que va afectar l'Hospitalet i com aquesta va estar condicionada pels resultats d'aquestes anàlisis científics. Les altres epidèmies d'aquest període van ser la tristament famosa “grip

espanyola” que també va arribar a l'Hospitalet, així com la també famosa pesta bubònica, que va provocar un brot a la vila que va aparèixer en els mitjans de comunicació a escala estatal i que va posar sobre la taula, altre cop, el tema dels escombriaries. Aquests, juntament amb la gestió de les barraques dels nouvinguts a l'Hospitalet, van ser les temàtiques de salubritat pública més tractats per la Junta Municipal de Sanitat en aquest període.

El tercer capítol està dedicat al període de la Guerra Civil Espanyola. Els límits temporals escollits són obvis, els mateixos que va durar el conflicte, però les raons per les quals decidir dedicar un capítol sencer a la Guerra es basen en la conservació, a l'arxiu de l'Hospitalet, de les actes del Comitè Local de Sanitat i del Consell Local de Sanitat, que van substituir, durant els primers mesos de la Guerra, la Junta Municipal de Sanitat. Aquesta font ens ha permès reconstruir les preocupacions i actuacions en matèria sanitària realitzades des de l'Ajuntament de l'Hospitalet durant aquest primer període de la Guerra Civil Espanyola.

Com és natural, les temàtiques tractades en aquest capítol estan totalment condicionades per aquesta situació bèl·lica. L'establiment d'hospitals provisionals per ferits de guerra, l'arribada de refugiats d'altres parts d'Espanya, així com l'atenció als ferits dels bombardeigs que va patir l'Hospitalet van ser algunes de les principals preocupacions sanitàries del moment. Més enllà d'això, també veiem en el Comitè-Consell la voluntat d'acabar amb les mancances mèdiques, sanitàries i de salubritat que la població de l'Hospitalet patia en aquells moments. En aquest sentit, cal destacar tres iniciatives de les quals parlarem en aquest capítol: la Casa de Maternitat, la lluita contra la tuberculosi i la intenció d'acabar amb les “barraques” amb la construcció de “cases sanitàries”.

L'últim capítol del cos central del treball està dedicat als primers anys de la dictadura franquista, el període de postguerra. La riquesa de les actes de la reestablerta Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet en aquest període, així com la complexitat dels canvis de la dictadura i de la societat a partir de finals dels anys cinquanta, van fer que aquest capítol quedés limitat als primers deu anys de dictadura i no anés més enllà d'aquests anys cinquanta. Aquesta limitació, per una banda, presenta el problema de no permetre una explicació global de la sanitat a l'Hospitalet durant la dictadura franquista, però, per l'altre, permet un major aprofundiment i detall en aquesta primera dècada, en la que els temes sanitaris van ser crucials per entendre com es va perpetuar el règim.

Ens trobem doncs en un període en què, amb la devastació provocada per la guerra, així la gana i les carències de l'immediata postguerra, es van reproduir i intensificar brots de malalties com la verola o la tuberculosi que, si bé no havien desaparegut del tot, havien estat en bona mesura controlades abans del conflicte gràcies als avenços mèdics i a les polítiques de la República. Igualment, veurem com en aquest període, les autoritats franquistes van intentar reconstruir l'estament mèdic municipal, així com els serveis municipals. Altre cop, els escombriaires, així com

els negocis de draps seran les preocupacions principals de la Junta en relació a la salubritat pública. Aquests escombriaires s'aniran reduint fins a acabar-se ja una vegada finalitzat el període d'estudi, no per les polítiques municipals sinó pels canvis socials respecte a les escombraries així com a resultat una epidèmia de pesta porcina que obligà a posar fi a les corts d'engreix d'aquest animal a l'Hospitalet.

En definitiva, els quatre capítols expliquen les polítiques sanitàries respecte temàtiques similars durant quatre períodes molt diferents pel que fa al context històric, social, polític i científic. Aquest fet, com ja hem indicat, permet una doble lectura del treball: una puntual, d'una qüestió de salut pública en un moment determinat, que són tractades de forma detallada, així com una visió a nivell més extens, del desenvolupament de determinades temàtiques, com la gestió dels dispensaris de la vila o la preocupació respecte els escombriaires en els períodes tractats. Després dels quatre capítols centrals, el treball acaba amb un capítol de conclusions, on es dibuixen les línies generals tractades en els capítols. Més enllà trobem un annex on podem veure algunes imatges que il·lustren els temes tractats, dos mapes de l'Hospitalet on trobem senyalats alguns dels punts que tractarem en el text, així com els barris que apareixereant, i, finalment, la bibliografia.

0.3.- L'Hospitalet, un creixement agrícola i desigual

Actualment, amb 250.000 habitants, l'Hospitalet de Llobregat és la segona ciutat de Catalunya en població, només superada per la ciutat de Barcelona. A més, aquests habitants, repartits en més de 20.000 per quilòmetres quadrat, la converteixen en una de les més densament poblades de tota Espanya. A finals del segle XIX però, fa no més de 140 anys, l'Hospitalet no superava els 5.000 habitants. Podem veure doncs un creixement espectacular en aquest temps, en el que l'Hospitalet no ha deixat gairebé mai d'augmentar els seus números. Dins el període d'estudi d'aquest treball, que detallarem a continuació, va ser especialment important el creixement produït al voltant dels anys vint i principis dels trenta a causa de l'arribada d'obriers que eren empleats a les obres de l'Exposició Internacional de 1929 i a les obres del metro que arribava de Barcelona a aquesta part de la ciutat. Va ser de fet en aquesta època, l'any 1924, que l'Hospitalet va aconseguir l'estatus oficial de ciutat, que ja no ha perdut fins a l'actualitat. La Guerra Civil i les dificultats de l'immediata postguerra no van ser un impediment perquè l'Hospitalet no deixés de créixer mai, fins arribar als números que hem mencionat a l'inici d'aquest apartat. Aquest constant creixement d'una població en la seva gran majoria d'origen humil que arribava d'altres parts de l'Estat Espanyol i que, sovint, s'autoconstruïa les seves cases, ha estat una característica que ha modelat totalment la forma

de gestió de la sanitat i la salut pública que ha dut a terme la Junta Municipal durant els diferents períodes esbossats en l'anterior apartat. Estem davant d'una característica primordial a l'hora d'entendre quines han estat les preocupacions i les actuacions d'aquesta Junta al llarg d'aquest gairebé un segle estudiat en aquest treball.

Una segona característica de la història recent de l'Hospitalet, estretament relacionada amb aquest creixement ha estat també crucial a l'hora d'entendre la salut pública a la vila. Estem parlant de la configuració física de l'Hospitalet, dividida sempre en tres zones principals: Centre, Collblanc i Santa Eulàlia. El fet de no comptar amb un sol nucli, sinó amb tres, durant bona part del període estudiat separats físicament, fa que la configuració sobretot de l'assistència sanitària i mèdica estigués totalment condicionada. En el moment d'establir nous serveis, d'assignar metges o de fer inspeccions de salubritat, aquesta configuració en tres nuclis ha estat molt important, convertint-se en una característica primordial per entendre aquesta gestió de salut pública durant la història de l'Hospitalet. Finalment, el fet que alguns d'aquests nuclis, Collblanc i Santa Eulàlia, estiguessin i estiguin, molt més pròxims a altres nuclis com Sants i, més tard, Barcelona, van fer que aquesta gestió també es veiés condicionada i que, per exemple, en moltes ocasions, els veïns de Collblanc tinguessin un accés més fàcil als dispensaris de Sants que als del mateix Hospitalet de Llobregat.

A la vegada, aquesta separació entre nuclis ens parla d'una tercera característica per entendre la història de l'Hospitalet en aquest període. Estem parlant del caràcter encara essencialment agrícola que l'Hospitalet, com d'altres poblacions al voltant de Barcelona i especialment en el pla del Llobregat, encara tenia durant bona part del període tractat. Malgrat el creixement industrial que experimentà la ciutat durant aquests 75 anys, les actes de la Junta Municipal mostren com les activitats desenvolupades per la població, així com la demanda d'adob, dibuixen una població encara eminentment agrícola i, per tant, amb els problemes i preocupacions sanitàries, i veterinàries, en concordança. Finalment, i en aquest sentit, la proximitat del riu Llobregat, així com del mar i dels aiguamolls del Delta del Llobregat, van condicionar també aquesta gestió de la sanitat, especialment en relació al control de malalties com el paludisme, que necessita el mosquit *Anopheles* com a vector transmissor o el còlera, de fàcil transmissió en aigües no controlades.

Així doncs, aquestes característiques concretes de l'Hospitalet, el seu enorme creixement, la seva configuració en tres nuclis, el seu caràcter agrícola i la seva situació en el pla del Llobregat han estat determinants per entendre el sorgiment de determinades qüestions i preocupacions sanitàries i no d'altres, així com, han modelat la gestió d'aquesta sanitat per part de la Junta Municipal.

0.4.- Males olors, higiene, condicions socials i anàlisi de laboratori

El context científic respecte a la salut pública en els diferents períodes tractats en aquest treball és molt complex i difícil d'esbossar en un treball d'aquestes característiques, que cobreix un marc temporal tan ampli. Amb tot, a la bibliografia es poden trobar treballs, com el de Rodríguez-Ocaña i Martínez sobre la salut pública a Espanya, que ens serveixen per dibuixar aquest context científic en els diferents períodes i relacionar-lo amb el que observem en l'àmbit de l'Hospitalet.

Ara bé, determinats elements que apareixen en alguns o en diversos dels capítols ens serviran per caracteritzar, si bé de forma superficial, aquest context i com afecta o es relaciona amb les temàtiques tractades per la Junta Municipal. Dues seran les direccions en què caracteritzarem aquest context científic. En primer lloc, les concepcions generals que determinen les actuacions de la Junta municipal. En aquest sentit, el primer element de vital importància és el de la higiene. Aquest és un concepte molt important en el primer capítol, ja que ens trobem en un període en el qual les noves idees respecte a l'existència d'agents infecciosos comencen a penetrar en l'estament mèdic, i també en el polític, que troba en la higiene la solució de tots els mals. L'higienisme, com a moviment mèdic sorgit en aquest segle XIX, no ens serveix totalment com a categoria d'anàlisi, ens explica com aquest concepte va arribar a ser important en la societat del moment. La millora de la higiene de la població treballadora es converteix en gairebé una obsessió durant gran part del període estudiat en aquest treball.

Aquest concepte d'higiene i la constant voluntat de l'estament polític de la millora de les condicions higièniques de la població contrasta, especialment en el període republicà i de la Guerra Civil, amb una voluntat no de millorar només les condicions higièniques, si no amb una explícita voluntat de millorar les condicions socials de la població, millores generals que, argumentaven, portarien a les millores higièniques i, per tant, sanitàries. Es tracta d'un canvi en l'aproximació respecte a la salut pública molt important en aquest període i que veiem clarament reflectida en les actes de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet.

El segon sentit en què analitzarem aquest context científic de la salut pública no està relacionat amb les concepcions generals sinó amb les formes de detecció i determinació dels problemes relacionats amb la salut i la salubritat pública. Com passa respecte a les concepcions generals, en la detecció del problema sanitari també observem dos períodes diferenciants en el marc temporal estudiat. Per una banda, ens trobem amb un primer període en què les argumentacions presentades, tant per experts com per profans, respecte a la presència d'un determinat problema sanitari vénen determinades pel que han captat els sentits humans. Les olors pestilents, la visió dels fums o l'observació d'aigües estancades i putrefactes, són algunes de les característiques que fan que

la Junta determini una inspecció més detallada o el tancament d'una determinada indústria o d'un negoci. Els sentits humans eren, com hem indicat, utilitzats per aquesta detecció tant pels veïns que denunciaven un possible perill per la salut pública, com pels mateixos metges de la Junta Municipal, que prenen decisions basats en aquests sentits, sovint sense cap altre factor a favor o en contra.

Com a contrast, com veiem en el segon i en el últim capítol, a partir d'un determinat moment de principis del segle vint, malgrat que els sentits humans segueixen sent importants, les decisions es prenen també en relació als resultats de les anàlisis efectuats tan en laboratoris locals com, sobretot, a Barcelona. Així, quan els sentits humans detecten un possible perill per la salut pública, es determina portar mostres al laboratori, fet que fa que les decisions al respecte es passin a determinar també, o sobretot, en relació als resultats de les anàlisis i no només respecte al que determinen els sentits. Així, en un moment concret, per exemple, un perill podia seguir present pels sentits humans però si les anàlisis de laboratori determinaven que aquest perill no era real, la Junta actuava en conseqüència i no intentava solucionar les olors o els fums.

En definitiva, les formes de detecció dels perills per la salut pública, així com les concepcions més generals respecte aquesta, conformen un context científic que, si bé limitat i no complet ni detallat, sí que ajuda a entendre les actuacions i les decisions preses en els diferents períodes pels membres de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet de Llobregat.

1.- Entre epidèmies i higiene: salut pública a finals del segle XIX i inicis del XX

*Con higiene, con mucha higiene y no escatimando gastos,
sola o agregada al municipio de Barcelona, [L'Hospitalet] puede llegar a ser grande, bella y rica*
Inspector Provincial de Sanidad, 10 de novembre de 1910. Arxiu Municipal de l'Hospitalet.

En aquest capítol explorarem les relacions entre la Junta Municipal de Sanitat i els diferents estaments involucrats en la salut pública i la seva gestió durant el període que va de l'inici de la Restauració borbònica, a partir de 1875 fins a l'inici del període de la Mancomunitat de Catalunya, l'any 1914. Seran doncs gairebé 40 anys en els quals veurem com i per què els polítics de l'Hospitalet van dur a terme les polítiques de salut i salubritat pública. Analitzarem què feien els professionals mèdics en aquest context polític i de sanitat i entendrem com els veïns de l'Hospitalet, malgrat sovint ser ignorats i menyspreats, també van interpretar un paper en aquesta història. També coneixerem els espais de sanitat que es van anar creant en aquest període i que es desenvoluparan més endavant. En aquest capítol hi són especialment absents les dones, que no formen part de la Junta de Sanitat, ni de l'estament mèdic, ni estan llistades entre els veïns que presenten les seves queixes, ni poden votar durant tot aquest període. L'única aparició de les dones en el període, com veurem, està relacionat amb la creació del primer dispensari de la Creu Roja de l'Hospitalet l'any 1909.

El capítol s'estructura en petits apartats on s'expliquen com actuen tots aquests personatges o es desenvolupen històries concretes on s'entrecreuen aquests actors i les seves accions. Destaquen sobretot les epidèmies que van arribar a la península, les malalties endèmiques, el paper de la higiene i el discurs al voltant d'aquesta, i el problema que van generar les indústries relacionades amb la cria d'animals i la comercialització dels fems com adob.

1.1.- Context històric: de la Restauració a la Mancomunitat

A partir de l'any 1875, i sobretot a partir de 1876 amb la nova Constitució Espanyola, durant el període anomenat de Restauració, a més de la tornada de la Monarquia, es van instal·lar una sèrie de condicionants, com el sufragi masculí censatari, l'aprovació i l'ús de les lleis en un sentit concret, la manipulació electoral i compra de vots, les circumscripcions electorals dividides segons convenia

o el poder concentrat en els anomenats cacics locals, que van permetre un règim d'alternança del poder entre els dos partits principals. A partir d'aquí, aquests partits perpetuaren un sistema d'eleccions amb una maquinària que, malgrat que l'any 1890 s'aprovà el sufragi universal, treballà perquè sempre sortís la candidatura governamental. La prematura mort, l'any 1885, d'Alfons XII i l'anomenat Pacte del Prado, un pacte de no-agressió entre liberals i conservadors no fa més que agreujar aquesta situació d'intercanvi de poder entre els grans partits.¹

Els habitants de l'Hospitalet van patir amb escreix aquesta situació política. D'entrada, l'Hospitalet va pertànyer en un primer període a la circumscripció de Sant Feliu de Llobregat i, en les eleccions provincials de 1882, a la de Martorell i Vilanova i la Geltrú, fet que va aigualir i limitar el poder dels electors hospitalencs.² El mateix va passar amb el sistema electoral en el qual podien votar només aquells que formessin part del cens. Per estar censat, a més de ser home, calia complir una sèrie de requisits tant en la formació, saber llegir i escriure, com en la riquesa, tenir propietats. Això feia que, en el cas de l'Hospitalet, o més concretament en el cas del Baix Llobregat, el cens electoral pel període de 1879 a 1886 només estava compost pel 4,29% dels seus habitants. Això deixava fora aparentment de tota decisió política més del 95% de la població d'aquesta zona. Aquells que podien votar eren només els propietaris agrícoles (la majoria), alguns industrials i alguns membres d'allò que anomenem professionals liberals, com mestres, jutges o, més interessant pel nostre cas, metges. Tots aquests estaments conformaven una oligarquia local que va desenvolupar i exercir un evident control sobre la majoria de la població, a la que, com veurem, tractaven amb paternalisme i, fins i tot, menyspreu.

Així doncs, l'Hospitalet també va patir els tripijocs electorals per perpetuar el sistema bipartidista típic d'aquest període. Es té constància documental de diversos casos de falsificacions de vots i d'escrutinis electorals, però el cas més flagrant, potser fins i tot còmic, es va donar l'any 1878. Aquell any el cens de l'Hospitalet, és a dir, aquells homes que tenien certa riquesa, propietats i sabien llegir i escriure estava compost per 249 individus. Doncs bé, la candidatura oficial d'aquelles eleccions, encapçalada per Marià Puig, industrial que va ser un dels primers inversors de la Tecla Sala³, va obtenir la victòria a les eleccions amb més de 2.000 vots! L'altre candidat que s'havia presentat, igualment pertanyent a l'oligarquia però amb més força en l'àmbit local que oficial, va protestar davant d'aquesta evident irregularitat i finalment va aconseguir ser nomenat també diputat per aquesta demarcació.⁴

En definitiva, malgrat que en algunes ocasions tenia fissures, el sistema de la Restauració

1 VV.AA. 1997, p. 129-130.

2 VV.AA. 1997, p. 130, 132.

3 De Planell 2014, p. 92.

4 VV.AA. 1997, p. 133.

funcionava a l'Hospitalet. La conjunció entre els poders del Govern Central, representat pel Governador Civil a Catalunya, i els poders més locals, dels que formaven part sobretot els alcaldes i els altres membres de l'oligarquia feien que els pactes previs, sovint amb presència local, funcionessin, i l'intercanvi en el poder entre conservadors i liberals es pogués dur a terme satisfactòriament.⁵

L'arribada l'any 1890 del sufragi universal masculí no canvia aquesta situació totalment però sí que l'alleuja. En les eleccions de 1891, quan l'Hospitalet tenia més de 4.000 habitants, el cens d'aquells que podien votar era d'uns 1.000 homes. Van votar, però, només uns 600, i malgrat tot, es van escollir a l'Hospitalet 4 candidats republicans contraris al règim establert.⁶ Durant el final del segle XIX i principis del XX, amb la perduda de les colònies i l'anomenat Regeneracionisme, la monarquia i el sistema de bipartidisme es mantingué però en un estat molt precari que, més tard, va portar a la seva dissolució amb la Dictadura de Primo de Rivera. A Barcelona, els diversos atemptats anarquistes i la Setmana Tràgica van jugar un paper clau en la política nacional, ja que, després d'aquesta, el Partit Liberal trenca per primera vegada el seu pacte amb els conservadors, el del Prado, i va aconseguir arribar al poder després de la dimissió del Govern del Partit Conservador.

Així, aquest canvi de segle està caracteritzat, a més, per una gran inestabilitat política i, a Catalunya, per les reivindicacions, d'una banda, del moviment obrer i per l'altre del moviment nacionalista. Les reivindicacions obreres estaven centrades especialment en la legislació pel treball infantil, que finalment va arribar l'any 1900, i en la reducció de la jornada laboral, primer de 10 hores, 1913, i més tard, 1919, a 8 hores.⁷ Per l'altra banda, les reivindicacions nacionalistes venien del conservadorisme oligàrquic catalanista, vertebrat sobretot per la futura Lliga Regionalista.

A l'Hospitalet, l'any 1894 es construeix el nou edifici de l'Ajuntament, que encara s'utilitza, gràcies a una donació de Rossend Arús (Imatge 1 – Mapa 1, punt 1). L'any 1907 les eleccions municipals encara eren per un sufragi universal que només incloïa als homes majors de 25 anys i que rarament superava el 30% de participació. En aquests primers anys de segle, la Lliga va ser qui dominà les eleccions municipals, encara que en algunes ocasions també ens trobem amb alcaldes republicans.⁸ Així doncs, a l'Hospitalet, com a la resta de Catalunya, el projecte catalanista va prenent força a fins que va canalitzar, a partir de 1914, en la creació de la Mancomunitat de Catalunya, període que tractarem ja en el pròxim capítol.

5 VV.AA. 1997, p. 133.

6 VV.AA. 1997, p. 132.

7 Llonch 2004.

8 VV.AA. 1997, p. 165.

1.2.- Context científic i social: higiene i les males olors

La industrialització desenvolupada a Barcelona i Catalunya durant el segle XIX i les migracions des d'altres indrets de Catalunya i d'Espanya a la ciutat comtal havien provocat l'acumulació de gent en habitatges deficients, sovint autoconstruïts. Les grans bosses de pobresa que provocaven, per les condicions de vida i per la desnutrició, altes tasses de mortalitat i de virulència de les epidèmies. Aquest fet, la relació entre les condicions socials i les malalties, que ara ens sembla obvia, ja havia estat constada per diferents metges europeus des del segle XVIII, que van desenvolupar allò que s'ha conegut com a higienisme.⁹ Però va ser durant el XIX i especialment a finals d'aquest, quan les tesis higienistes van començar a formar-se a Barcelona com una disciplina dins la medicina. Va coincidir aquest moment amb el de l'esclat de la Revolució anomenada *La Gloriosa* que va desembocar en la breu Primera República primer, i després en la Restauració Borbònica.

Aquesta coincidència va fer que, en començar aquest últim període i amb el suposat “ordre” restaurat, les classes dirigents burgeses veiessin en el preceptes de l'higienisme una bona manera de satisfer les demandes de la classe treballadora sense perdre el seu espai dominant i, a més, controlant les possibles malalties que podien afectar també els rics. D'alguna manera, i simplificant, venien a dir: pobres, però nets i sense queixar-se.¹⁰ Malgrat molts dels metges marcadament higienistes eren favorables a les reivindicacions obreres, com veurem en aquest capítol, l'aplicació d'aquesta doctrina no es preocupava de canviar les condicions d'explotació en què vivien els obrers i obrers a les fàbriques, amb sous miserables i condicions nefastes, sinó que s'ocupava de comunicar a aquests treballadors, de forma molt paternalista, els costums higièniques i de salut que havien de seguir per evitar la propagació de malalties.¹¹

En tot això, les dones rebien doble. La gran majoria de metges higienistes de l'època consideraven les dones com un ésser incapaç i feble, deixant-les en una clara posició d'inferioritat. Aquestes idees expliquen l'absència gairebé absoluta de dones en aquest capítol, ja que segons un metge higienista de l'època, “no están adecuadas a su [de les dones] capacidad mental las carreras literarias ni las profesiones de cálculo ni mucho menos las graves tareas de la política”.¹²

Finalment, en aquest període encara veiem com sovint, a l'hora d'emetre judicis sobre les condicions higièniques o de salut d'un espai o d'una infraestructura o en el moment de decidir si

⁹ Alcaide González 1999.

¹⁰ Alcaide González 1999.

¹¹ Alcaide González 1999.

¹² Monlau 1853, extret d'Alcaide González 1999.

aquests podien ser un focus d'infecció, els veïns, els polítics, però també els metges es basaven en l'evidència que proporcionaven els seus propis sentits. És a dir, eren llocs infectats o que podien ajudar a la propagació d'una malaltia perquè feien mala olor o eren desagradables a la vista i no perquè ho determinessin els resultats d'unes anàlisis microbiològiques o d'algun altre tipus. De fet, en aquest període hi havia encara pocs laboratoris a Barcelona capaços de fer aquest tipus d'anàlisis i, per tant, popularment però en bona part també en l'àmbit científic se seguien, si més no els mètodes de detecció que eren hereus de la vella tradició hipocràtica basada en l'evidència captada pels sentits. Veurem en el pròxim capítol com això canvia totalment.

1.3.- L'Hospitalet i la salut pública

Així doncs, a l'Hospitalet ens trobem amb una població que l'any 1877 tenia només 3.600 habitants. Una població petita encara en bona part agrícola i ramadera però en constant creixement degut a l'arribada d'immigrants d'altres indrets de la península com Aragó o València. La població estava, en aquest període, separada en tres nuclis diferenciats, Centre, Collblanc-Torrassa i Santa Eulàlia, sovint anomenada també Mitja-Galta (Mapa 2). A més hi havia també la zona de la Marina de l'Hospitalet on, en barriades com la de la Farola, hi vivien famílies dedicades sobretot a la pesca en condicions de vida i de sanitat molt dolentes (Imatge 3). Tant Collblanc com Santa Eulàlia eren dos nuclis que havien crescut durant la segona part del segle XIX en territori que pertanyia a l'Hospitalet però amb una relació molt més propera als nuclis de Sants i La Bordeta.¹³ En aquell moment, Collblanc estava a gairebé tres quilòmetres de la zona del Centre, i Santa Eulàlia a una mica més de dos, i, en canvi, estaven units a cases que pertanyien a Sants. Tanta era la distància, física i política, entre aquests nuclis i el de Centre, que l'any 1874 un grup de veïns de Collblanc i Santa Eulàlia demanen separar-se de l'Hospitalet i agregar-se a Sants. La petició no prospera però mostra que aquestes relacions entre nuclis o “barriadas”, com s'anomenen en els documents de l'època, no són fàcils ni evidents i que la gran distància que les separa, mostra l'espai “lliure” que encara disposava l'Hospitalet dins el seu terme i la gran presència d'activitat eminentment agrícola.¹⁴

De fet, sovint molts dels problemes de salubritat que la Junta Municipal de Sanitat es trobà en aquest període, així com, moltes de les queixes que els mateixos veïns de l'Hospitalet feien arribar a les autoritats polítiques, tenien relació amb activitats que eren en bona part agrícoles, ramaderes i artesanals, com la cria de porcs, les vaqueries o els assecadors de pells. El fet de

¹³ Domínguez 1992b.

¹⁴ Domínguez 1992a.

criar bestiar, sovint com un negoci, també succeïa com a simple forma de supervivència domèstica. Tenir gallines pròpies proporcionava aliment barat i a l'abast per moltes famílies. Aquest costum també va xocar amb els requeriments de la salut pública. L'any 1903, i amb la intenció de “sanear focos de infección”, la Junta Municipal de Sanitat, de la que parlarem a continuació, va presentar un decret pel qual les famílies hauran de tenir netes les seves cases, i hauran de procurar no tenir dins les habitatges “crias de gallinas, conejos, palomas...”.¹⁵

Per altra banda, el canvi de segle suposa a l'Hospitalet la consolidació del procés d'industrialització, que s'havia iniciat durant la segona meitat del segle dinou. Diverses van ser les indústries destacades a l'Hospitalet. Per una banda, i com a la resta de Catalunya, el tèxtil va dominar el sector industrial amb fàbriques com Godó i Trias (creada l'any 1903), Can Trinxet (1905), Can Vilumara (1907) o la Tecla Sala (1913). Per l'altre, també van prosperar a l'Hospitalet diverses empreses relacionades amb la construcció, i en especial, 6 bòbiles, fàbriques de terrissa com maons o teules.¹⁶ Aquesta industrialització va provocar la progressiva arribada de treballadors que van anar, en aquesta època encara a poc a poc, poblant els diferents nuclis de l'Hospitalet.

Un altre de les característiques de l'Hospitalet, i de fet de totes les poblacions del pla del Delta del Llobregat, era el perill de l'atac de les malalties associades a la presència d'aigües estancades habituals a les desembocadures i també presents en grans infraestructures com el Canal de la Infanta. Com veurem, el paludisme, així com les males condicions de vida dels pescadors que viuen prop de la desembocadura, van ser part important de les preocupacions respecte a la salut pública en aquest període a l'Hospitalet. En aquest sentit, cal tenir en compte que va ser precisament en les dècades de 1870 i 1880, que l'Hospitalet s'incorporà a la xarxa d'aigües tractades i canalitzades que arribaven de Barcelona. La primera zona a incorporar-se és la de Collblanc, donada la seva proximitat amb Sants, i anys després, a partir de 1888, la conducció d'aigua s'estableix en la carretera principal, en els actuals carrers de Prat de la Riba i Santa Eulàlia, fet que porta aquesta aigua a les altres zones de l'Hospitalet.¹⁷

Així doncs, en aquest moment, l'Hospitalet va afrontar també la possibilitat de l'arribada d'epidèmies a la població i, una vegada arribades, va reaccionar i va tractar de contenir-les. No ens trobem en aquest període amb cap gran epidèmia a l'Hospitalet però sí que veiem diversos exemples de com les classes polítiques van prendre consciència de les males condicions de vida de determinats sectors de la població arran de l'aparició de brots epidèmics.

També ens trobarem amb constants conflictes de salut pública amb les poblacions veïnes,

15 Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat (AML'H). Caixa 44363, Actes de la Junta Municipal de Sanidad (AJMS) 1903.

16 VV.AA. 1997, p. 160.

17 Domínguez 1992c.

sobretot Sants, a partir de 1897 part de Barcelona, però també amb Cornellà. Activitats econòmiques en zones limítrofs provoquen peticions, d'una banda o d'una altra, de tancament de fàbriques o explotacions ramaderes. Aquests trobaments, no sempre enfrontaments, es van donar amb la intervenció del Govern Civil, l'autoritat de l'Estat a Catalunya en aquell moment. La relació d'aquest Governador Civil amb l'alcaldia de l'Hospitalet serà també un tema recurrent en aquest capítol.

Finalment, seran també rellevants el dels anomenats “estercoleros” o femers, autèntiques “plantes de reciclatge” del segle XIX en les que s'utilitzaven els residus generats a Barcelona per alimentar animals i després vendre el resultat com a adob, per una banda, i els animals per l'altre. Aquest és un negoci que s'estendrà durant tots dels períodes estudiats en els capítols següents, però que en aquesta primera part va crear ja nombrosos problemes. Com és natural, i per la seva progressiva proximitat als nuclis habitats, aquests negocis van causar sovint queixes dels veïns pels mals olors i per la perillositat de l'aparició de malalties relacionades amb el contacte amb els animals i les escombraries.

En definitiva, en aquest període, l'Hospitalet va créixer poblacionalment i ja va arribar als 7.000 l'any 1910, encara que no va assolir les quotes exponencials espectaculars que assolirà en la dècada dels anys vint i trenta, amb la vinguda massiva d'immigrants. Malgrat tot, els mateixos contemporanis parlen “del creciente vecindario” de l'Hospitalet, i, d'un veïnat que, com hem dit, sovint es troba amb problemes relacionats amb la salut pública per aquest creixement poblacional, pel caràcter humil de la població, i per la convivència d'aquest creixement amb les habituals pràctiques agrícoles i industrials. Tal com ho expressaven els membres de la Junta Municipal de Sanitat, l'Hospitalet és una població “en donde se dan constantemente y viven endemícamente tantas infecciones, causa de una morbilidad y mortalidad exageradas”.¹⁸

1.4.- L'òrgan de gestió de la salut pública: la Junta Municipal de Sanitat

Després d'una forta epidèmia de còlera l'any 1854, la reina Isabel II i amb el Partit Progressista al Govern, va aprovar la que seria la primera Llei de Sanitat de l'Estat Espanyol l'any 1855. Malgrat que l'origen de les Junes Municipals de Sanitat es pot remuntar fins a gairebé el segle XVIII, és aquesta Llei de Sanitat de 1855 la que perfilà i donà cos a aquest òrgan municipal, així com establir la formació de les Junes Provincials.¹⁹ La llei va establir com havien de ser

¹⁸ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1906.

¹⁹ Grabuleda 2002 i Parés 2005.

aquestes juntes, qui les havia de formar i quines eren les seves comeses. A més, segons aquesta llei, totes les capitals de província havien de disposar d'una Junta Provincial, i tots els municipis de més de mil habitants també n'havien de tenir una de Municipal. La Junta Provincial estava presidida pel Governador Civil, l'autoritat màxima a la Província i entre d'altres, hi era present l'alcalde de la capital de província. Les Juntes Municipals, per la seva banda, havien d'estar presidides per l'alcalde de la ciutat i estar formades per un metge, un farmacèutic, un cirurgià, un veterinari i tres veïns.

Saltant al període i àmbit geogràfic que ens ocupen, ja després de la Primera República i de la Restauració Borbònica, a partir de l'any 1875, ens trobem un Hospitalet que encara no ha rebut els grans fluxos migratoris que rebrà més tard però que ja disposa de més de 3.000 habitants, i per tant, per llei ha de disposar d'una Junta Municipal de Sanitat. Aquest serà l'òrgan principal de decisió política respecte a la sanitat i salut pública en el període que ens ocupa. Com ja hem apuntat, la conservació de bona part de les actes de les reunions d'aquesta Junta han proporcionat una font indispensable per aquest treball. Com a conseqüència, les històries que veurem en els diferents apartats d'aquest capítol sovint seran narrades amb la veu del secretari de la Junta Municipal de Sanitat. Veiem a les actes de la Junta de l'any 1878 que aquesta estava formada efectivament per l'alcalde de la ciutat, un metge, un metge-cirurgià, un farmacèutic, un veterinari i tres veïns, complint així el que deia la llei.²⁰ Si fem cas a les seves actes, la Junta Municipal de Sanitat actuava essencialment en dues direccions. Per una banda, en la detecció i cerca de solucions de problemes generals de salut pública, derivats, com dèiem, de les activitats ramaderes de la població, així com d'altres activitats econòmiques que anirem descrivint. L'origen d'aquestes actuacions eren, sobretot, les denúncies d'altres veïns, tant directament a la Junta Municipal, com a l'alcaldia o, a vegades, directament a la Governació Civil, que traslladava l'assumpte a la Junta Municipal. A vegades, també era aquest òrgan polític amb més autoritat, que, per diverses raons, instava a la Junta Municipal a actuar.

Analitzarem durant aquest capítol algun d'aquests casos d'intervenció de la Junta, però, en general, el que feia la mateixa era organitzar comissions, formades per alguns dels membres de la Junta, que s'encarregaven de visitar els establiments, cases o fàbriques denunciades o sospitoses de proporcionar un perill per la salut pública, i que redactaven un dictamen al respecte. Les resolucions sovint desestimaven la denúncia, apuntant que les condicions higièniques del lloc eren bones. A vegades, recomanaven només algunes modificacions estructurals o de comportament, o bé apuntaven a la necessitat de grans reformes de l'establiment. En algunes ocasions, fins i tot, recomanaven el seu tancament. La Junta llavors valorava la resolució, gairebé sempre aprovant-la i recomanant multes a aquells establiments o persones reincidents.

20 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1878.

L'altre via principal d'actuació de la Junta Municipal de Sanitat en aquest període va ser la lluita contra la propagació de les epidèmies. Aquesta acció es pot dividir també entre la preparació davant possibles epidèmies, sovint quan hi havia casos a altres llocs de l'Estat o a altres països europeus, i l'actuació en el moment que les epidèmies arribaven a l'Hospitalet. En aquest darrer sentit cal destacar l'establiment, l'any 1885 de la “Junta de Auxilios en caso de Epidemia”, creada per l'epidèmia de còlera que va assolir tota la península aquell any. Malgrat no ser l'episodi de còlera més mortífer del segle dinou a Espanya, sí que va ser aquest un brot que va provocar molta repercussió a l'opinió pública, molts comentaris als mitjans i por a la població.²¹ Aquest fet va, de ben segur, provocar l'activació de la Junta Municipal i la posada en marxa d'aquesta Junta de Auxilios.

En definitiva, aquesta Junta Municipal va ser en aquest període el principal òrgan de gestió de la salut pública a la vila de l'Hospitalet de Llobregat. En aquesta Junta els membres de l'oligarquia dirigent, els polítics de la vila, decidien els passos a seguir davant les situacions problemàtiques en relació a la sanitat. A la vegada, aquesta Junta era també el lloc on els experts en aquestes matèries, els metges, podien expressar la seva veu i recomanar quines podien ser les millors solucions a aquests problemes. Els metges van ser doncs part important d'aquesta Junta i de la seva acció, anem a veure ara quin va ser el seu rol en aquest període a la gestió sanitària a l'Hospitalet.

1.5.- Del metge-cirurgià al metge titular: el paper dels metges

Com hem vist, l'any 1878 dos metges, un dels quals metge-cirurgià, formaven part de la Junta Municipal de Sanitat.²² Tot i així, durant aquestes últimes dècades del segle dinou, hi havia inscrits i exercint a l'Hospitalet tres metges, incloent-hi els cirurgians, a més de dos farmacèutics i tres veterinaris.²³ La proporció de metges treballant a l'Hospitalet respecte als veterinaris, ens fa reflexionar sobre fins a quin punt l'Hospitalet era una vila essencialment agrícola. També és interessant reflexionar sobre la diferenciació entre metges generals i metges-cirurgians en aquest moment. De fet, aquestes dues professions tenen un origen separat, i d'aquí la puntualització, però durant aquest segle XIX, cada vegada eren més properes en els llocs d'ensenyament i de pràctica.

Malgrat fins a tres metges exercien a la ciutat, en aquests anys de la dècada de 1880, no en constava cap com a metge municipal, contractat per l'Ajuntament. Els metges tenien un paper

21 Fernández Sanz 1989.

22 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1878.

23 AML'H. Caixa 44359, Expedients de Metges, 29/04/1886. González Pavón 1981 p.29.

destacat en la gestió de la sanitat al poble però la figura de metge titular encara no s'havia creat. Tenim diversos exemples de com de rellevants van ser les decisions preses pels metges que formaven part d'aquesta gestió de la salut pública. L'any 1886, per exemple, es va rebutjar una petició de tancament d'un establiment que havia rebut nombroses queixes, ja que el metge de la Junta afirmà, després d'una visita al local en qüestió, que aquest no era una amenaça ni perill per a la salut pública com defensaven els seus detractors.²⁴ O quan, ja l'any 1894, hi hagué una proposta d'instal·lació d'una nova factoria de greix animal, els metges pertanyents a la Junta s'hi oposaren frontalment afirmant que aquesta nova fàbrica suposaria “una amenaza constante a la salud de los moradores”. Segons aquests metges, “los productos y emanaciones de la descomposición orgánica de los restos de animales [...], expuestos a la acción solar, alcanzan grandes distancias, especialmente en verano”. Pels facultatius, encara que l'industrial prengués les mesures pertinents, hi havia perill.²⁵ El mateix passava amb les epidèmies, en les que, com veurem, els metges són els que sovint decidien els passos a seguir per l'administració pública.

Davant d'aquest estat de les coses, amb metges a la Junta però sense metges exercint com a titulars municipals, l'any 1892, la Junta Municipal afirma que “la beneficiencia municipal adoptada para la visita médica de personas verdaderamente necesitadas, pocas relativamente en número, han hecho innecesario en esta villa *hasta ahora* el nombramiento de un médico municipal o titular”.²⁶ Aquest “hasta ahora” es present sobretot per dues circumstàncies. Per una banda, l'aprovació el 14 de juny de 1891 d'un Reial Decret sobre un nou Reglament “para el servicio benéfico sanitario de los pueblos” que obligava, per primera vegada, als municipis a disposar d'un cos mèdic propi.²⁷ Segons el mateix reglament, aquest “servicio benéfico” estaria supervisat pels governadors civils. Així doncs, el fet que aquest decret tenia la intenció de regular el paper dels ajuntaments en l'assistència mèdica gratuïta pels més desfavorits i l'obligació de complir davant del Governador va fer, com ha quedat reflectit a les Actes de la Junta Municipal de Sanidad, que l'Ajuntament mogué fitxa en aquest sentit. Per altra banda, és també rellevant el constant creixement del poble que en aquesta època ja rondava els 5.000 habitants i no parava d'augmentar.²⁸ Cada vegada més, era necessària un sistema d'assistència mèdica pròpia a la mateixa població que atengués a tota aquesta població.

Davant d'aquests dos factors, el 22 de juny de 1892 l'Ajuntament de l'Hospitalet va decidir llançar un edicte per l'establiment de forma “definitiva de la plaza de medico-cirujano titular de esta

24 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1886.

25 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1894.

26 La cursiva és meua. AML'H. Caixa 44360.

27 Farrerons 2003, p.88. Grabuleda 2002, p.529.

28 González Pavón 1981, p. 29.

villa”.²⁹ Les funcions d'aquest metge titular eren clares: la “asistencia gratuita a las familias pobres, vacunación y asistencia a los nacimientos y abortos que ocurran en las mismas”.³⁰ A partir d'aquest moment, l'Hospitalet disposà d'un cos mèdic fix que, com veurem en els pròxims capítols, s'anirà ampliant i assistirà a les classes més desfavorides.

1.6.- El cas dels porcs i el farmacèutic

En diverses actes de reunions de la Junta Municipal de l'Hospitalet dels anys 1876 i 1877, es va tractar una denúncia del farmacèutic Sebastian Sales, membre de la mateixa Junta. Sales es queixava de què el viver de porcs del seu veí Jaime Moya provocava situacions perilloses per la salut pública, que podien constituir un “caso de insalubridad”. Sembla que la Junta inspeccionà el lloc de cria de porcs, arribant a la conclusió de què les seves “condiciones de capacidad, ventilación y limpieza son mas que suficientes para la estancia del limitado numero de cerdos”. Davant d'aquest dictamen, Sales es queixà directament a la Junta Provincial de Sanitat mitjançant el Gobernador Civil de la província. Aquest reclamà una nova inspecció a la Junta, deixant però al criteri d'aquesta el veredict final del contenciós. La Junta realitzà una segona inspecció dels porcs de Jaime Moya i arribà a la mateixa conclusió que l'anterior vegada: els porcs eren criats en bones condicions, la Junta no havia d'intervenir. Aquest dictamen es va comunicar a la Junta Provincial de Sanitat.³¹

Després de tot aquest procés, els membres de la Junta van ser especialment durs amb la conducta del farmacèutic Sebastian Sales. Segons l'acta del deu de juliol de 1876, aquesta disputa entre Sales i Moya sobre els porcs d'aquest segon “es una contienda de años”. La Junta va trobar doncs, una explicació a la reincidència en la denúncia del farmacèutic: “sólo la enemistat manifiesta que el Sr. Sales tiene con dicho Sr. Moya puede ser la causa de su insistencia”. Una insistència que es tornà a manifestar en la següent acta de la Junta, de més d'un any més tard, el vuit d'agost de 1877. En aquesta ocasió els membres de la Junta de Sanitat manifestaren que les denúncies de Sales només servien per fer perdre el temps a la Junta, que desestimà, una vegada més, la seva petició de tancament de l'establiment de porcs. En aquesta reunió, la Junta va decidir expulsar com a membre a Sebastian Sales i proposar un altre dels tres farmacèutics que exercien al poble, com a nou membre.³²

Aquest cas de denúncia ens posa sobre la taula diverses qüestions interessants respecte a

29 AML'H. Caixa 44359, Expedients de Metges.

30 AML'H. Caixa 44350, Expedient 1891.

31 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1876 i 1877.

32 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1876 i 1877.

l'actuació de la Junta Municipal de Sanidad i la seva relació amb els seus membres, amb la Junta Provincial i amb els habitants de l'Hospitalet en general. Per una banda, veiem com els membres de la Junta, que són a la vegada membres de l'oligarquia local, intentaven, mitjançant la mateixa Junta, exercir el seu poder sobre la resta de la població. La Junta no només era un òrgan de control sanitari, sinó també una eina més per la qual es perpetuava el poder d'aquesta oligarquia. En aquest cas, al farmacèutic no li surt bé la jugada i acaba expulsat de la Junta, però de ben segur que d'altres membres de la Junta, amb més suports dins aquesta, la van utilitzar en benefici propi o dels seus interessos.

Per altra banda, com anirem veiem durant tot el capítol, aquest cas presenta un bon exemple de l'aparent xoc constant que es va donar en aquest període entre les activitats tradicionals de cria d'animals i els, cada cop més forts, discursos sanitaris, favorables a prendre mesures per millorar les condicions d'higiene de les classes treballadores. Era un xoc entre el qual es feia al camp i la ciutat higiènica que volien construir els metges i altres membres d'organismes com la Junta Municipal.

Per últim, la relació de la Junta Municipal amb la Junta Provincial era d'una submissió relativa. Aquesta última tenia poder per desacreditar i manar a la Junta Municipal, i l'exercia en temes que podien afectar tota la província, especialment, com veurem, en casos d'epidèmies, però, a la vegada, en temes que eren locals deixava que fos el poder local el que decidís quines eren les millors formes d'actuar davant dels casos de possibles insalubritats. El contacte directe amb els espais problemàtics feien augmentar el poder de decisió de la Junta Municipal. Malgrat tot, com veurem a continuació, en algunes ocasions sorgien conflictes entre aquesta Junta, el poder provincial i els pobles limítrofs amb l'Hospitalet.

1.7.- Les turbulentes relacions amb els pobles limítrofs

Si volem parlar de sanitat i salut pública i de la seva gestió política i mèdica en aquest període a l'Hospitalet, no podem oblidar la rellevància que va tenir el fet de ser una població en constant creixement, que, a més, aviat seria limítrof amb la gran metròpoli. Així, és interessant tractar la forma en què els polítics membres d'aquesta Junta Municipal de Sanidad es relacionaven amb els responsables polítics dels municipis adjacents. Sants, primer com a municipi independent i a partir de 1892 com a part de Barcelona, té aquí un paper destacat, malgrat no l'únic, ja que també ens trobem amb casos de relacions amb altres poblacions del pla del Llobregat com Cornellà.

L'anàlisi d'aquestes relacions mostra la importància de parlar de la direcció en què es produeixen els contactes entre els diferents estaments polítics. Així, aquests contactes, gairebé

sempre fruit d'algun tipus de denúncia, podien ser mitjançant el Governador Civil, que presentava el cas problemàtic sobre els límits entre les dues poblacions a la Junta de l'Hospitalet. La intervenció del Governador es podia produir perquè alguns veïns es queixaven directament a aquesta autoritat o bé perquè els alcaldes d'altres poblacions també contactaven amb l'autoritat provincial. Els contactes però sovint també es produïen directament des de l'alcalde d'una de les poblacions adjacents a l'Hospitalet a la Junta Municipal de Sanidad. O bé en l'altra direcció: és la Junta la que en la seva reunió decidia que es parlaria amb l'alcalde d'una d'aquestes poblacions.

Per exemple, el setembre de 1885, el Governador Civil ordenà a la Junta Municipal de Sanidad de l'Hospitalet la desaparició del que anomenen un “depósito de cerdos” situat als límits entre Sants i Collblanc. La mesura del Governador venia donada per les denúncies efectuades per diversos veïns de Sants directament a la direcció provincial. Les raons presentades pel Governador semblaven justificades per “desprenderse pestilenciales olores contrarios a la salud pública y por constituir dicho depósito un foco permanente de infecciones”. Com dèiem, eren els “olors” el que era “contrario” a la salut pública i no la presència d'agents patògens.

Els membres de la Junta hospitalenca però, quedaren totalment sorpresos de què el Governador ordenés el tancament de l'establiment sense la prèvia inspecció per part de la Junta. La sorpresa va ser major, no només per al no consulta amb la Junta local sinó per què a totes les visites fetes fins aquell moment a l'establiment de porcs la Junta havia trobat “limpieza, ventilación, abundancia de agua y colocación adecuada y en grande escala de desinfectantes”. Segons sembla, la Junta sempre havia arribat a la conclusió que el negoci denunciat, malgrat que “desprende olores”, “no puede ser un foco de infección” ja que “puede considerarse como uno de los locales más bien montados de su clase”. Arribats a aquest punt la Junta va decidir tornar la queixa al Govern Provincial recomanant que enlloc de “ordenar el cierre del establecimiento, se digne a disponer una inspección por parte de la Junta Provincial”.³³

De forma semblant, però ja l'any 1900, quan Sants ja formava part de Barcelona, l'alcalde de la ciutat comtal es va queixar directament al Governador Civil que, a la vegada, va traslladar la denúncia a la Junta Municipal de Sanitat, sobre una fàbrica situada en un terreny pertanyent a l'Hospitalet, prop del cementiri de Sants, que “despide hedores que molestan en gran escala al vecindario”. Segons la Junta de l'Hospitalet però, aquesta fàbrica no molestava, ja que estava situada lluny dels punts habitats i només podia afectar, si bé poc, als visitants del cementiri.³⁴

Però no sempre les relacions són dolentes. En una altra ocasió, el maig de 1894, l'encara alcalde de Sants, en procés d'annexió a Barcelona en aquell moment, es va pronunciar davant de la

33 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1885.

34 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1900.

Junta de l'Hospitalet en contra d'una nova fàbrica de “elaboración de grasas animales y utilización y aprovechamiento de despojos de reses”, i va demanar el suport d'aquesta en el mateix sentit. Aquest nou negoci havia d'establir-se en un punt situat en el límit de les dues poblacions. Malgrat s'inicià un intens debat entre els membres de la Junta, tots van estar d'acord que “el Ayuntamiento de esta villa, debe hacer una oposición energica” a l'establiment d'aquesta fàbrica, ja que la seva construcció suposaria una “amenaza constante a la salud” dels habitants de l'Hospitalet.³⁵ Malgrat no coneixem el desenllaç d'aquesta història, sembla que en aquesta ocasió els dos ajuntaments van col·laborar en contra de l'establiment de la nova fàbrica.

Finalment, en algunes ocasions era la mateixa Junta de Sanitat de l'Hospitalet la que prenia la iniciativa per parlar amb els altres responsables polítics. El setembre de 1900 la Junta va decidir posar-se en contacte amb l'alcalde de Cornellà per tal que es dictessin les mesures oportunes “para que desaparezcan las aguas encharcadas que existen en la calle Farnadas, limitante con este término, en el punto conocido por la fábrica de galleta de los Srs. Hospital y Moritubio”.³⁶ Tampoc sabem res del desenllaç d'aquesta història però ens mostra com, a vegades, també era la Junta la que iniciava els contactes per demanar determinades actuacions a altres estaments polítics, com també ho feia sovint amb el Governador Civil.

Tots aquests contactes entre institucions ens mostren com la proximitat o llunyania entre els espais de decisió política, tant en l'àmbit provincial com en el local, la rellevància de determinades indústries i activitats problemàtiques, el desgast polític que podien causar les queixes elevades a estaments polítics superiors o bé la defensa d'interessos particulars i locals, van ser crucials i van determinar, en bona part, els criteris escollits per cadascun dels òrgans de decisió, alcaldies, Junta de Sanidad o Govern Civil davant de cada cas conflictiu. En definitiva, en la seva pressa de decisions, la Junta no actuava només segons el seu propi criteri, és a dir, el dels seus membres, sinó que també considerava com a rellevant quina era la procedència de les queixes, problemàtiques i propostes.

1.8.- L'Hospitalet davant les epidèmies: còlera, 1885

L'any 1884 el metge alemany Robert Koch, que ja havia descobert el microorganisme que provocava la tuberculosi, va descobrir que el còlera era provocat per un bacteri que seria anomenada més tard *Vibrio cholerae*. El còlera era una malaltia endèmica a Àsia que ja havia causat

35 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1894.

36 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1900.

diverses epidèmies a Europa durant el segle XIX. L'increment dels viatges transoceànics i l'acumulació d'immigrants en els barris més pobres de les ciutats europees havien provocat l'arribada i establiment d'una malaltia terrible. Terrible per moltes raons, però també perquè atacava per sorpresa. La persona afectada estava tranquil·lament treballant o fent qualsevol altra cosa quan, de sobte, començava a vomitar i tenia diarrees que deshidrataven el seu cos. Tanta falta d'aigua provocava intensos dolors al malalt que seguia conscient durant hores. Va ser el mateix Koch qui va esbrinar que el bacteri necessita l'intestí humà en el seu cicle vital, i, com les creences populars ja apuntaven, va determinar que el principal transmissor era l'aigua.³⁷

Així doncs, l'esgotament dels treballadors i treballadores a les fàbriques i les condicions d'higiene deficientes dels seus llocs de vida i treball provocaven que el còlera atacés especialment els barris on vivien aquestes classes més desfavorides. Sovint, a més, la manca d'una xarxa de clavegueram adient que aïlles les aigües fecals de les aigües potables no feien més que agreujar aquesta situació. Malgrat que les classes adinerades no eren totalment immunes a aquesta malaltia, sí que totes aquestes condicions eren indispensables per la seva alta virulència: el còlera era, i segueix sent, sobretot una malaltia social.

Com ja hem indicat, una de les vies d'actuació més importants de la Junta Municipal de Sanitat va ser la prevenció i la lluita contra les epidèmies que amenaçaven l'Hospitalet. Durant el període de canvi de segle, que va des de la Restauració Borbònica a la creació de la Mancomunitat de Catalunya, una de les epidèmies amb més ressò a la península Ibèrica va ser l'epidèmia de còlera de l'any 1885 que, sense ser dels episodis de còlera més importants del segle en nombre de morts, en va deixar gairebé 120.000 a l'Estat Espanyol.

Les prevencions per tal d'evitar un possible brot ja comencen l'any anterior arrel de l'arribada de notícies d'un gran nombre d'infectats al sud de França, que sembla que s'han d'estendre per tota Europa.³⁸ En aquest moment, la Junta Municipal de Sanidad va rebre instruccions de l'autoritat civil de la província perquè es realitzessin “todas las medidas higiénicas que haga necesarias el estado alarmista de la salud pública en Francia, y evitar, y cuanto menos asumir, los efectos de una invasión epidémica”.³⁹ Igualment, el Govern de la província ordena “una inspección minuciosa en todos los establecimientos públicos y casas particulares en que se crea puedan existir materias que constituyan focos de infección”. Seguint les indicacions de l'autoritat provincial, en aquesta mateixa sessió de juny de 1884, es va establir també la “limpieza y riego de las calles”, “asi como de las casas y establos y corrales de ganado y aves”. Finalment, s'ordenà als metges que “den

37 Fernández Sanz 1989. Veure també Beltrán Moya 2006.

38 Beltrán Moya 2006.

39 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1884.

inmediatamente parte de cualquier enfermedad de carácter sospechoso”.⁴⁰

L'estiu següent, el de 1885, l'epidèmia havia passat a la península on va afectar gairebé tot el litoral mediterrani, des de Girona a Granada, així com extenses zones de l'interior com Saragossa o Jaén, on, per culpa de les pluges torrencials i, fins i tot un terratrèmol, es van produir les circumstàncies adients per la propagació de la malaltia.⁴¹ La gran repercussió mediàtica d'aquest brot va fer que la Junta comences a preparar, amb més èmfasi, una eventual arribada de la malaltia a l'Hospitalet. Com ha quedat reflectit a l'acta de la reunió del 19 de juliol de 1885: “debido a las circunstancias críticas sanitarias por que atravisan algunas poblaciones de la Península, en que se ha desarrollado de forma alarmante la epidemia colérica”, la Junta va decidir a adoptar mesures en “beneficio de la salubridad e higiene de la población”.⁴²

Així, en primer lloc, i com veurem en el proper apartat, va establir la necessitat d'obrir un local per tal d'atendre les possibles persones infectades i, a la vegada, aïllar-les de la resta de la població. També es va decidir preguntar a tothom que arribava a l'Hospitalet quina era la seva procedència, establint, si venien d'una zona infectada, un reconeixement mèdic i una desinfecció dels seus equipatges.⁴³ Uns dies més tard es va decidir també realitzar visites a possibles punts d'infecció, com, per exemple, botigues de fruites i verdura, algunes de les quals van quedar tancades. La Junta també va instar a l'Ajuntament de l'Hospitalet a adquirir les substàncies més conegudes i utilitzades per a la desinfecció, “como el cloruro de cal, acido fénico, sulfato de cobre y azufre”, “y que las facilite a las familias necesitadas” (Imatge 7).⁴⁴

Davant d'aquesta situació, malgrat que encara no havia aparegut cap cas de còlera a l'Hospitalet, es va decidir crear l'anomenada Junta de Auxilios en Caso de Epidemias. La primera reunió d'aquesta es va dur a terme l'1 d'agost del mateix 1885 i se'n van succeir diverses fins al setembre.⁴⁵ Les raons per crear aquesta nova Junta eren clares: “En atención a la gravedad de las circunstancias que con respecto a la Salud Pública atraviesa la Península Española, dada la probabilidad de que podrían desgraciadamente aparecer entre nosotros sintomas de la enfermedad reinante, y considerando que toda provisión es poca ante la amenaza de un peligro, se nombra la Junta de Auxilios en Caso de Epidemia”.⁴⁶ Igualment, quedaven clars els objectius d'aquesta Junta: proporcionar “los medios para hacer frente a las necesidades que puedan ocurrir si desgraciadamente se viese la población invadida por la enfermedad epidémica”.⁴⁷ Aquests mitjans

40 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1884. Veure també González Pavón 1981 i Salmerón 1986.

41 Fernández Sanz 1989.

42 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

43 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

44 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

45 AML'H Caixa 44363, Actes Junta de Auxilios en Caso de Epidemias (AJACE), 1885.

46 AML'H Caixa 44363, AJACE, 1885.

47 AML'H Caixa 44363, AJACE, 1885.

serien un servei d'infermeria proporcionat pels germans de la caritat, l'adquisició de llits per l'hospital provisional del que parlarem més endavant, així com “una esquisita limpieza en todos los puntos de esta villa”. Finalment, per dur a terme aquesta “limpieza”, establien l'adquisició de material per “las desinfecciones necesarias”. Aquestes ajudes de la Junta anirien adreçades “especialmente a las personas faltas de recursos” i a las “familias pobres” de l'Hospitalet.⁴⁸

Per dur a terme aquestes iniciatives, la Junta va demanar diners als apoderats de l'Hospitalet, per tal de reunir-los per combatre la propagació de la malaltia i, a la vegada, proporcionar assistència, alimentació i medicines “a los atacados”. Així, es va decidir enviar una “circular a los Srs. Contribuyentes por territorio e industria en la villa, promoviendo la caridad y la filantropia”.⁴⁹ És a dir, els dirigents polítics reclamaven als propietaris industrials i als terratinents agrícoles aportacions monetàries per lluitar contra l'epidèmia.

Finalment, el 15 d'agost de 1885, va passar allò que tothom estava esperant però que ningú volia que arribés. Una dona que vivia en una barraca de pescadors propera al barri de la Farola, on hi havia la platja de l'Hospitalet, va ser el primer cas reportat a la vila d'aquella epidèmia de còlera (Imatge 3). Aquesta zona de la Marina consistia bàsicament en humils barraques de pescadors que malvivien en condicions higièniques molt dolentes, sense clavagueram, aigua corrent, com bona part de l'Hospitalet en aquell moment per altra banda, i sobretot, també apartats de la resta dels nuclis i dependents totalment de la meteorologia i la pesca per la seva supervivència.⁵⁰

Malgrat aquest primer cas, les precaucions van ser bones i l'Hospitalet pogué evitar una arribada massiva del còlera. Així, per exemple, del 26 i 27 d'agost d'aquell mateix any, 12 dies després de la detecció del primer cas, a l'Hospitalet només es va detectar un sol cas i una sola definició en aquell dia, mentre hi havia poblacions properes, com Gràcia o Sant Andreu de Palomar, que tenien 10 i 9 casos respectivament, i n'hi havia fins a 54, amb 29 defuncions a Barcelona.⁵¹ Al setembre d'aquell mateix any, la Junta reportava que “ha habido algun caso de còlera” i que han hagut de ser “soccoridas algunas familias necesitadas” però ja s'acabava el període de més afectació del brot i la seva incidència no havia estat molt gran a l'Hospitalet.⁵²

En aquest apartat s'ha fet especialment evident com determinades malalties, com el còlera, malgrat ser provocades per un agent infecciós i, per tant, en principi poder afectar a tota la població per igual, en aquests temps de tantes desigualtats afectaven amb més intensitat i més virulència a les classes més desfavorides. Hem vist com les mesures preses per la Junta de Sanitat sovint eren dirigides cap a la millora de l'higiene d'aquestes persones, sense cap voluntat d'una millora real de

48 AML'H Caixa 44363, AJACE, 1885.

49 AML'H Caixa 44363, AJACE, 1885.

50 Salmerón 1986 i també <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2010/08/31/barri-de-la-farola-1912/>

51 Redacció *La Publicidad* (28/08/1885).

52 AML'H Caixa 44363, AJACE, 1885.

les seves condicions de vida. L'oligarquia que governava un poble com l'Hospitalet considerava aquestes ajudes per les zones més humils, i demanà diners per aquestes, només davant de perills reals d'epidèmies molt mediàtiques que podien anar més enllà d'aquest estrat social i afectar els superiors.

Quan els temors de l'arribada del còlera es van confirmar, també es va confirmar que aquesta és una malaltia social, ja que va afectar una de les zones més pobres de la població. La transmissió per l'aigua d'aquesta malaltia fa que aquelles zones que no poden escollir d'on treuen l'aigua per beure, veient-se obligats a beure aigua contaminada, siguin les més vulnerables a patir un atac que finalment es produeix. Malgrat tot, el fet que, per una banda, aquesta no fos un dels brots més virulents de còlera del segle dinou i, per l'altre, que mesures preses per la Junta Municipal de Sanitat fossin adequades i suficients, van fer que l'afectació a l'Hospitalet de la famosa epidèmia de còlera de l'any 1885 fos mínima.

1.9.- Un hospital provisional durant el còlera: la casa de Juan Cubells

Arran del perill de l'arribada d'aquesta epidèmia de còlera a l'Hospitalet, el 19 de juliol de 1885 la Junta Municipal va decidir que s'havia d'establir un local sanitari que estigués aïllat de la població per tal de fer front a l'amenaça. Aquest local havia de servir “no sólo para someter a observación con las menos molestias posibles, a las personas y efectos procedentes de puntos conocidamente infectados, sinó que también para establecer allí, para el desgraciado caso de invasión colérica en esta vila, una Sala de Socorro, u hospital provisional, en donde pudiesen conducir aquellas personas residentes en la población [...] que no pudiesen ser debidamente asistidas en sus domicilios”.⁵³ Com hem vist en l'apartat anterior, durant el perill d'aquesta epidèmia es preguntava a tothom que arribava a l'Hospitalet si procedien d'un lloc infectat. Si la resposta era positiva, la intenció era aïllar-los en aquest espai habilitat. Com veiem però, la intenció de la Junta no va ser només establir un espai de quarantena però també proporcionar un lloc d'assistència mèdica per aquelles persones que ho necessitessin. Les persones que ho necessitaven eren aquelles que no podien ser ateses a casa, és a dir, que vivien en cases molt pobres, poc aptes per l'assistència mèdica.⁵⁴ El lloc escollit com a hospital provisional durant aquesta epidèmia va ser “la casa que en la calle Montaña posee Juan Cubells”.⁵⁵ (Mapa 1, punt 2).

Segons el que establia la Junta, aquest hospital provisional hauria d'estar proveït “de los

53 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

54 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

55 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885. Salmerón 1986 i González Pavón 1981.

efectos más indispensables”, així com “del personal médico y de enfermería convenientes”.⁵⁶ Seria doncs, no només un lloc d'acollida dels infectats sinó un lloc on se'ls tractava i se'ls aïllava de la població. La Junta, com ja hem indicat, tractava d'evitar, en la mesura del possible, l'arribada de l'epidèmia a l'Hospitalet, objectiu que en bona part va aconseguir. Davant d'una població sense un espai físic, públic i fix dedicat a l'assistència sanitària, la Junta va haver de crear aquest hospital provisional per complir aquest objectiu i per intentar evitar que la malaltia arribés d'una altra població. No sabem quina va ser la utilitat pràctica final d'aquest espai: quants malalts hi van anar, si és que hi va anar algun, quants hi van morir, quants van sobreviure, quin període va estar en funcionament... però tenim constància de la intenció de la seva posada en marxa i per tant de la intenció de disposar per primera vegada en aquest període d'un espai mèdic on atendre els malalts de la vila.

1.10.- El paludisme, una malaltia del Delta

El paludisme, nom que ve del llatí palus, pantà, anomenat també malària, de l'italià antic “mal aire”, és una malaltia que ha causat estralls en les zones d'aiguamolls i llacunes durant gairebé tota la història de l'ésser humà. En documents històrics de diferents èpoques i regions trobem referències contínues a les febres periòdiques causades per aquesta malaltia. Actualment, la malària encara mata a entre 700.000 i gairebé 3.000.000 de persones a l'any, sobretot a l'Àfrica, on hi ha moltes zones endèmiques.⁵⁷

L'associació de la malaltia amb les aigües estancades, que provocaven aigües aparentment brutes i que emetien olors, ja s'havia fet tradicionalment però va ser precisament durant el nostre període d'estudi en què es descobrí, l'any 1880, que la malària estava causada per un protozou paràsit. Encara que hi havia hagut algun precedent, va ser poc abans d'acabar el segle XIX que es va demostrar definitivament que els mosquits del gènere *Anopheles* eren els causants de la transmissió del paludisme.⁵⁸ El cas és que aquest mosquit necessita aigua estancada per dur a terme el seu cicle de vida i, per tant, associa la malaltia sempre a la presència d'aquest tipus d'aigües. Durant el canvi de segle i sobretot durant el segle XX, les principals mesures de lluita contra la malària eren doncs les solucions dràstiques d'assecatment de zones inundades i més tard, la ruixada sistemàtica amb insecticides que, com el famós DDT, eliminaven els mosquits transmissors causant un mal irremeiable a la natura i a les persones. Així doncs, veurem en les fonts consultades sobre malària a

⁵⁶ AML'H Caixa 44363, AJMS, 1885.

⁵⁷ World Health Organization 2008.

⁵⁸ Rodríguez-Ocaña et al. 2003.

l'Hospitalet com encara que ja es coneixia l'agent que provocava la malària i els animals que la transmetien eren encara especialment importants els sentits no microscòpics a l'hora de valorar l'estat d'aigües que podien provocar la transmissió de la malaltia. Quan es vol parlar de les aigües que provoquen la propagació de la malaltia no es parla d'aigües on pugui créixer el mosquit transmissor, sinó d'aigües “estancadas” o “pestilentes”.

Amb menys mortalitat que el còlera, la malària presenta uns símptomes molt variants entre els quals destaquen les febres i el mal de cap. Associats amb aquests es poden presentar vòmits i dolors per tot el cos que en alguns casos poden portar a la mort, especialment en persones dèbils, com nens o individus amb carències alimentàries. Això feia que, altre cop, aquest tipus de malalties afectessin especialment les classes més desfavorides. Depenen del tipus de protozou causant, la malària pot romandre latent i repetir la seva aparició cíclicament durant anys.

A l'Hospitalet es van presentar doncs les condicions idònies pel desenvolupament d'aquesta malaltia: extenses zones inundades i d'aiguamolls prop del curs del riu i del mar, sumats a la presència, en aquesta mateixa zona, de barraques on malvivien famílies humils. L'any 1910, quan ja es coneixia bé l'origen de la malaltia, un metge de la vila anomenat Pedro Sala Vendrell va constatar una “pequeña epidemia de fiebres intermitentes o paludismo” a la zona de l'anomenada Barriada de la Farola o Far del Llobregat, on, com hem vist, també es va donar el primer cas de còlera en l'epidèmia de 1885 (Imatge 3).⁵⁹ Com hem dit, aquesta era una zona on vivien majoritàriament pescadors en habitatges deficients prop de la desembocadura del Llobregat.⁶⁰ Segons les afirmacions d'aquest metge, l'epidèmia no era massa gran però podia estendre's, ja que hi havia hagut fins a “veinte individuos atacados repartidos en nueve casas”. Altre cop, seguint les paraules del metge Sala Vendrell, aquest brot de paludisme tenia el seu origen i causa en “haber quedado estancadas las aguas de la Laguna o Estany del Cap del Riu”. Ara bé, segons els metges de la Junta, que compartien el temor de l'extensió de l'epidèmia però no l'origen d'aquesta, el paludisme present en aquella zona de l'Hospitalet també podria ser culpa de la “falta o deficiencia de desagüe de algunas pluviales o acequias enclavadas en el mismo sitio que pertenecen al Real Canal de la Infanta”.⁶¹

Posada sobre la taula la situació de brot de paludisme i els seus possibles orígens, la Junta va decidir desaigüar el canal de la Infanta i fer desaparèixer “l'Estany del Cap del Riu, entre el Faro y los monticulos de arena de la playa”. El problema eren els propietaris d'aquesta llacuna que semblava que, almenys inicialment, bloquejaven aquesta resolució.⁶² Com hem dit, la dessecació

59 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1910.

60 <https://lhospitaletdelllobregat.wordpress.com/2010/08/31/barri-de-la-farola-1912/>

61 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1910.

62 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1910.

d'espais inundats a la zona Delta del Llobregat com a solució al problema de la malària va ser una pràctica habitual durant tot el segle XIX i bona part del XX.⁶³

Així doncs, malgrat aquest episodi de presència de les febres de la malària no va afectar una gran quantitat de persones, aquest brot mostra com el paludisme va ser un dels principals problemes de la salut pública a l'Hospitalet i, en general, en els pobles del Delta fins ben entrat el segle XX.⁶⁴ Tot i així, en el període estudiat en aquest capítol, és altre cop la distància entre el nucli del centre de l'Hospitalet, on es prenen les decisions polítiques i les zones de barraques situades a tocar de la platja, van fer que les lluites contra aquest tipus de malalties endèmiques d'aquestes zones amb aigües inundades no fossin una prioritat pels governants ni fossin erradicades amb la màxima eficiència.

1.11.- Altres malalties ataquen l'Hospitalet

Més enllà del còlera, i malgrat no va patir de primera mà cap gran epidèmia en aquest període de finals del segle XIX i principis del segle XX, l'Hospitalet si que va ser víctima de l'arribada de malalties infeccioses de forma puntual. És interessant, per tant, veure com les autoritats de l'Hospitalet gestionaren aquestes epidèmies, tant abans que es produeixin com durant la seva acció a la població.

Un bon exemple de les mesures de prevenció posades en marxa des de la Junta Municipal de Sanidad es va donar l'any 1898 quan, després de la desfeta a Cuba i Filipines, molts soldats que hi havien anat a lluitar van tornar a les seves cases. Davant d'aquesta situació, la Junta va declarar una sèrie de mesures de prevenció contra les malalties infeccioses “que puedan importar las tropas repatriadas procedentes de Ultramar”.⁶⁵ La primera d'aquestes mesures va ser esbrinar quines de les famílies residents a l'Hospitalet tenia “algun individuo en los ejercitos” que havien lluitat a les colònies. Una vegada identificats els possibles portadors d'infeccions, aquests havien de ser “reconocidos por los profesores médicos-cirujanos que forman parte de la Junta”. Segons les actes de la Junta, aquests reconeixements es farien de forma minuciosa i durant el temps que calgués fins a “tener total seguridad de que no haya contagio”. Finalment, els membres de la Junta indicaven la falta de centres d'assistència adients a l'Hospitalet, com veurem més endavant, i apuntaven que, en cas d'aparèixer algun cas de malaltia infecciosa, es parlaria amb el Gobernador Civil per tal d'establir

63 Sans i Panareda 2016.

64 Bernabeu Mestre 2000.

65 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1898.

el millor procediment.⁶⁶ Veiem doncs aquí una voluntat de prevenció de la Junta davant la hipotètica arribada d'una malaltia epidèmica.

Una altra malaltia recurrent entre els habitants de l'Hospitalet d'aquest període era la verola. Una epidèmia important es va donar l'any 1888, quan la Junta aprova l'aïllament dels malalts infectats, la crema de la palla dels llits i la posada en ebullició de la llana utilitzada en els matalassos. Igualment, la Junta també va promoure l'ús de desinfectants com el sofre.⁶⁷

Un brot de verola es torna a produir l'any 1900, en el que, segons sembla, hi va haver a l'Hospitalet famílies amb dos o tres malalts infectats per aquesta malaltia. La Junta va fer una visita a aquestes famílies i va decretar, per una banda, mesures similars a les ja descrites pels casos produïts dos anys abans, com l'aïllament dels malalts, l'ebullició de les robes o la desinfecció de les cases, aquest cop amb aigua clorada. Però, per l'altre, també va destacar la necessitat de dotar a la família amb “lomos de carne” per així apaivagar la debilitat física produïda per la pobresa que, en bona part, provocava la manifestació i propagació de la malaltia.⁶⁸ Durant el mateix brot, l'estiu de 1900, però uns dies més tard, els metges que formen part de la Junta van afirmar que era l'estat higiènic deplorable del poble el que provoca que la malaltia afectés els seus habitants. Així, manifestaven que la brutícia era especialment dolenta en “algunas calles y cauces donde los vecinos echan basuras y animales muertos que causan sin duda la propagación de la enfermedad”.⁶⁹

Una infecció gastrointestinal o febre tifoide era aquest cop el que afecta la vila de l'Hospitalet quatre anys després del brot de verola, l'any 1904. Sabrem més i veurem un altre cas important d'epidèmia de febre tifoide en el següent capítol però, en aquesta ocasió la infecció també havia “adquirido todos los caracteres de una verdadera epidemia”.⁷⁰ Un brot que va estar centrada gairebé exclusivament en el “centro de la villa”, esdevenint el focus principal “la calle de la Iglesia y el tramo de Calle Mayor comprendido entre la llamada Riera de la Creu y el cruce de aquella calle con las de la Iglesia y Rosendo Arús”, però en cap cas a la Marina ni a cap altre “barriada” (Imatge 2).⁷¹ Segons els casos reportats pels metges de la vila podem saber que aquesta vegada hi va haver més de 100 casos d'aquesta febre tifoide de juliol a octubre d'aquest mateix any 1904. Segons els membres de la Junta, aquestes dades no eren tan greus com li semblava a la població de l'Hospitalet, que estava alarmada davant l'epidèmia, però sí que eren prou greus com per prendre mesures adients davant d'aquesta situació. Així, els gestors polítics d'un poble que estava en creixement, però que era encara prou petit, entre 5.000 i 6.000 habitants en aquell moment, com l'Hospitalet, va

66 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1898.

67 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1888 i també González Pavón 1981.

68 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1900.

69 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1900.

70 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1904.

71 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1904.

comunicar la situació a la Junta Provincial de Sanitat i va demanar que aquesta realitzés les anàlisis corresponents de les aigües corrents de la zona afectada.⁷² Veiem aquí com, ja a principis del segle vint, es comencen utilitzar els mètodes de laboratori, com les anàlisis, per tal de determinar de forma més científica l'abast del brot de febre tifoide. Aquests mètodes ja estaran totalment estesos en el període temporal cobert en el pròxim capítol.

Un altre exemple d'infecció que va desenvolupar-se en aquesta època l'Hospitalet va ser el xarampió, que malgrat que d'una forma que sembla bastant benigna, va afectar l'Escola Municipal de l'Hospitalet l'any 1908, ja que la totalitat dels afectats provenien d'aquesta escola, que va ser tancada gràcies a un decret de la Junta. Davant d'aquest perill, l'Escola Municipal va romandre tancada més de 15 dies. Durant aquest temps els pares i mares del poble van acudir a l'Ajuntament “en son de queja bien que respetuosamente” per les molèsties que causava no poder portar els nens a l'escola, especialment per aquells “de clase jornalera”.⁷³ Malgrat la lleugeresa amb què sovint semblen tractar aquests temes els membres de la Junta de Sanitat, val a dir que els metges membres d'aquesta també constataren i destacaven que calia lluitar contra aquest tipus d'infeccions entre la població infantil, ja que provoquen “cierta mortalidad infantil”.⁷⁴

En definitiva, en aquest apartat hem vist com davant de situacions que podien incrementar el perill d'arribada de malalties infeccioses, la Junta Municipal de Sanitat va prendre certes mesures de control. A més, també destacava com eren les males condicions d'higiene i de vida de les classes populars el que havia portat l'aparició dels brots. Malgrat constatar aquest fet, aquestes condicions de vida són només millorades en la mesura en què poden disminuir el risc d'arribada d'una epidèmia i no per sistema i com a solució més general. Hi ha doncs un element paternalista i adoctrinador en el discurs i en les accions dels membres dirigents de la Junta Municipal, que afirmaven que la gent era bruta i no es cuidava de la higiene, mentre no es preocupaven de realitzar les accions necessàries per dotar aquestes classes més humils de mecanismes propis per evitar conductes que poden portar problemes de salut pública. Igualment, era també la falta d'aliments bàsics, la desnutrició general i la subsegüent debilitat física el que provocava l'aparició de les malalties. Altre cop, la Junta proporcionà alimentació i recursos a aquestes persones, no per sistema ni quan era necessari, si no només quan calia evitar el contagi.

1.12.- “El estercolero de Barcelona”

72 VV.AA. 1997.

73 L'escola va romandre tancada entre el 28/10/1908 i el 13/11/1908, AML'H Caixa 44363, AJMS, 1908.

74 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1911.

En una visita a l'Hospitalet el novembre de 1910, l'Inspector Provincial de Sanitat, la màxima autoritat de la zona en aquesta matèria, va afirmar que l'Hospitalet era, en aquells moments “el estercolero de Barcelona”.⁷⁵ Es referia l'inspector a un dels problemes sanitaris més recurrents durant el període estudiat en aquest capítol: el dels anomenats “estercoleros”, “criaderos de cerdos” o, més tard, “escombraries”. Aquestes eren indústries que acumulaven residus orgànics per elaborar fems per adobar els camps de la zona del Delta del Llobregat. El procediment que seguien aquests negocis era senzill. Primer, recollien escombraries i les seleccionaven. La recollida es feia sobretot d'escombraries de la ciutat de Barcelona, d'aquí l'afirmació de l'inspector, però a mesura que l'Hospitalet va créixer, els seus residus també es converteixen en part del negoci. La selecció es feia entre el vidre, la roba, el ferro i els residus de la cuina, sent aquests últims els que més quantitat produïen i els que permetien la segona part del negoci (Imatge 4).

Hem de considerar que estem parlant d'un món sense plàstics i amb pocs béns de consum per part de la gran majoria de la població i, per tant, amb una feina de “reciclatge” molt diferent de l'actual. Aquesta segona part consistia en l'alimentació d'animals, sobretot porcs, però també ànecs i gallines, a partir d'aquests residus de cuina. Els fems generats pels animals, juntament amb la matèria orgànica procedent de les escombraries produïen un abonament que era adquirit, per diferents preus segons el grau de descomposició d'aquesta, pels pagesos de la zona agrícola del Delta. Es tractava d'una triple indústria: recollida d'escombraries, cria i venda d'animals i generació i venda de fems, que sembla que era la part més important de tot el procés.⁷⁶

El problema principal d'aquesta indústria eren els seus “peligros higiénicos y sanitarios” segons els membres del govern municipal.⁷⁷ Igualment per la Junta era una “industria peligróssima para las personas” que hi treballaven i pels animals. Aquests treballadors podien patir infeccions a les mans i a qualsevol ferida al cos. Infeccions que, recordem que encara no s'havia descobert la penicil·lina, podien arribar a ser molt greus. També era una activitat perjudicial per a veïns: “Des del punto de vista de la sanidad pública constituyen una perpetua amenaza para los habitantes de la vecindad pues són hacinamientos de materia orgánica en putrefacción, foco de desarrollo de toda suerte de microbios patógenos”. A més, l'absència de terres impermeabilitzats feia que en aquestes indústries hi hagués “toda clase de filtraciones y por tanto, transportes teluricos de gérmenes patógenos que contaminan las tierras y aguas de los sitios habitados que se hallan a un nivel más bajo”. A més existia el perill que “los restos de basura y desperdicios domesticos pueden proceder

75 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1910.

76 Tot aquest procés i les característiques d'aquesta indústria s'expliquen diverses vegades en les actes de la Junta Municipal de Sanitat que ens han arribat i que es mencionen en aquest apartat, així com en una sèrie d'articles d'Inocencio Salmerón a la Revista Progrés que també es citen.

77 Salmerón 1992a.

de casas afectadas de enfermedades”. En definitiva, “constituyen estos depositos de basuras, centros de putrefacción orgánica i un peligro permanente para la salud pública”.⁷⁸

Ja l'any 1890, la Junta avisava del perill d'aquestes indústries i prohibia el seu establiment a menys d'un quilòmetre de qualsevol lloc urbanitzat. Ja en aquest moment es va decidir també restringir la construcció de noves indústries dedicades a les escombraries i adobs. Malgrat tot, en pocs anys, aquesta indústria va proliferar al barri de Santa Eulàlia o Mitja Galta, i l'any 1904, arran d'una denúncia d'un grup de veïns, es va constatar que fins a 12 d'aquests negocis estaven situats a menys de 150 metres de zona urbanitzada, alguns d'ells a només 50 metres!⁷⁹ I cap, de tots els establiments de Santa Eulàlia, arribava a complir estrictament la norma i estava situat a més d'un quilòmetre!⁸⁰

Ara bé, els membres de la Junta de Sanitat deien que aquesta indústria seria possible en bones condicions de sanitat i higiene, situades fora de la població. A llocs on toqui el sol, el terra sigui impermeable i passi l'aire, els escombriaires poden funcionar perfectament i es podia arribar a minimitzar el perill. Però, pels responsables de la gestió sanitària de l'Hospitalet això era difícil d'aconseguir “dado el relativo estado de incultura de nuestro país”. A més, davant la dificultat per acabar amb els femers ja existents prop dels nuclis, constataren que “un buen numero de vecinos vive al amparo de estas industrias” i a més, va sorgir el problema que apareixen “derechos adquiridos o intereses creados a la sombra de disposiciones municipales” que van permetre la seva continuïtat. La Junta Municipal va decidir, altre cop, en aquesta reunió d'agost de 1904, que respectaran els negocis que ja existeixen però els que s'estableixin nous, hauran de complir la legislació.⁸¹

Malgrat aquesta disposició de la Junta, a partir de 1907 es van començar a autoritzar femers similars a la zona de Collblanc-Torrassa. L'autorització es tirà endavant malgrat els negocis es trobaven només a 500 metres del nucli urbanitzat, a la zona del Torrent Gornal.⁸² Aquesta autorització va portar conseqüències polítiques, ja que el Governador Civil va atacar durament les autoritats de l'Hospitalet per tirar-la endavant. Davant la proliferació d'aquests dipòsits d'escombraries a la zona de Collblanc, aviat van aparèixer sobrenoms com el de “el carrer de la pudor” referit el carrer Vallparda (Mapa 1, punt 8) o el barri dels “escombriaires” o, amb sorneguera, “del buen aire”, referint-se a tota la zona.⁸³

Com veiem, ens trobem en un moment de transició entre les antigues i les noves formes de

78 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1904.

79 Salmerón 1992a.

80 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1904.

81 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1904 i 1908.

82 Salmerón 1992a.

83 Salmerón 1992b.

detecció i diagnosi d'elements o espais contaminats per possibles malalties. Per una banda, ens trobem encara amb formes que estaven basades en els sentits humans, amb constants referències populars però també entre els membres de la Junta, a la “putrefacción” o a la pudor. Per l'altre, cada vegada més, veiem que van apareixent els “microbios” o “gérmenes patógenos” com a agents provocadors de malalties.

En definitiva, amb el temps, lluny de reduir-se el problema, es va agreujant. Cap a l'any 1912, els “estercoleros” encara eren un problema greu a Collblanc, on es troben fins a 9 d'aquests establiments que no compleixen la legislació del moment. Malgrat tot, alguns dels propietaris es van voler diferenciar d'altres i declaren que els seus són negocis legítims, nets i ordenats que, a més, proporcionen un servei a la ciutadania amb l'eliminació dels residus. Malgrat tot, pels polítics de la Junta, els “estercoleros” eren encara, i com veurem ho seran per un temps bastant llarg, ja que tornaran a aparèixer en els següents capítols, una “huella infecta”, “con sus lúgubres e inmundos barracones, de patios llenos de desperdicios, donde reina el desorden y la suciedad; estos depósitos de basuras constituyen una industria nauseabunda”.⁸⁴

1.13.- El primer dispensari: La Creu Roja

Com hem vist, l'any 1898 davant la possible arribada de malalties epidèmiques procedents de les antigues colònies espanyoles per la tornada dels soldats destacats, els membres de la Junta Municipal de Sanitat destaquen la “carencia en esta villa de establecimiento mèdico alguno y de local adecuado para tener en aislamiento absoluto”.⁸⁵ Hospitalet ja tenia en aquest moment 5.000 habitants i segueix creixent. Però, malgrat tot, si algun hospitalenc necessitava una assistència mèdica que requeria material allotjat en un centre hospitalari, aquesta persona s'havia de desplaçar a dispensaris de fora de la població, com el de Sants, o bé, en cas d'una problemàtica més greu, anar directament als hospitals de Barcelona.⁸⁶

Va ser la beneficència de l'anomenada vídua de Farnés, Eugènia Casanoves i Amat, la que va engegar un procés d'establiment del què seria el primer dispensari mèdic fixe de l'Hospitalet.⁸⁷ Casanovas i Amat (Mapa 1, punt 7), que va ser una persona molt coneguda en l'alta societat de la seva època, va viure, amb la seva filla, a l'anomenada Torre Barrina, que encara podem veure, en part, dempeus, a l'actual Parc de la Marquesa, que no és altre que la mateixa Casanovas i Amat.⁸⁸ De

⁸⁴ Salmerón 1992c.

⁸⁵ AML'H Caixa 44363, AJMS, 1898.

⁸⁶ Salmerón 2009, p. 197. Salmerón 2001.

⁸⁷ Salmerón 2009, p. 198 i Abarca 1987.

⁸⁸ <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2012/05/06/eugenia-casanovas-i-amat-la-marquesa/>

marquesa de veritat no ho era, però el fet de ser una de les poques persones de la zona amb un nivell de vida molt elevat sumat a la seva activa beneficència, de ben segur, va provocar aquest sobrenom. A més, cal considerar que el seu marit, i viudo, va ser Josep Farnés i Flaquer, propietari de la joieria “La Universal”, situada a la plaça Reial número 11, un emplaçament amb molt de renom i que, de ben segur, va proporcionar prestigi i rèdits al seu propietari i, com a conseqüència a la seva vídua.⁸⁹

El dispensari promogut per la Marquesa va obrir les seves portes l'abril de 1910, quan l'Hospitalet ja s'aprovava als 7.000 habitants. Aquesta iniciativa va tirar endavant amb el suport de la Creu Roja Espanyola i per la seva delegada provincial Rosa Amar de Aliér, però sense suport municipal, malgrat la Junta de Damas de la Cruz Roja de Collblanc, que gestionava el dispensari, va sol·licitar-lo.⁹⁰ El dispensari es va establir, però, en un edifici a la carretera de Collblanc que era propietat del regidor Francesc Estruch.⁹¹

Segons una breu notícia a *La Vanguardia* d'un any després de la inauguració del dispensari, l'abril de 1911, el metge que el dirigia era el doctor Mir Galavotti. En un any s'havien fet 483 visites de malalts al dispensari, totes elles gratuïtes, i s'havien fet 153 visites a domicili, també sense càrrec per l'afectat. A més, s'havien fet 346 curacions, 65 vacunacions i 4 trasllats de malalts en llitera, per un total de gairebé 1.000 intervencions, totes gratuïtes.⁹² Com veiem, aquest era un servei que la població de l'Hospitalet en aquell moment necessitava. Segons sembla, a partir d'aquest moment, els malalts de la beneficència municipal, fins llavors atesos pels metges municipals a casa, passaven a ser atesos en aquest dispensari de la Creu Roja després d'un acord entre aquesta i l'Ajuntament.

En poc temps, el dispensari es va anar quedant petit fins que, com veurem en el pròxim capítol, es van ampliar els seus serveis a altres zones de l'Hospitalet. La forma en què va ser posat en marxa mitjançant la beneficència de la Marquesa i de les altres “Dames” de la Creu Roja, ens mostra però molts aspectes interessants de la societat d'aquell moment. Per una banda, el paper de les dones. Privades de treball intel·lectual i de la gestió empresarial, Tecla Sala era l'excepció que confirma la regla, les dones de l'aristocràcia com la vídua Farnés, amb ganes de ser actives i recursos per poder ser-ho, una de les poques opcions que tenien era engegar iniciatives relacionades amb la beneficència. Aquestes accions, sense deixar de tenir el seu component de preocupació real per la situació de les classes més desfavorides, també suposava, per aquestes “dames” i les seves famílies, un guany en el seu prestigi tant davant de les altres senyores de classe alta, com davant de la societat en general.

89 <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2012/05/06/eugenia-casanovas-i-amat-la-marquesa/>

90 Salmerón 2009, p. 198.

91 Salmerón 2009, p. 199.

92 Redacció *La Vanguardia* (29/04/1911).

Per altra banda, la forma en què començà aquest dispensari ens mostra també la necessitat real que tenia l'Hospitalet, i en especial la zona de Collblanc, de disposar d'un centre mèdic per l'assistència dels malalts. La creixent població havia fet cada vegada més urgent aquesta infraestructura, i no són els polítics, sinó la iniciativa privada i la Creu Roja, qui engega aquest primer dispensari per pal·liar els problemes assistencials de la població.

1.14.- Incultes però reivindicatius

Deia un metge membre de la Junta, utilitzant el menyspreu cap el desconegut i, sobretot, cap a les persones en una posició més dèbil i amb menys recursos, que alhora de prendre mesures per lluitar contra una malaltia s'havia de considerar “el grado de incultura general de buena parte de nuestra población, constituida por gente valenciana y aragonesa, más o menos definitivamente aquí aposentada, poco en armonía con la limpieza característica de la familia catalana”.⁹³ Aquesta cita és de 1906 quan l'Hospitalet ja anava cap als 7.000 habitants i presentava uns creixements anuals de gairebé el 40%.⁹⁴

Malgrat aquesta visió paternalista i xenòfoba dels treballadors nouvinguts que presentaven els metges i polítics que dominaven les institucions, i que, com hem vist en el primer apartat d'aquest capítol, no permetien que canviessin les coses, aquests immigrants sovint mostraven la seva disconformitat en relació a alguna política sanitària o presentaven al·legacions i queixes. Així doncs, quan explorem aquests documents, els veïns incultes i bruts apareixen com coneixedors de les circumstàncies que poden portar problemes de salut pública, o infeccions epidèmiques, i quan es donaven, van fer arribar les seves preocupacions i opinions davant les institucions. Coneixien també els veïns quines armes tenien per fer-se escoltar i què podien fer perquè els polítics resolguessin amb rapidesa els problemes de sanitat sorgits en els barris més desfavorits.

Hi ha molts exemples d'això, però en destacarem un de pertinent de l'any 1901 quan una vintena de veïns del barri de Collblanc van presentar a l'alcalde i a la Junta Municipal de Sanidad un escrit explicant l'existència d'un curs d'aigües brutes que podien ser perilloses per la salut pública. Segons aquests veïns, aquestes aigües eren “sanguinolientas y producto de esto se desarrolla tal putrefacción que nos es imposible sostener por más tiempo”.⁹⁵ En el seu escrit, els veïns amenaçaven en comunicar la situació directament al Governador Civil, i, encara més greu, explicaven que si no es resol·lia aviat, ho farien arribar també a la premsa de Barcelona. Aquestes

93 AML'H Caixa 44363, AJMS, 1906.

94 VV.AA. 1997.

95 AML'H, Caixa 1807. Expedient 10.

advertències posaven en marxa a l'alcaldia que, després d'una inspecció del lloc, decretà una multa al dipòsit de “pieles de becerro en salason en tal mal estado de condiciones higienicas” que provocaven les aigües “sanguinolientas” que es queixaven els veïns i que eren un “foco de verdadera infección”.⁹⁶ Així, l'amenaça dels veïns de comunicació directa amb el Governador o amb la premsa va fer efecte.

Trobem un altre exemple il·lustratiu uns anys més tard, el 1907, quan gairebé quaranta veïns de Collblanc tornaven a presentar un escrit a la Junta on parlaven dels famosos “estercoleros y criaderos de cerdos” i sobretot d'una “gran charca de materiales fecales al descubierto” que s'haurien d'eliminar per por a “una probable epidemia este verano”.⁹⁷

Però no tot passa a Collblanc. L'any 1902 ens trobem amb un expedient d'una queixa d'una vintena de veïns del barri de la Marina sobre la necessitat de la neteja d'una séquia. La Junta decretà que els mateixos veïns per on passava la séquia hauran de fer la neteja d'aquesta.⁹⁸ O l'any 1903, quan uns 17 homes del barri de Santa Eulàlia enviaven un escrit sobre el “hedor insoporable” que despren un altre d'aquests “estercoleros”. Els metges de la Junta recomanaven la seva desaparició, pel bé de la salut pública, però, com ja hem explicat, constataren que si s'ha de fer desaparèixer un d'aquests establiments, s'hauran de tancar tots.⁹⁹

Podríem suposar que la gran majoria dels veïns que presentaven aquestes queixes, eren persones cultes, potser part de l'oligarquia de la zona, o potser membres de les anomenades professions liberals. Ara bé, examinant els escrits presentats, ens n'adonem que una bona part dels homes que signen les peticions, no poden fer-ho, ja que no saben escriure. El seu nom apareix escrit per un altre veí i en el lloc de la signatura només hi podem veure l'habitual creu substitutòria. Aquells ignorants, incultes i bruts veïns, potser no sabien escriure, però si que reconeixien les males condicions higièniques en què vivien, els perills d'infecció i d'epidèmies, i les situacions de risc quan les trobaven en el seu entorn. I no només les reconeixien i les identificaven, sinó que també, molt sovint, les denunciaven als polítics responsables. Els veïns més humils no van ser doncs una part passiva, retinguda, i que no sabia ni volia canviar la situació, sinó que, amb les seves reivindicacions, van ser un agent actiu de la progressiva millora de les condicions higièniques i de salut pública de l'Hospitalet de Llobregat.

96 AML'H, Caixa 1807. Expedient 10.

97 AML'H, Caixa 1807. Expedient 10.

98 AML'H, Caixa 1808. Expedient 10.

99 AML'H, Caixa 1808. Expedient 12.

2.- L'Hospitalet en constant creixement: salut pública a principis del segle XX

En el pueblo de Hospitalet se declaran algunos casos de peste bubonica, tres de ellos seguidos de defunción

El Heraldo de Madrid, 27/08/1931

En aquest segon capítol explorarem la salut pública a L'Hospitalet en el lapse de temps que engloba el període d'autogovern català de la Mancomunitat de Catalunya, de 1914 a 1923, els anys que malgrat mantenir-se la monarquia d'Alfons XIII es va establir la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera, de 1923 a 1931, incloent-hi la “dictablanda”, i el breu moment de la Segona República Espanyola, de 1931 a 1936, deixant la Guerra Civil pel proper capítol. Ens trobem doncs davant de constants canvis polítics que provocaren també canvis en les gestions de sanitat i salut pública, malgrat que algunes dinàmiques i pràctiques es mantenen amb aquestes fluctuacions governamentals. Veurem doncs un capítol especialment marcat per aquest context polític, al que dedicarem el primer apartat, i on les institucions sanitàries establertes per aquests diferents règims polítics van ser cabdals per entendre la salut pública en aquest període.

A més, veurem també un Hospitalet en creixement exponencial durant tot el període. La situació al sud de la ciutat de Barcelona dels treballs d'urbanització de la zona de l'actual Plaça Espanya i Avinguda Maria Cristina fins a Montjuïc, que començà ja en el període de la Mancomunitat i que culminà amb l'Exposició Internacional de 1929, i les obres de la línia de metro que anava cap a aquesta mateixa zona de la ciutat, van fer que l'Hospitalet fos un lloc adient per l'establiment dels habitatges dels milers d'immigrants que arribaven a Barcelona per cobrir aquesta necessitat de mà d'obra. Obrers que, a més, sovint s'establien en barraques autoconstruïdes amb moltes deficiències en temes de sanitat i higiene i que, com veurem, provocaven nombroses situacions complicades per la Junta Municipal de Sanitat.

A més, en aquest capítol també veurem com les formes de detecció i lluita contra les malalties i les epidèmies canvia, transformant-se, cada cop més, en una ciència basada en les pràctiques de laboratori, com les anàlisis d'aigües i d'altres mostres. Els laboratoris que podien fer aquestes pràctiques eren pocs en aquell moment, però a Barcelona ja s'havia consolidat el Laboratori Municipal i, mitjançant els serveis de què parlàvem establerts pels diferents moments polítics, van ser laboratoris com aquests els que es van encarregar de realitzar les anàlisis i portar els resultats als gestors de la sanitat de l'Hospitalet. Per la seva rellevància mediàtica o sanitària tractarem especialment tres epidèmies: la gran epidèmia de grip “espanyola” que va coincidir amb la Primera Guerra Mundial a tota Europa, les constants epidèmies de febre tifoide, que ja hem vist a

l'anterior capítol, i l'epidèmia de pesta bubònica que va fer que l'Hospitalet aparegués als diaris de tota Espanya.

Va ser precisament aquesta pesta bubònica la que va fer que es tornés a tractar el tema dels “estercoleros” o escombriaires dels barris de l'Hospitalet, que també hem tractat en el primer capítol. Aquest tema serà tractat per tots els règims polítics però no serà resolt per cap d'ells.

2.1.- Context Històric: Mancomunitat, Dictadura i República

El 6 d'abril de 1914 es va formar la Mancomunitat de Catalunya, una institució que agrupava les quatre diputacions catalanes, Barcelona, Girona, Tarragona i Lleida, en una forma d'autogovern, per primera vegada des de 1714. La Mancomunitat, presidida per Enric Prat de la Riba (1914-1917) i Josep Puig i Cadafalch (1917-1925), tots dos de la Lliga Regionalista, va iniciar la creació d'institucions i iniciatives, culturals però també científiques, com el Servei Geogràfic, el Geològic, el Cartogràfic, l'Institut d'Estudis Catalans, i dins d'aquest, el Servei Meteorològic, o també, la Biblioteca de Catalunya i l'Escola Industrial. També es va promoure la normativització del català, que veurem utilitzat a les actes de la Junta de Sanitat. Amb la Dictadura de Primo de Rivera, moltes de les iniciatives de la Mancomunitat es van quedar en poc més que això, però la Mancomunitat disposava també d'un ambiciós pla de millores en la sanitat i beneficència públiques.¹⁰⁰

A partir de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, aquest mateix any 1914, la posició neutral d'Espanya va fer créixer l'economia catalana. Les indústries tèxtils oferien els seus serveis als dos bàndols del conflicte, que centraven els seus esforços en la indústria bèl·lica, necessitant així augmentar la producció i, per tant, proporcionant l'arribada d'obriers d'altres indrets de l'Estat. A l'Hospitalet, amb l'Ajuntament dominat pels homes, industrials, comerciants i propietaris de la Lliga Regionalista, amb Just Oliveres al capdavant, aquesta bonança va portar a un creixement important de la població. Havíem deixat el municipi amb uns 6.000 habitants l'any 1910. Aquesta xifra es duplicarà en els deu anys transcorreguts fins al 1920 quan s'arriba als més de 12.000 habitants.¹⁰¹ Això malgrat el final de la Gran Guerra havia causat una important baixada de la producció i, com a conseqüència, també una baixada important del requeriment d'obriers i, per tant, un augment de l'atur i les desigualtats. Aquest fet va causar, a l'Hospitalet, però també a altres centres industrials catalans, una destacada conflictivitat social, amb vagues i atemptats, amb el famós pistolisme, que desemboquen en la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera.

¹⁰⁰ Per exemple: Bernabeu Mestre 2000.

¹⁰¹ González Pavón 1981.

El 13 de setembre de 1923, aquest general, que era capità general a Catalunya, va encapçalar un cop d'Estat que va acabar amb la seva proclamació, per part del rei Alfons XIII, com a President del Govern. A l'Hospitalet, com a molts altres indrets, els polítics de la Lliga van ser apartats i el propietari industrial Tomás Giménez Bernabé, que era el representant a la ciutat de la Unión Patriótica, el partit del general Primo de Rivera, va ser nomenat alcalde. Giménez Bernabé, que tenia una serradora de marbre del número 16 del carrer Muntanya, va restar en el càrrec durant els mateixos anys que Primo de Rivera. De fet, durant aquest període es van realitzar eleccions però el retorn de la llei de 1877 va fer que, per exemple, l'any 1924, d'un total de 22.000 habitants de l'Hospitalet, només votaren 56!

Malgrat, com veurem a les mateixes actes de la Junta Municipal de Sanitat, l'alcalde Giménez era bastant propens a l'autoafirmació i l'autohomenatge, durant el seu “regnat” no van ser tot costats foscos. Va ser un període en el qual, per exemple, s'amplià de forma significativa el sistema de clavegueram de l'Hospitalet, fet que millora les condicions sanitàries de la població. S'arribaren a construir fins a dinou quilòmetres de clavagueres dels 25 quilòmetres de carrers edificats que disposava l'Hospitalet en aquell moment.

Ens trobem en un altre punt de creixement per l'Hospitalet. La construcció del metro de Barcelona, que s'havia iniciat l'any 1924 amb la línia que anava de la plaça Lesseps a la plaça Catalunya, però que sobretot a partir de 1926, amb la construcció de l'anomenat “Transversal” que va de Catalunya a Hostafrancs i Sants, va fer que arribessin a l'Hospitalet famílies senceres amb la intenció de treballar en aquesta construcció. La progressiva urbanització de la muntanya de Montjuïc i l'actual Plaça Espanya, que ja s'havia iniciat amb el projecte de Puig i Cadafalch durant la Mancomunitat i la finalització d'aquest projecte amb l'Exposició Internacional de 1929 va fer que aquesta arribada fos encara més massiva. El creixement de l'Hospitalet, que arriba a un 400% d'increment a l'any, es nota especialment a Collblanc i Torrassa i assoleix els 35.000 habitants ja l'any 1930.¹⁰²

Aquests barris, juntament amb el de Santa Eulàlia, concentren la població més humil i desafavorida de l'Hospitalet. Tal com descriu la mateixa Junta de Sanitat, “los distritos de Santa Eulalia y de Collblanch-Torrassa, que son por otra parte los más sucios y los que, por la naturaleza de las industrias y el estado social de sus habitantes, se hallan siempre más amenazados [de l'arribada d'epidèmies]”.¹⁰³ Es reclamava també la “higienización en masa de todo el distrito segundo (Collblanch-Torrassa)”, que tenia el principal problema, com veurem, dels “estercoleros” o escombriaires, però també d'altres indústries com les vaqueries o els secadors de pells de conill.¹⁰⁴

102 González Pavón 1981, VV.AA. 1997.

103 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 06/10/1928.

104 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 13/12/1929.

Però la Dictadura de Primo de Rivera, com l'alcaldia de Giménez, van durar només uns 7 anys fins que, primer la “dictablanda” i després l'arribada de la República van suposar un gran canvi en la política del país. Amb el resultat de les eleccions municipals del 16 d'abril 1931 a les mans, Alfons XIII va fugir i, després de veure la bandera republicana onejant al balcó de la tinència de l'alcaldia d'Hostafrancs, el Comitè Revolucionari de l'Hospitalet va tornar cap a la població per proclamar la República. En aquestes històriques eleccions, en què votaven els homes majors de 25 anys, uns 10.500 a l'Hospitalet, van sortir 17 regidors de Unió Republicana, un amalgama de partits republicans, i 11 de la mateixa Lliga Regionalista. La República va ser un període d'importants canvis socials, com la separació entre església i Estat, i també nacionals, amb l'aprovació de l'Estatut de Núria que tornava a establir la Generalitat de Catalunya, però també un període de conflictivitat laboral amb demandes de millores de condicions i sous i ràtios d'atur elevades. Entre els episodis en aquest sentit, destaca la revolta anarquista de desembre de 1933 que s'estengué per diverses poblacions de l'Estat però que tingué un important focus a l'Hospitalet. La nit del vuit de desembre d'aquell any, una bomba casolana va ser col·locada a la central elèctrica de la Torrassa que, afectada, va deixar a les fosques la ciutat. La revolta va durar gairebé quatre dies durant els quals els revolucionaris es feren especialment forts als barris de Collblanc i Torrassa.¹⁰⁵ Després d'aquest episodi, i amb les dretes al govern de la República, hi va haver una forta repressió entre el moviment obrer. Hem d'entendre les condicions en què vivien aquests obrers, sovint en barraques en molt males condicions, com veurem, i amb una taxa d'atur elevada, que va arribar, a l'Hospitalet a ser d'unes 2000 famílies sense cap jornal l'any 1935.

Anirem veient durant el capítol les característiques de cada període respecte a les polítiques de sanitat, però cal destacar aquí que en aquest període de la Segona República Espanyola, a diferència del que havia passat en el capítol anterior, ens han quedat diversos testimonis de dones que participaren activament en la vida sanitària de l'Hospitalet reflectida, sobretot, en les actes de la Junta de Sanitat. Així podem veure dones que fan instàncies per queixar-se de determinada activitat molesta per la salut pública o dones que reclamen el permís de la Junta per obrir establiments i petites indústries, com, per exemple, l'any 1933 quan Angela Font Malet, demana poder obrir una “tenda o botiga” de llet desnatada al carrer d'Àngel Guimerà a Santa Eulàlia.¹⁰⁶ A més, l'any 1935 també hi ha a la Junta la breu presència de la Sra. Josefa Lanau, de la que no tenim més referències, però que mostra canvis en la presència i paper de les dones en aquest període.¹⁰⁷

Així doncs, la situació de precarietat laboral de les classes treballadores i la inestabilitat política, entre molts altres factors, van provocar que en les eleccions del 16 de febrer de 1936 la

¹⁰⁵ Redacció *Hoja Oficial del Lunes de Barcelona* (11/12/1933).

¹⁰⁶ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1933.

¹⁰⁷ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 04/10/1935.

coalició d'esquerres, anomenada Front Popular a l'Estat, Front d'Esquerres a Catalunya, aconseguís una victòria aclaparadora. L'eufòria inicial d'aquesta victòria es va transformar en pocs mesos amb el cop d'Estat que portaria a tres anys de Guerra Civil Espanyola, que tractarem en el pròxim capítol.

2.2.- Context científic: bacteris, anàlisis i la Junta Municipal de Sanitat

En aquest capítol tractarem amb un període més curt que en l'anterior, de no gaire més de 20 anys però que, com dèiem, serà un període de molts canvis polítics i també de molt creixement demogràfic per a l'Hospitalet. Pel que fa als canvis científics en la pràctica mèdica aquest serà un període de consolidació de la “salut pública de laboratori”. Ja no són tan rellevants els indicis que les persones, siguin metges, polítics o veïns, poden captar amb els seus sentits, sigui olors o aspecte, sinó que, cada vegada més, són més importants els resultats de les anàlisis bacteriològics que arriben dels laboratoris. Les decisions que pren la Junta Municipal es basen, cada vegada més en aquests resultats i no en les sensacions que puguin produir els espais afectats.

Aquesta Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet tornà a ser en aquest període el principal òrgan de decisió sanitària en l'àmbit local. En aquest període veiem un increment molt important pel que fa a l'activitat que aquesta Junta dur a terme anualment, provocat sobretot pel mateix increment en la població de la vila. Així, ja l'any 1927, quan la població de l'Hospitalet ja excedia dels 15.000 habitants, tanta era la seva activitat que la Junta es va trobar amb la necessitat de renovar-se i ampliar-se en nombre de membres. Així, en les Junes d'aquesta època hi figuraven diversos “actors” que ja eren membres en el capítol anterior: l'alcalde, la figura de l'Inspector Municipal de Sanitat, que era duta a terme per un metge de la població; el veterinari, el farmacèutic i “un vecino pudiente” i “un vecino obrero”, que es converteixen en “representant de les societats patronals i representant de les societats obreres” durant la República.¹⁰⁸ Però, en aquest període de vint anys de Mancomunitat, Dictadura i República també es van afegir a la Junta Municipal noves figures com la de l'arquitecte municipal, l'enginyer municipal, el director de laboratori, el metge militar (durant la Dictadura) i un metge lliure.¹⁰⁹

Aquestes incorporacions són significatives en diversos sentits. Per una banda, el fet de què l'arquitecte municipal i l'enginyer municipal participessin en les sessions de la Junta de Sanitat mostra com d'important era el creixement de l'Hospitalet en aquell moment i com de relacionades

108 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 26/02/1927 i AML'H. Caixa 44363, AJMS, 22/11/1935.

109 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 26/02/1927.

estaven la forma en què aquest creixement era gestionat amb la forma en què era gestionada la salut pública a la vila. Així, en diverses ocasions l'arquitecte municipal va ser enviat a comprovar l'adequació de cases de nova construcció, sovint barraques, a la normativa de salut pública. Aquestes professions que, en principi, no tenien a veure amb la sanitat, eren en realitat molt importants per la seva gestió. Per altra banda, la incorporació del metge lliure mostra també com l'atenció mèdica dels obrers que arribaven a l'Hospitalet era en bona part absorbida per metges que no pertanyien al cos municipal, que s'anirà ampliant en aquest període però que era encara reduït.

Finalment, també veiem com apareix la figura del director de laboratori. Aquesta és la figura que ha d'assessorar i gestionar la relació de la Junta Municipal de Sanitat amb el “nou” món mèdic i científic dels laboratoris d'anàlisi mèdica i de salubritat. Interpretar els resultats de les anàlisis de mostres contaminades i recomanar accions en relació a aquests resultats serà una de les principals tasques d'aquesta figura que mostra la importància d'aquest tipus d'anàlisis a partir dels anys vint.

Una altra mostra de l'augment de la rellevància i activitat de la Junta va ser l'establiment, a partir també de 1927, d'una oficina de sanitat fixa situada al primer pis de la Casa Consistorial. Allà s'atenien persones que volien realitzar peticions i queixes, i, a més, la Junta hi va establir el seu lloc fixa de reunions.¹¹⁰ En les actes de la Junta també veiem com els vocals amb responsabilitat mèdica, que eren els encarregats de realitzar les inspeccions als llocs sospitosos de causar un perill per la salut pública van reclamar que aquestes inspeccions fossin remunerades, ja que suposaven un temps de visita i de redacció d'informes corresponents, per la Junta i pels propietaris.¹¹¹ Aquest fet també mostra l'increment d'aquestes inspeccions que van suposar massa temps pels membres de la Junta. Més tard, es va establir que aquestes despeses les assumirà el denunciador si finalment es demostrava que hi havia infracció i el denunciador si no n'hi havia. Els honoraris que rebien aquests metges, veterinaris i arquitectes que feien les inspeccions eren de “10 pesetas, en las visitas dentro del casco de la urbe o distrito Centro y en 15 pesetas, las visitas que correspondan a los barrios o distritos de Collblanch, con la Torrassa y de Santa Eulalia”.¹¹²

2.3.- La dictadura: un alcalde peculiar i els “delegados gubernativos”

Com ja hem indicat, durant el període de més de set anys que dura la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera i el curt període de l'anomenada Dictablanda de Damáso Berenguer, l'alcalde de l'Hospitalet va ser Tomás Giménez Bernabé, representant a la ciutat de la Unión

110 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 09/06/1927.

111 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 28/01/1928 i AML'H. Caixa 44363, AJMS, 25/02/1928.

112 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 25/02/1928.

Patriótica de Primo de Rivera. En les actes de la Junta veiem el caràcter autocomplaent, dominador i de control total d'aquesta dictadura a través de la figura de Giménez: “se celebra el quinto aniversario del nombramiento del Sr. Gimenez como Alcalde de Hospitalet, en el desempeño de cuyo importante cargo tantas iniciativas ha tenido y tantas mejoras ha realizado en bien de la cultura de nuestra querida urbe, todos los vocales de esta Junta Municipal por unanimidad acuerdan adherirse al homenaje que se le prepara”, “y así se acuerda que conste en acta un expresivo voto de confianza y adhesión”.¹¹³

En relació al control exercit per la Dictadura en relació a la salut pública i, concretament, a la Junta Municipal de Sanitat també va aparèixer, en el període de Primo de Rivera, la figura del “delegado gubernativo”. En la primera acta de gener de 1924, quan feia pocs mesos que el general havia arribat al poder, podem llegir: “el delegado gubernativo saluda a la Junta y expone el programa de la acción sanitaria y de higienización que es una de las misiones que tendrá que cumplir en cada municipio por prescripción del Real Decreto que especifica las atribuciones de los Delegados Gubernativos recientemente nombrados por el Directorio Militar”.¹¹⁴

Veiem la voluntat de dominació i de construir tot de nou en les primeres passes d'aquest delegado gubernativo. Aquell mateix dia va declarar dissolta la vella Junta i en va constituir una de nova. També es va redactar un nou reglament pel funcionament d'aquesta Junta, on s'incorporava la figura del “delegado gubernativo” i també es confecciona un nou reglament d'higiene, que va tornar a ésser especialment recalcada, per a la població de l'Hospitalet. Més tard també es van obrir noves places de metges titulars i numeraris.¹¹⁵

En les seves intervencions el “delegado” va establir la necessitat de ser sever amb els temes de sanitat i d'higiene però també va deixar clar que el govern de Primo no es gastaria “ni un duro” en la millora de les condicions higièniques dels habitants de l'Hospitalet: el “delegado” “expone su criterio práctico de hacer sólo lo fácil y hacerlo en poco tiempo, huyendo siempre de los grandes proyectos que demandan de costos que economicamente se hacen impracticables”.¹¹⁶ Finalment, el “delegado” també va realitzar diverses visites acompanyat de membres de la Junta de Sanitat al mercat municipal, a l'escorxador, a les antigues vaqueries i a diverses cases particulars. Amb una d'aquestes cases, el “delegado” va ser especialment dur, ja que va afirmar que es tractava d'una “vivienda particular, el nº4 de la calle del Parral que puede servir de modelo de las malas condiciones higienicas, por falta de luz, de aire y de ventilación y sin espacio apenas para contener

113 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 01/10/1928 i veure també:

<https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2012/02/22/prohibit-blasfemar-a-lhospitalet-1929/>

114 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 07/01/1924.

115 AML'H. Caixa 44359.

116 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 07/01/1924.

2.4.- El cos mèdic municipal de l'Hospitalet, un creixement complicat

Durant aquest període observem un enorme creixement en els membres del cos mèdic de l'Hospitalet. També veiem però, una constant manca d'aquests efectius que sovint no podien atendre a totes les barriades, fent que l'assistència d'algunes d'aquestes depengués d'institucions caritatives com la Creu Roja. En els diferents moments polítics que tractarem es van convocar places per a metges titulars i numeraris que van anar fent gran aquest cos que havia d'atendre la també cada cop més gran població de la vila. Aquesta proliferació de places fixes dins l'administració mèdica municipal creà sovint enfrontaments entre els diferents metges que optaren a elles. Així, per exemple, durant la Mancomunitat, l'any 1918, el diari *La Vanguardia* va informar sobre la resolució d'un plet en relació a una plaça de metge titular a l'Hospitalet.¹¹⁸

Amb la Dictadura, i a mesura que ens apropem a 1929 i els increments forts en la població de l'Hospitalet, també van aparèixer reclamacions sobre la falta de metges dins l'Hospitalet. L'any 1924, el dr. Isern, metge titular en aquell moment, va testificar davant la Junta Municipal que no donava l'abast com a metge municipal de l'Hospitalet.¹¹⁹ L'equip de metges municipals no podia, per exemple, cobrir totalment les necessitats mèdiques de veïnats com Collblanc, que sobretot estava assistit per la Creu Roja i per metges no municipals.¹²⁰

Finalment, l'any 1929 es va presentar un document de la “Comisión de Gobernación” del Govern central de la dictadura que anunciava una nova plaça de metge titular, específica pel districte segon, Collblanc, i diverses places de metges numeraris i practicants pels altres districtes.¹²¹ Després del concurs, surt escollit Roberto López Moreno que era el candidat que “tiene acreditado mayor número de años de servicio como médico titular”. López Moreno havia estat titular a Viladecans, on va assistir a malalts de l'epidèmia de febre tifoide de 1914 i va contraure ell mateix la malaltia.¹²²

Ara bé, aquesta i d'altres assignacions de metges municipals de diferents tipus efectuades durant la dictadura no van ser al gust de tothom. Ja amb la República, el 9 de març de 1931 es convocà un concurs per dotar l'Hospitalet amb dues places noves de metge municipal numerari de

117 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 07/01/1924.

118 Redacció *La Vanguardia* (16/10/1918).

119 Salmerón 2009.

120 Carta del dr. Blasco a l'alcalde Just Oliveras, 10 Abril 1931, AML'H. Caixa 44359.

121 AML'H. Caixa 44359.

122 AML'H. Caixa 44359.

terme i tres de metge municipal d'entrada, a més de tres de metge supranumerari, que no tenien sou. Això mostra fins a quin punt eren necessaris més metges en el creixent Hospitalet. Aquest concurs però es va veure esquitxat pel que sembla una polèmica entre un dels metges que ja feia anys que era metge titular, el dr. Isern, i un metge que volia ser-ho, el dr. Blasco. Sense tenir proves definitives podem dir que el fet que tant Blasco com el fill del dr. Isern es van presentar a aquest concurs podria ser l'origen de la disputa.

Un mes després de la convocatòria del concurs i quan encara no s'havia resolt, el 10 d'abril de 1931, ja sense Tomás Giménez com a alcalde i amb Just Oliveras altre cop en aquest càrrec, el metge F. Blasco, especialitzat en “enfermedades de la infancia” i amb consulta al carrer Llobregat 120, 1er 1era de l'Hospitalet, va enviar una carta a l'alcalde Oliveras queixant-se de què els concursos efectuats durant la Dictadura no havien estat justos amb la seva candidatura, ja que ell no havia estat escollit, sent, segons ell mateix, el candidat amb més mèrits. Blasco, que demanà a Oliveras una revisió de tots els nomenaments de metges realitzats en el període de la Dictadura, també afirmava que va anar, fins i tot, a parlar amb l'alcalde Giménez que li va reconèixer que “influencias de orden superior impiden hacerle justicia”. Blasco explicà que ell va ser dels pocs metges que assistia a les barriades més pobres de l'Hospitalet des de feia més de deu anys.¹²³

A més, sempre segons Blasco, un cop finalitzada la part més dura de la Dictadura, alguns dels metges que ja eren membres del cos mèdic de l'Hospitalet, entre ells el Dr. Isern, van transformar el reglament del concurs per tal d'excloure'l a ell. Fins aquell moment no es reclamava que el candidat visqués a l'Hospitalet, amb el nou reglament aquest seria un dels requisits. Blasco havia crescut a l'Hospitalet, hi tenia el despatx, però vivia en terrenys que pertanyien a Barcelona.¹²⁴

Un temps més tard, el 8 de juny de 1931, encara amb el concurs sense resoldre, el mateix Dr. Isern va enviar una carta a la Junta Municipal reclamant l'anul·lació del concurs, ja que aquest no havia valorat l'exercici com a interí. Isern creu que s'hauria d'esperar a la propera aprovació de l'Estatut de Catalunya per poder tirar endavant el concurs. Finalment, el 7 d'agost del mateix 1931, va aparèixer la resolució del concurs que va establir el dr. Blasco com a metge de terme, la posició més preuada, i a dr. Isern fill com a metge d'entrada.

Un altre fet relacionat amb la pràctica mèdica que cal destacar en aquest període és la lluita que durant els anys de la República es va realitzar contra les malalties venèries i de la pell, una problemàtica que afectava els estrats més baixos de la societat i contra la que la República va estar especialment activa.¹²⁵ Les malalties venèries va ser una d'aquelles “lluïtes” sanitàries que la República va engegar amb molta força, amb bon resultat, però truncades per la Guerra. En un acte

123 Carta del dr. Blasco a l'alcalde Just Oliveras, 10 Abril 1931, AML'H. Caixa 44359.

124 Carta del dr. Blasco a l'alcalde Just Oliveras, 10 Abril 1931, AML'H. Caixa 44359.

125 Varela 2012.

de la Junta de setembre de 1933 es va decidir que “s'estableixi en aquesta ciutat, malgrat sigui de forma modesta, una visita periòdica als dispensaris municipals, d'un servei de terapèutica i profilaxi de enfermetats venèries i de la pell, per tal d'evitar les conseqüències de tractaments empírics per la manca d'assistència.” Les malalties venèries sempre havien existit però la moral catòlica feia que fos difícil parlar-ne amb el metge i que s'incentivessin els autotractaments casolans. La República volia i podia lluitar contra aquestes pràctiques i va establir un servei de lluita contra aquestes malalties que va arribar a l'Hospitalet. Aquell mateix mes de setembre es va decidir crear una plaça de metge municipal especialitzat en malalties venèries i de la pell.¹²⁶

Aquesta lluita és també un altre exemple de la progressiva especialització a la què s'estava sotmetent aquest cos mèdic de l'Hospitalet. Una altra d'aquestes especialitats era la tocologia o ginecologia, sobre la que, l'any 1935, també es va establir una plaça de metge supranumerari a l'Hospitalet. Cada vegada més metges i més especialitzats, com veurem, la pràctica mèdica a l'Hospitalet necessitava espais per dur-la a terme adequadament.

2.5.- Dispensaris mèdics per cada vegada més gent

La situació dels dispensaris i hospitals de l'Hospitalet romanien similar a la descrita a l'anterior capítol, amb l'únic dispensari de Collblanc, durant els primers anys del període que tractem en aquest segon capítol. A partir de 1917 però, el dispensari de Collblanc queda petit i la Creu Roja l'amplia en dos sentits. Per una banda, aquesta institució va llogar un edifici en el carrer Progrés que es va convertir en el nou dispensari de Collblanc (Mapa 1, punt 3). Aquest serà un dispensari amb notables millores respecte a l'anterior: clínica d'urgències i consultori mèdic a la planta baixa; sala d'operacions, hospitalització de malalts i raig X a la planta principal i residència de les Germanes de la Caritat i de Sant Vicente de Paul, a la planta superior. Aquestes monges eren les infermeres oficials de la Creu Roja a Espanya i eren, de fet, les encarregades d'atendre els malalts del dispensari.¹²⁷ Era, per tant, encara una assistència mèdica molt basada en la beneficència i molt lligada també a la religió.

Per altra banda, aquesta assistència de la Creu Roja, que es feia, en aquest període, ja d'acord amb l'Ajuntament i amb ajudes públiques, s'amplià obrint dos nous dispensaris, un a Santa Eulàlia i l'altre al Centre. Aquest darrer, estava situat a la mateixa Casa Consistorial, a l'Ajuntament, cosa que mostra l'activa col·laboració i voluntat d'aquesta (Imatge 1). Aquest dispensari disposava d'un ric

¹²⁶ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1933.

¹²⁷ Salmerón 2009 i Abarca 1987.

material quirúrgic, una llitera desmuntable amb rodes... De fet, l'any 1918, l'industrial Pere Álvarez va donar als dispensaris una llitera amb rodes de bicicleta que es va convertir en la primera ambulància de l'Hospitalet de Llobregat.¹²⁸

Segons el dr. Blasco, metge que exercia a l'Hospitalet, en els anys previs a la Dictadura de Primo de Rivera, la Creu Roja era l'encarregada de gairebé la totalitat de la beneficència i assistència mèdica en els barris de Collblanc i Torrassa.¹²⁹

Aquesta situació, amb la Creu Roja gestionant els tres dispensaris de la ciutat amb ajudes provinents de l'Ajuntament, durà fins gairebé deu anys més tard, l'any 1927, durant la Dictadura de Primo de Rivera i l'alcalde Giménez a l'Hospitalet. Arran d'una disputa entre aquestes institucions, l'Ajuntament va decidir no donar més subvencions i ajuts, i desallotjà els dispensaris del Centre i de Santa Eulàlia.¹³⁰ La instrumentació i material mèdic, que pertanyia a la Creu Roja, va ser traslladat al centre de Collblanc, que es va ampliar amb l'establiment d'una clínica en el pis superior.¹³¹

L'any següent però, els tres dispensaris passen a ser municipals, i es van obrir “con visita diaria de beneficencia” a partir del mes de març de 1928. Els membres de la Junta Municipal van felicitar l'alcalde Giménez per la seva “dirección inteligente” en la reobertura dels dispensaris, sobretot el de Collblanc.¹³² L'any 1929 també es va crear l'escola de “Dames auxiliars voluntàries”, on es formaven les infermeres que serien les substitutes de les monges.¹³³

En definitiva, en aquest període veiem com, lligats a la Creu Roja o bé amb gestió pública, els serveis sanitaris de la vila incrementaren de la mateixa forma que ho fa l'increment de la població de l'Hospitalet. Així, la primera ampliació d'aquests infraestructures coincideix amb el període de bonança a l'Hospitalet, i a Catalunya en general, per la posició neutral d'Espanya a la Primera Guerra Mundial. Igualment, el segon període que tractem, quan l'Ajuntament va decidir prendre el comandament de la gestió d'aquests centres, coincideix amb un moment en què arribaven molts treballadors de l'interior de Catalunya i de la resta d'Espanya a treballar a les obres d'urbanització de Montjuïc arran de l'Exposició Universal de 1929. Famílies senceres d'obriers arribaven dia rere dia i s'instal·laven a les nombroses barraques, a zones humils de Barcelona i també, com veurem al final d'aquest capítol, a l'Hospitalet.

Amb tot, fins i tot al final d'aquest període, molts dels malalts més greus seguien sent enviats als hospitals de Barcelona, i a l'Hospital Clínic en particular. Veiem, per exemple, en una notícia del diari *La Vanguardia* com, després d'un incendi, diverses persones que han sofert cremades greus,

128 Salmerón 2009.

129 Carta del dr. Blasco a l'alcalde Just Oliveras, 10 Abril 1931, AML'H. Caixa 44359.

130 Abarca 1987.

131 Salmerón 2009.

132 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1928.

133 Abarca 1987.

“después de la cura de urgencia [al dispensari de Santa Eulàlia], en vista de la gravedad de su estado, pasaron al Hospital Clínico, de Barcelona”.¹³⁴ O, el mateix dia, quan, després de ser atès al dispensari de Collblanc, un nen que patia una ferida a l'ull, “en vista de la gravedad de la lesión, fue trasladado al Hospital Clínico”.¹³⁵

2.6.- La “Spanish Flu” arriba a l'Hospitalet

Durant aquest període de principis del segle XX es va produir una de les pandèmies més mortíferes de la història recent de la humanitat, amb, diuen les estimacions, més de 40 milions de morts a tot el món. Estem parlant de la famosa epidèmia de grip de 1918 i 1919 que, a diferència d'altres brots de grip que afecten principalment a nens i gent gran, la causa de la grip espanyola va ser una mutació del virus que va provocar una soca especialment virulenta i que va afectar adults i joves sans.

Aquest episodi va ser anomenat mundialment “grip espanyola” o en anglès *Spanish Flu*. La raó d'aquest sobrenom no va ser que el brot inicial sorgís a Espanya, probablement es va iniciar als Estats Units i va mutar a França, on el context de la Primera Guerra Mundial en què es trobava sumida Europa en aquell moment, de ben segur, va afavorir la propagació de la malaltia. Aquest conflicte, en el que Espanya era neutral, feia que la gran majoria dels països no donessin informació pública sobre el nombre de morts i afectats de grip, amb la idea de no presentar-se debilitats davant l'enemic. Així, des de la neutralitat, i en un període de democràcia i de certa llibertat de premsa, Espanya va ser l'únic lloc on es va informar àmpliament sobre aquesta malaltia, la transmissió, morts... Això va fer que la sensació, a l'exterior, fos que l'epidèmia estava localitzada, sobretot, a Espanya. De totes maneres, Espanya, malgrat no participar en la Guerra, va ser un dels països amb més afectats, arribant als 8 milions, i 300.000 morts.

Com a Barcelona i a la resta de l'estat, a l'Hospitalet, l'arribada d'aquesta epidèmia i les seves conseqüències i prevencions van suposar un gran trasbals per la població. El tancament de llocs públics i desinfecció de carrers i locals, de ben segur van causar un estat excepcional d'alerta i espera pels habitants de la vila. A Barcelona el mes més mortífer va ser el d'octubre de 1918 quan es van registrar, i probablement van ser més, fins a 150.000 morts. Hem de suposar que a l'Hospitalet va ser aquest mateix mes el que va causar més morts, malgrat, com veurem, les mesures preses per la Junta de Sanitat no comencen fins al novembre. De fet, el 23 d'octubre de 1918, la Inspecció

¹³⁴ Redacció *La Vanguardia* (03/01/1936).

¹³⁵ Redacció *La Vanguardia* (03/01/1936).

Provincial de Sanitat de Barcelona va emetre una circular demanant als inspectors municipals de sanitat de totes les poblacions de la comarca, per tal de “formar juicio el más exacto posible de la marcha de la actual epidemia de gripe y hacer una estadística completa de la misma”, tot un seguit de dades. Les més destacades eren:

- El nombre de malalts i el dia en què es va presentar el primer “atacado” de grip. Així com, si es coneixia, el punt on va ser atacat.
- El nombre diari “de atacados”.
- Nombre diari de defuncions.
- Les mesures d'aïllament i desinfecció practicades pels primers casos.

A la vegada, el President de la Mancomunitat de Catalunya en aquell moment, Josep Puig i Cadafalch, va ordenar que s'enviessin a tots els pobles de Catalunya cartells explicatius sobre les mesures adients de profilaxi contra la grip. En general, com passa sovint, els governs centrals, de la Mancomunitat i els municipals, en el cas de Barcelona, s'excusaven, i s'acusaven mútuament, de no disposar de recursos econòmics o no tenir les competències adequades per dur a terme les mesures adients.

Després d'aquestes mesures i quan sembla que els casos a Barcelona ja disminueixen, el 21 de novembre de 1918, quan ja feia 4 mesos que s'havien detectat els primers casos a França, la Junta Municipal de Sanitat va prendre les mesures de prevenció davant l'arribada de la infecció. Recordem que estem en el període de la Mancomunitat i, a l'Hospitalet, amb alcalde de la Lliga Regionalista, les actes de la Junta es feien en català. Era un català que tenia molt recent la normativització de Pompeu Fabra i que, com veureu, encara era en bona part anterior a aquesta estandardització.

Així doncs, la Junta va emetre un “bando” que establia diverses accions per tal d'evitar l'arribada de l'epidèmia i el posterior contagi. Així, per exemple, la Junta va establir una sèrie de mesures clarament en contra de les persones més desafavorides de la vila, mostrant el menyspreu per col·lectius de la vila com el romaní o els immigrants valencians i acusant-los de ser portadors de la malaltia. En l'acta de la Junta del 21 de novembre de 1918, després de parlar de la prohibició de la mendicitat pública, el ban també prohibia “l'estancia o població de gitanos i demes forasters transeunts que poden ser causants d'infecció”. Tampoc no s'admet en cap cas “persones procedents de France sense previ reconeixement facultatiu, per el metge que vulguin o per el titular, que ho farà gratis”. “Aquesta advertència es refereix principalment als valencians qu'admeten coneguts repatriats de France”.¹³⁶

Per altra banda, la Junta també proposà una sèrie de mesures de neteja, desinfecció i higiene

136 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 21/11/1918.

a la població, com la prohibició de “llençar a la via pública l'aigua dels safreïtjos, aigües o cuansevol que sigui bruta” o la desinfecció de les habitacions de les cases de l'Hospitalet “per medi d'enblanquinar, fregar amb sulfumant o legia, cremar sofre, les robes passantles a la bugada bullenta”, “o portarles a una estufa de desinfecció”. El ban també va establir que “tenen de cuidar-se els propietaris i estandants de desinfectar els cuartos ahont hi hagi hagut malalts o defuncions; les robes infectades, mobles, la vaixela...”.¹³⁷

Igualment també es preocupava pels llocs públics on podia haver-hi acumulacions de gent, com “els locals destinats a cinematograf, café teatre, barberias i demes ahont se reuneixi public” que “tenent d'esser oberts de bat a bat”, “i ventilats prudentment”. Com les cases, aquests locals “també tenen de desinfectarse diariament pels medis ja indicats o per pulverisacions abundants antisepticas”. A més, “queda suprimir el ball en totes les Societats mentres duren les pressents circumstancies” i també es tancaren provisionalment les escoles públiques i privades del municipi. A les fàbriques es va establir l'opció de reduir tant com es pogués el treball de nit “i complir rigurosament l'exclusió de menors”, cosa que fa pensar que, en moments en què no hi havia epidèmia, aquesta llei, de 1900, no es complia tant escrupolosament. Per a tot això, l'Ajuntament proporcionarà de forma gratuïta “solucions desinfectants de sublimat, calcs, sulfat de coure i altres” i netejarà els carrers. També es va decidir reduir les campanes a morts de l'església, probablement degut a la gran quantitat de defuncions i, per no causar alarma i desanim entre la població.

No disposem de xifres exactes d'afectats o de defuncions per la grip de 1918 a l'Hospitalet però, com dèiem, a partir d'aquest mes de novembre, els casos van baixar en número i, si bé hi va haver un rebrot l'any següent, aquest va ser el període més fort. De totes maneres, com veiem, aquesta *Spanish Flu* va suposar un toc d'atenció a les polítiques de salut pública de l'Hospitalet i una gran commoció i agitació per la població.

2.7.- Aigua potable i anàlisis microbiològiques: la febre tifoide a l'Hospitalet

En aquest període de la segona dècada del segle fins a la Guerra Civil, l'Hospitalet es va veure afectat, en diverses ocasions d'episodis de febre tifoide. Un d'aquests passà l'any 1918, quan sembla que aquesta malaltia va arribar procedent de Barcelona, o l'any 1928, quan en una sola casa al carrer Porvenir, la casa del “Biciclista”, es van detectar fins a onze malalts, amb la defunció d'un d'ells, un jove de només 16 anys.¹³⁸ Aquest brot va causar fins a 16 casos en total a l'Hospitalet, la

¹³⁷ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 21/11/1918.

¹³⁸ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1918 i 1928.

majoria nens de 6 a 10 anys, i provocà tres defuncions. Dies després, la Junta va ordenar “el análisis microbiológico del agua sospechosa” de ser la causant del focus de febre tifoide.¹³⁹

Uns anys més tard, ja durant la República, l'any 1935, en el barri de Ceravalls va aparèixer un altre important brot de tifus (Mapa 2). La Junta i els metges de la població detectaren fins a sis casos en tres cases, totes a Ceravalls. Altre cop, van destacar les “dolentes condicions higièniques de moltes de les cases” d'aquest barri i va decretar mesures d'aïllament, desinfecció i vacunació.¹⁴⁰ A més, el Servei de Sanitat de la Generalitat de Catalunya va extreure aigua dels pous de la zona per tal d'analitzar-la i “dintre d'uns cinc dies” enviar “el dictament referent a llur potabilitat bacteriológica”.

Davant d'aquesta situació, un dels membres de la Junta afirmà que, en cas de confirmar que els pous estaven infectats, s'hauria d'aprofitar aquesta ocasió per, després de tancar els pous, també desnonar a la gent de les seves cases i enderrocar-les, ja que són “vivendes malsanes per a tantes famílies”. Transcorreguts uns mesos, no es va presentar cap nou cas de febre tifoide. Tot i això, l'anàlisi del Servei de Sanitat de la Generalitat va establir que l'aigua d'aquells pous era “inpotable”.¹⁴¹ En aquest moment, la Junta va aprovar que s'esperarà fins que la Compañia General de Aguas de Barcelona faci arribar l'aigua a aquest veïnat i, aleshores, faran desaparèixer aquests pous, ja que, afirmaven els vocals de la Junta, “són un perill per a la salut dels veïns”.

Novament, aquell mateix any van aparèixer diversos malalts de febre tifoide en una gran invasió a la casa número 34 del carrer Joan Maragall, on hi va haver 6 casos i 3 defuncions en 4 vivendes. Sembla que aquesta vegada, es tractà d'una contaminació accidental del pou artesià que servia aigua a aquesta casa, a causa d'un sobreeiximent de les aigües residuals. El problema es va resoldre i l'aigua del pou semblava neta, però la Junta va decretar que, malgrat tot, es faran, cada 15 dies durant 3 mesos, “análisis de caracter bacteriológico”.

Recopilant i estudiant en detall aquests diferents episodis de febre tifoide i la reacció de la Junta davant d'ells podem destacar diverses qüestions interessants. Per una banda, veiem com el problema del subministrament d'aigua potable a les cases, i la seva separació de les aigües residuals generades en els habitatges, no estava resolt en aquest període de principis del segle XX.¹⁴² Malgrat, com hem anat veient, va ser en aquest període en què es va construir el clavagueram modern de bona part de l'Hospitalet, i també va ser en aquest temps quan arribà l'aigua potable de la Compañia General de Aguas de Barcelona. Tota aquesta gestió i la seu vessant sanitari segueixen causant problemes de contaminació i d'infeccions, especialment en les barriades més allunyades o separades

139 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1928.

140 Veure l'entrada del blog: <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2011/08/14/evolucion-de-la-barriada-de-ceravalls/>

141 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1936.

142 Martín Pascual 2007 i Domínguez 1992c.

del nucli, sovint autoconstruïdes, però també en edificis cèntrics en zones on les infraestructures ja estaven creades.

Per altra banda, en aquests brots veiem la nova rellevància que tenen les anàlisis microbiològics i la presència o absència d'agents infecciosos. Per confirmar una infecció i actuar en conseqüència, ja no n'hi ha prou amb què l'aigua emani males olors, sigui “pestilente”, com passava en el capítol anterior, sinó que ara, per prendre decisions, els membres de la Junta esperaren els resultats provinents del Servei de Sanitat de la Generalitat. De fet, en el brot a Ceravalls, malgrat no es van registrar més casos, amb l'arribada dels resultats negatius de les anàlisis, es va decidir tancar els pous del barri. O al carrer Joan Maragall, malgrat el problema semblava resolt, es va determinar la realització d'anàlisis per tal de disposar de més informació per actuar. Els sentits, tan importants anteriorment, passaren de tenir un paper preponderant a estar en un segon pla, i les anàlisis realitzats al laboratori van establir-se com els mètodes que decidien els passos a seguir.

2.8.- La pesta bubònica, una malaltia medieval a l'Hospitalet del segle XX

Durant diversos dies del final d'agost de 1931, l'Hospitalet va ser notícia a tot l'Estat Espanyol per l'aparició d'una malaltia que tendim a associar a l'època medieval, la pesta bubònica. “En el pueblo de Hospitalet se declaran algunos casos de peste bubonica, tres de ellos seguidos de defunción” va ser el titular aparegut en el diari de Madrid *El Heraldo de Madrid* el 27 d'agost d'aquell any (Imatge 9). El Ministre de Governació, Miguel Maura, que formava part d'un primer Govern provisional de la acabada d'estrenar Segona República, va informar els periodistes de l'aparició del brot i posteriorment del seu acabament. Diversos delegats i el director general de Sanitat d'aquest govern de la República es va desplaçar a Barcelona, posant-se d'acord, això sí, amb les “autoridades sanitarias” de Catalunya i Barcelona.¹⁴³ Després d'un parell de dies d'informar sobre l'epidèmia, el dia 29 d'agost el mateix *Heraldo* va titular que “No se han registrado nuevos casos en las ultimas cuarenta y ocho horas”, mentre que *El Imparcial* afirma que “La epidemia de peste bubónica puede considerarse vencida”. Van ser diversos dies en què moltes publicacions estatals parlaren d'aquest brot, s'alarmaren del seu perill però també explicaren bé l'origen i el poc perill de propagació de la infecció.¹⁴⁴

De fet, a l'arxiu històric de l'Hospitalet trobem notícia d'un ofici de l'Inspector Provincial de Sanitat del dia 21 d'agost en què fa saber a la Junta Municipal que l'Institut Municipal d'Higiene de

¹⁴³ Redacció *El Heraldo de Madrid*, (27/08/1931).

¹⁴⁴ Redacció *El Heraldo de Madrid*, (29/08/1931), Redacció *El Imparcial* (29/08/1931), Redacció *El Sol* (03/09/1931).
Veure també Claramunt 1933.

Barcelona s'està encarregant de la lluita contra l'epidèmia.¹⁴⁵ A partir d'aquell moment, membres d'aquest Institut de Barcelona van estar presents a les reunions de la Junta de Sanitat de l'Hospitalet. L'Institut Municipal era la màxima institució dedicada a la higiene de Barcelona i, tot i que tenia arrels anteriors, podem situar el seu origen, tal com era l'any 1931, en l'època de la Mancomunitat. L'Institut era l'encarregat dels serveis de desinfecció, així com, en diferents èpoques, també de les estadístiques higièniques de la ciutat. L'epidèmia de pesta va coincidir amb el moment en què el doctor Francesc Pons Freixa, que es va desplaçar a l'Hospitalet, era director de l'Institut. Aquest període ha estat qualificat de una de les èpoques més brillants d'aquesta institució.¹⁴⁶ De fet, en una carta de Pons Freixa a l'alcalde de Barcelona en aquell moment, i també metge, Jaume Aiguadé, el doctor Pons va adduir la fatiga sorgida d'una epidèmia de pesta de l'any 1931 com una de les principals raons per demanar la seva jubilació.¹⁴⁷ Veiem doncs, que aquesta epidèmia també va causar un bon trasbals per les classes dirigents de l'Hospitalet i de Barcelona.

Per la seva part, les actes de la Junta del 26 d'agost descriuen molt bé, no només com la pesta bubònica va començar al barri de Santa Eulàlia, sinó també de quina forma es va propagar aquesta malaltia: “en focus bruts de rates malaltes de pesta, que al morir-se, les puces que viuen sobre llurs cossos, fugen i van a parar a altres rates o persones que hi estan en comunicació (drapaires, escombriaires, corts de porcs...)”. Malgrat no provocar les grans epidèmies que va causar a l'Europa Medieval, la pesta, de fet provocada pel bacil *Yersinia pestis*, també causava estralls puntuals durant el segle dinou i d'inicis del segle vint, tal com ens narra l'escriptor francès Albert Camus a la seva novel·la *La Pesta*. De fet, actualment encara s'infecten unes 3.000 persones l'any a tot el món a zones de la Xina, l'Índia i Sudamèrica.¹⁴⁸

En tot cas, a l'Hospitalet de l'any 1931, el focus inicial del brot que va aparèixer als diaris de tot l'Estat va ser un dipòsit de draps situat al carrer de l'Aprestadora, cantonada amb el carrer Àngel Guimerà, a Santa Eulàlia. El número final d'infectats i les persones mortes es fan difícils de dir. Segons l'historiador local Inocencio Salmerón, van morir dues persones i hi va haver fins a 13 casos, però hi ha diaris que ja el dia 27 d'agost parlen de cinc infectats i d'almenys tres morts.¹⁴⁹ Mesos més tard va aparèixer un segon brot, aquest cop amb tres casos, un dels quals sabem que va morir. Dos d'aquests infectats van sorgir a una casa de camp situada “més avall de la carretera del Prat, molt a prop de la barriada d'escombraries d'aquella carretera”, i un tercer situat al carrer Pi Maragall.¹⁵⁰

145 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1936. Roca-Rosell 1991.

146 Roca-Rosell 1991. p.94.

147 Roca-Rosell 1991, 94-95.

148 Camus 1947 i https://es.wikipedia.org/wiki/Peste_bubonica

149 Salmerón 1992b, p.e. Redacció *La Voz* (27/08/1931).

150 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1931.

Davant d'aquests diferents brots, a partir del moment de la detecció dels casos, la forma d'actuar de la Junta era similar. Primer determinava “posar en pràctica totes les mesures i mitjans que la ciència aconsella com a indispensable per tractar aquesta malaltia”, així com per “combatre la seva propagació”. La primera mesura que es va prendre va ser la “separació i aïllament a l'Hospital d'Infecciosos dels atacats”. L'Hospital d'Infecciosos era l'actual Hospital del Mar, que ha desenvolupat aquesta tasca d'aïllament de malalts infectats durant bona part de la seva història. Igualment, es va decidir aïllar també als familiars de les víctimes, encara que no estiguessin malalts, i portar-los al “Lazaret del Parc de Barcelona” “on s'els sotmet a la neteja de la pell i robes i a la vacunació antipestosa”.¹⁵¹ Aquesta vacuna “antipestosa” també es va subministrar a “tots els veïns i individus que es poden relacionar amb el focus conegut”. Segons veiem a les actes de la Junta, “la vacuna serà proporcionada en abundància per el Laboratori Microbiològic Municipal de Barcelona” i “serà completament gratuïta”.¹⁵² Probablement van ser membres de l'Institut d'Higiene de Barcelona els que dispensaven aquestes vacunes, ja que, ja des de 1907, aquesta institució es va veure amb la necessitat d'enviar un practicant que dispensés aquestes vacunes amb les brigades de desinfecció que es desplaçaven als llocs on hi havia brots epidèmics.¹⁵³

Després de l'aïllament dels casos ja coneguts, la segona gran mesura que prenen les autoritats sanitàries de l'Hospitalet, amb l'Institut d'Higiene de Barcelona darrera, va ser la lluita contra els dos vectors, els dos animals involucrats en la transmissió del bacteri patogen. Així, per una banda, s'inicià una campanya de “desratització” en què s'utilitzà “pasta fosfòrica, pols d'escilla” i, fins i tot, un virus anomenat “Daniz” que provocava una “malaltia mortal” per les rates. Aquesta campanya contra les rates en els establiments de draps i també en els d'escombraries, que, com veurem, es van intentar clausurar després d'aquest episodi. Com hem dit, la campanya d'eliminació de les rates va comptar amb la col·laboració i direcció tècnica de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, que van estar presents a les reunions de la Junta i s'oferiren “en tot i per tot”. Hem de considerar que l'Institut Municipal d'Higiene ja es plantejava disposar d'un servei raticida des de 1907.¹⁵⁴

Per l'altra banda, es va realitzar una intensa “despul·lització” o eliminació de les puces. Així, es van regar tots els “patis, cambres, establiments públics” i fins i tot els carrers, amb solucions antisèptiques, sobretot “àcid fènic i fenols”, “hipoclorits, lleixiu de sosa, lletada de calç, etc”. Igualment, es va decretar la recollida dels gossos “que van lliures pels carrers” i que poden “ésser portadors de puces i facilitar el contagi”. Per a tot això, altre cop, l'Institut Municipal d'Higiene de

151 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1931.

152 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1931.

153 Roca-Rosell 1991, p.91.

154 Roca-Rosell 1991, p.91.

Barcelona va oferir 10 homes per formar escamots amb els de l'Ajuntament de l'Hospitalet i que “podran fer molta feina”.

Arran d'aquests brots de pesta bubònica, la Junta Municipal es va decidir a provar d'acabar, d'una vegada per totes, amb els dipòsits d'escombraries o “estercoleros” dels que ja hem parlat al capítol anterior, i dels que parlarem també en aquest i en els següents capítols. La Junta primer va establir que “l'existència de rates a l'Hospitalet depen de l'existència de dos tipus d'establiments industrials: els dipòsits de draps i els dipòsits d'escombraries o criaderos de tocinos, primer sobre aquestes escombraries i després en una cort d'engreix”. Ara bé, ràpidament el focus es col·locà sobre aquesta darrera indústria, ja que l'acta de la Junta afirmava: “si volem desfer-nos de les rates, ens em de desfer dels dipòsits d'escombraries, que, a més, venen de Barcelona”. En definitiva: “Cal iniciar la lluita contra els dipòsits d'escombraries i veritables criaders, no sols de porcs, sinó de rates i puces, i ja sabem que aquests insectes són els que transporten la malaltia de les rates a les persones”. Com veurem més endavant, aquesta iniciativa acaba amb un veritable intent d'eliminar aquestes indústries que sembla que finalment no funcionà.¹⁵⁵

2.9.- La vida en barraques: un problema social, higiènic i moral

En un article a la revista la “Catalunya Social” del 16 de febrer de 1924 es llistaven el nombre de barraques a diferents punts de Barcelona i es declarava “una vergonya” que existissin fins a 9.000 barraques a tota la ciutat. Per aquesta revista, de caràcter catòlic i que anunciava que havia passat la censura del règim de Primo de Rivera, la gent que vivia a les barraques podia ser honrada però aquestes barraques no només “són un focus d'infecció” sinó que també “una escola d'immoralitats”.¹⁵⁶ Els periodistes barrejaven conscientment temes completament sanitaris amb d'altres de caire moral. La sanitat i la higiene eren usades doncs com una forma més de “disciplinament” moral de les classes treballadores. L'article també explicava que moltes d'aquestes barraques, consistents en poc més de 4 fustes, eren propietat d'una sola persona que les construïa i les llogava. Doncs bé, segons el cens presentat per aquesta revista, de les 9.000 barraques de la ciutat, unes 600 estarien a la zona de “Collblanc, Riera Blanca i voltants”.

Juntament amb les epidèmies i els dipòsits d'escombraries, aquestes barraques i les seves males condicions higièniques són un dels problemes que més tracta la Junta Municipal de Sanitat durant aquest període de gran creixement de l'Hospitalet. Segons el dr. Blasco, que va exercir com a

¹⁵⁵ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1931

¹⁵⁶ <https://barriodelabomba.wordpress.com/1970/01/03/15-02-1924-catalunya-social-600-barracas-en-lhospitalet/>

metge a l'Hospitalet des de l'any 1917, algunes d'aquestes “barriadas” eren “intransitables y descuidadas”, “pues ni siquiera habia calles y menos aún luces”.¹⁵⁷

Per exemple, a principis d'Agost de 1926, durant la Dictadura de Primo de Rivera i amb Joaquin Milans del Bosch com a Governador Civil de Catalunya, va sorgir una problemàtica al voltant d'unes barraques situades a la zona de Can Bruixa. Milans del Bosch, membre d'una nissaga de militars que van participar en gairebé tots els esdeveniments de la història recent d'Espanya en què l'exèrcit estava involucrat des del govern del mateix Primo de Rivera, passant per la Guerra Civil i la dictadura franquista fins al 23F, va enviar un informe sobre unes 90 “barracas que han de lavar la rova en una acequia cuyas aguas hi van residuos de fàbriques de tint i manufacturació de canyam”, en aquesta zona de Can Bruixa. Eren barraques que “en su mayoría pesimas en cuanto a sus condiciones sanitarias”.¹⁵⁸ Uns dies més tard, i degut a que “en esta ciudad existen numerosos pisos por alquilar”, la Junta sol·licità permís al Governador Civil per enderrocar les barraques conflictives.¹⁵⁹

Gairebé un any més tard, aquestes barraques tornaren a aparèixer a les actes de la Junta, que afirmava que “constituyen una vergüenza para la ciudad y un peligro para la salud de sus habitantes, por el hacinamiento en que viven, la promiscuidad de sexos y edades y el contacto o vecindad de aguas encharcadas e infectas, que se hacen servir para todos los usos domésticos”.¹⁶⁰ Veiem aquí un altre exemple d'aquest ús disciplinari i moralitzant de les qüestions purament de salut pública, aquest cop per part dels mateixos membres de la Junta Municipal de Santiat, alguns d'ells metges.

Davant d'aquesta situació, altre cop, la Junta va decidir que convindria “hacer desaparecer las barracas de todo el termino municipal, procediendo a su derribo cuanto antes, por constituir un grave peligro para la salud pública”. En aquesta mateixa sessió, la Junta també parlà d'unes altres barraques, aquest cop a Collblanc, on “existe una casa de vecindad, formando una entrada o pasaje con bajos y pisos a un lado y a otro, en tan pèsimas condiciones higiénicas de luz, ventilación y desagüe de aguas sucias, que no hay manera de aprovechar nada, por lo que la Junta acuerda comunicar al propietario que desaloje todos los pisos en el plazo de un mes, pasado el cual debería ser derruida”.¹⁶¹

També el metge titular de l'Hospitalet va fer inspeccions a les barraques, afirmant que “las condiciones de estas barracas son tan detestables que solo procede informar a l'alcaldia que sean inmediatamente derruidas” o que aquestes són “tan inapropiadas para servir de habitación humana,

157 Carta del dr. Blasco a l'alcalde Just Oliveras, 10 Abril 1931, AML'H. Caixa 44359.

158 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 03/08/1926.

159 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 06/08/1926.

160 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 09/06/1927.

161 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 09/06/1927.

que sencillamente procede y propone que sean derribadas”.¹⁶² Altres barraques o cases sovint autoconstruïdes en males condicions van ser descrites com “una serie de casuchas contiguas, bajas, estrechas y mal ventiladas, que a simple vista se adivina son impropias para servir de habitación humana”, en les que destacava la “carencia de paito posterior y hallarse el retrete junto a la puerta de entrada de cada casita, sin ventilación alguna”¹⁶³

Finalment, ja l'any 1932, una altra controvèrsia va sorgir en la Junta al voltant d'unes barraques a Collblanc que s'havien establert com a substitut provisional al mercat del barri. Eren barraques que havien de servir per a “la venta pública de comestibles i substancias alimenticias”, “a l'espera de que per l'autoritat municipal pogués ésser inaugural el mercat de dita barriada.” Segons la Junta, eren barraques “construïdes amb fustes i cobertes de troços de fusta, cartró, cuiró o uralita”. “Les fustes”, seguia l'acta, “en la seva majoria corcades i brutes, són les que serveixen de parets i forment també taulells per les viandes. Estan a l'abast de mosques, aranyes, paneroles i rates, a més la pols que l'anar i venir de la gent aixeca i unes encara la que s'ocasiona en els carrers colindants pel trànsit d'automobils i camions, veritables nuvols, van a dipositar-se en els comestibles i en els sostres de dites barraques”. Per la Junta eren barraques amb “un aspecte repugnant” i que eren un “verdader atemptat a la salut pública”. Les membres diuen que el mercat ara ja estava acabat i que en aquestes barraques on “aniden els microbis patògens” i els “insectes portadors de gèrmens” havien de desaparèixer.¹⁶⁴

En definitiva, en aquesta secció hem pogut veure, per una banda, les males condicions de vida a què estaven sotmesos una bona part dels habitants de l'Hospitalet que arribaven a treballar en les grans infraestructures de la ciutat de Barcelona. Per l'altre, veiem com aquestes males condicions eren utilitzades per a una disciplina no solament sanitària sinó que també moral. Els dirigents, metges i membres de la Junta, es preocupaven en menor mesura de millorar aquesta forma de vida, si no que es preocupaven més que es segueixin unes condicions higièniques, sanitàries, però també de comportament, concretes.

2.10.- El GATCPAC afronta el “problema” dels escombriaires

Com hem vist en la història sobre els brots de pesta bubònica a l'Hospitalet, el problema dels escombriaires encara no estava resolt en aquest període que transcorre de la Mancomunitat a la Dictadura de Primo de Rivera i la Segona República. Diverses iniciatives de tots els períodes,

162 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 19/11/1927.

163 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 25/02/1928.

164 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 23/05/1932.

règims i ideologies polítiques van intentar, sense èxit, acabar amb aquesta pràctica o traslladar-la definitivament a zones allunyades dels nuclis urbans. Els escombriaires, que, fins aquest període, es concentraven a Santa Eulàlia, van augmentar també a Collblanc, on, molts d'ells vivien en les barraques de la zona (Imatge 4).

L'any 1920, durant la Mancomunitat, i després d'un intent de l'Ajuntament de reduir aquesta activitat, un grup de 171 escombriaires va enviar una carta a l'alcaldia mostrant-se orgullosos de la seva professió, que veien com una activitat que ajudava a desfer-se del rebuig de les cases i proporcionava adob pels pagesos de forma neta i totalment legítima. Es queixaven, això sí, per una banda, de la falta d'aigua corrent que empitjorava la situació higiènica dels negocis, i, per l'altra, d'altres escombriaires, gallecs, que els feien la competència deslleial i que, aquests sí, eren bruts i vivien en barraques.¹⁶⁵ Aquesta carta és interessant, ja que mostra les diferents formes d'autolegitimació d'aquest col·lectiu. Mostrar-se com a nets i professionals i presentar un altre col·lectiu antagònic com el que era realment poc higiènic, permet presentar-se com l'únic grup vàlid per desenvolupar aquesta professió que, per altra banda, era, sota la seva argumentació, totalment necessària.

Durant la Dictadura de Primo de Rivera, amb l'alcalde Giménez Bernabé al capdavant, s'iniciaren diverses iniciatives per acabar amb els escombriaires. Malgrat l'intent del col·lectiu de dignificar-se, el nou règim contemplà aquesta indústria com a molt perjudicial, ja que “además de contener enormes montones de basuras, se crían gran número de cerdos, gallinas, conejos, etc., todo sucio y revuelto, despiden emanaciones pestilentes, que piden a vez en grito, en nombre de la sanidad el traslado a otro sitio mas alejado del nucleo urbanizado.”¹⁶⁶

Així doncs, l'any 1924 l'Ajuntament es va posar un termini per la seva erradicació, però no funcionà. L'any 1925, l'Ajuntament va provar de parlar amb l'Ajuntament de Barcelona per tal que aquest evités que les seves escombraries anessin a parar a l'Hospitalet. Tampoc funcionà.¹⁶⁷ L'any 1927, es va proposar acabar amb “el problema de los estercoleros”, que per l'alcalde és una “infecta industria” que omplia de mosques la “populosa barriada” de Collblanc. En l'acte d'una reunió del nou de juny de 1927, els membres de la Junta argumentaren que havien intentat que els propietaris d'aquestes indústries traslladessin l'activitat a zones menys habitades però sense èxit. Davant d'aquesta situació, l'alcalde va decidir donar 8 dies a tots els escombriaires per traslladar-se. Si passats aquests dies, aquest canvi no s'havia produït, l'alcalde afirmava que prohibirà l'entrada d'escombraries procedents de Barcelona. No tenim notícies de què aquesta amenaça s'arribés a complir mai, sabem,

¹⁶⁵ Salmerón 1992b.

¹⁶⁶ AML'H. Caixa 44363, AJMS, 25/02/1928.

¹⁶⁷ Salmerón 1992c.

en canvi, que els escombriaires van continuar a Collblanc.¹⁶⁸

Amb el final de la Dictadura de Miguel Primo de Rivera i l'arribada de la Segona República, el nou consistori sorgit d'aquesta situació provà de donar un altre impuls decidit per la millora de la salut pública a l'Hospitalet. Tot i així, altre cop, els intents d'acabar amb els escombriaires fracassaren en bona part. Hem de considerar que en aquest moment, inici de la dècada dels anys 1930s, eliminar o reduir aquesta activitat suposava també trastocar la vida de fins a 250 famílies que vivien d'aquestes indústries. Els escombriaires permetien la cria de més d'11.000 porcs a l'Hospitalet.¹⁶⁹

Segons les actes de la Junta Municipal de Sanitat, el 19 l'agost de 1930, el conegut diari barceloní *El Diluvio* publica les queixes d'un grup de veïns de la presència de “criaderos de cerdos en zonas urbanizadas”.¹⁷⁰ A partir d'aquesta denúncia, la Junta ordenà prendre les mesures necessàries, fet que mostra que la queixa al diari era un mecanisme d'actuació útil pels veïns. La Junta afirmava que la pudor que sortia dels dipòsits denunciats es una “molestia evidente al vecindario” i “un peligro para la salud pública”. Pels membres de la Junta també eren un perill per la salut pública las “moscas que se difunden por las habitaciones de las casas vecinas, pudiendo ser portadores de gérmenes patógenos”.

Davant d'aquesta queixa, altre cop, la Junta provà de resoldre el problema de forma general i va decidir prendre “medidas sanitarias que afecten a todos los establecimientos de esta indole”. La forma d'actuar serà difícil, ja que s'intentarà “no perjudicar a unos ni favorecer a otros”. En un moviment més dialogant i conciliador que el de la dictadura de Primo, alhora que conscient de què suposava aquest problema, l'alcalde proposà que s'estableixin uns representants del gremi de vaquers i dels propietaris dels corrals de porcs, és a dir els escombriaires, i que es reuneixin amb els “vocales técnicos” de la Junta per estudiar la manera d'establir unes normes generals rigoroses, que limitin el funcionament dels corrals i vaqueries, per tal de donar més garanties per “la conservación de la salud pública, sin causar tampoco molestias al vecindario”.¹⁷¹

Així, després d'aquesta iniciativa, a finals de l'any 1930, l'alcalde decretà que tots els escombriaires que estiguessin situats en llocs propers a zones habitades a Collblanc haurien de traslladar-se a una nova zona especialment destinada a dipòsit d'escombraries abans del 24 de juny de 1931, sis mesos després.¹⁷² La zona pensada per aquests escombriaires estaria situada en el gran espai lliure que encara hi havia entre Santa Eulàlia i la Marina. Un cop més, arribada la data proposada pel final dels dipòsits d'escombraries a Collblanc, el tancament sembla que es va

168 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 1927. Salmerón 1992d.

169 Salmerón 1992d.

170 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 26/08/1930.

171 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 26/08/1930.

172 Salmerón 1992c.

posposar.

Com hem vist, aquell agost de 1931 es declarà un brot de pesta bubònica que va aparèixer als diaris de Madrid i Barcelona. Potser per aquest ressò, i com hem dit abans també, per l'associació d'aquests “estercoleros” amb la presència de rates, que transmeten la malaltia, arran d'aquest brot de pesta va sorgir una nova proposta per acabar amb els dipòsits. Aquest cop, el debat es va centrar en què fer amb els residus si desapareixien aquestes indústries i si realment calia fer servir els residus urbans com a adob agrícola.¹⁷³

Es van proposar tres possibles solucions: la cremació o la incineració dels residus; la seva eliminació al mar; o la realització d'uns “grans clots construïts en camps amples i llunyants de la massa de la població” “ont s'enterrin” els residus i es faci l'adob per l'explotació agrícola. Amb tot això, l'Ajuntament decretà un altre termini per acabar amb els dipòsits d'escombraries. A partir de l'1 de gener de l'any 1932, l'Ajuntament declararà prohibida l'entrada a tot el municipi d'escombraries provinents de la ciutat de Barcelona. Com era d'esperar, altre cop, aquest ultimàtum no funcionà i la indústria dels dipòsits d'escombraries va seguir sent important a l'Hospitalet.¹⁷⁴

Aquí, però no s'acaben els intents del govern municipal republicà. El mateix any 1933 es va decretar un nou termini per acabar amb les indústries de fums però, altre cop, no funciona. L'any següent, 1934, es presentà una nova proposta per treure aquests escombriaires de la zona urbana i situar-los, tots junts, a la zona ja mencionada entre Santa Eulàlia i la Marina.¹⁷⁵ El projecte el presentà aquest cop l'anomenat GATCPAC, el Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània, un col·lectiu d'arquitectes que tenien l'objectiu de promoure l'arquitectura més d'avantguarda en aquell moment, sobretot el racionalisme, a Catalunya. Aquest grup va desenvolupar, en els anys de la Segona República, de la qual era afí políticament, importants obres a Barcelona, com el Dispensari Antituberculós situat a la part alta del Raval o la Casa Bloc a Sant Andreu, així com molts projectes que mai van arribar a ser construïts. El membre més destacat del grup va ser Josep Lluís Sert, autor, per exemple, del Pavelló de la República de l'Exposició Universal de París de l'any 1937, on es va exhibir per primera vegada El Gernika de Picasso, o l'edifici de la Fundació Miró a Montjuïc. Com d'altres projectes d'aquest grup, la seva planificació pels abocadors d'escombraries de l'Hospitalet, aprovada l'any 1936, es va veure truncat per l'esclat del conflicte bèl·lic que tractarem en el següent capítol: la Guerra Civil Espanyola.

173 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 28/10/1931.

174 AML'H. Caixa 44363, AJMS, 28/10/1931.

175 Salmerón 1992d.

3.- L'emergència sanitària de la Guerra Civil Espanyola a l'Hospitalet

Una de las más firmes preocupaciones de nuestros organismos municipales ha sido, desde el primer momento de la Revolución y sigue siendo, la de dotar a las poblaciones de instituciones sanitarias adecuadas

Redacció La Vanguardia (20/02/1937).

Aquest tercer capítol està dedicat íntegrament a la Guerra Civil Espanyola transcorreguda entre 1936 i 1939. A partir del context històric i mèdic que va envoltar aquesta situació bèl·lica, tractarem el paper del Comitè Local de Sanitat, primer i Consell de Sanitat, després, que van substituir la Junta Municipal. Veurem els moviments fets per aquests organismes en dos sentits: la gestió de serveis i problemes habituals en aquest complicat període i la gestió de situacions excepcionals sorgides a partir del conflicte. Així, per una banda, veurem com el Comitè-Consell va seguir endavant amb la gestió dels centres mèdics de la ciutat o de certes malalties com la tuberculosi, així com gestionant problemes de salut pública, com els dels habitatges. Per altra banda, veurem la posició i estratègies d'aquest Comitè-Consell i dels seus membres, com els metges, davant la situació de guerra, en la que, per exemple, van obrir la Casa de Maternitat o van coordinar esforços davant dels bombardeigs que va patir la ciutat i davant l'arribada de refugiats d'altres punts de la península.

3.1.- El context històric i mèdic: La Guerra Civil a l'Hospitalet

El 19 de juliol de 1936, arran del cop d'Estat contra el govern legítim de la República perpetrat (i fracassat) per un grup de generals de l'exèrcit comandats pel general Franco, va començar la Guerra Civil Espanyola. A l'Hospitalet, com a la resta de poblacions espanyoles, aquesta situació altera totalment la vida diària de la població. De la mateixa manera que a Barcelona, a l'Hospitalet els obrers es despertaren abans que les autoritats i formaren el Comitè Local de Milícies Antifeixistes que prengué el control de la situació. Això condicionà des del principi les polítiques sanitàries del municipi, ja que membres d'aquest comitè formaren el Comitè Local Sanitari que substituï la Junta Municipal de Sanitat. Més tard, aquest comitè va ser substituït per un Consell de Sanitat que s'encarregà de les qüestions mèdiques a l'Hospitalet fins al final de la Guerra. El registre d'aquest Comitè i Consell que ens ha arribat a l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet arriba només a finals de l'any 1936, cosa que condicionarà el tractament d'alguns dels temes que no

hem pogut trobar més informació més enllà d'aquesta època i, per tant, el seu relat queda parcialment truncat en aquest capítol.

Per altra banda, la situació excepcional de Guerra creà també una situació sanitària excepcional que requerí, per tant, una gestió excepcional. Es van crear punts mèdics provisionals arran dels ferits que es van produir durant els primers enfrontaments entre aquells que van fer costat el cop d'Estat i els que s'hi van oposar. A mesura que va anar avançant la Guerra també arribaren a l'Hospitalet soldats ferits al Front d'Aragó que van ser allotjats en espais mèdics de la població. Més endavant, ja l'any 1938, l'Hospitalet va patir diversos bombardeigs que deixà un considerable nombre de morts i de ferits que es van ingressar en els dispensaris que es trobaven en funcionament.

A més, durant el període de Guerra arribaren a l'Hospitalet, com a moltes d'altres poblacions de Catalunya, un nombre molt elevat de refugiats provinents d'altres parts d'Espanya, en particular de Madrid. Aquesta situació s'agregà a l'Hospitalet per l'arribada de refugiats no formals, no registrats pel govern. Aquest tipus de refugiats buscava allotjament en cases de parents i coneguts que vivien en zones obreres on primaven els immigrants provinents d'altres zones d'Espanya, com l'Hospitalet. Aquesta arribada de refugiats necessitava també una important gestió sanitària.

Finalment, també cal considerar que els hospitalencs seguien necessitant serveis de sanitat igual que abans de la Guerra, i fins i tot més, si tenim en compte la falta d'aliments i les restriccions de la Guerra.

3.2.- De Comitè Local de Sanitat a Consell Local de Sanitat i Assistència Social

A Barcelona, després de l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936, hi va haver enfrontaments entre els militars rebel·lats i els partidaris de la República, sindicats i la Guàrdia Civil. A l'Hospitalet, aquests sindicats i partits d'esquerra van agafar el control de la situació. Més enllà de la crema d'esglésies del dia de l'aixecament, el dia 20 de juliol va ser creat a l'Hospitalet el Comitè de Milícies Antifeixistes. Aquest Comitè va controlar l'Hospitalet, juntament amb l'Ajuntament, fins al trenta de setembre d'aquell mateix any.¹⁷⁶

El Comitè de Milícies i l'Ajuntament, representat pel regidor de sanitat i assistència social, a més del cos mèdic municipal, els metges particulars, els farmacèutics i les llevadores es van reunir pocs dies després, el vint-i-quatre de juliol, per crear el Comitè Local Sanitari de l'Hospitalet, “per tal d'organitzar degudament els serveis de Beneficència i Sanitat, amb les actuals circumstàncies”.¹⁷⁷

176 <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2010/11/19/estiu-del-1936-confiscacio-dedificis-a-la-torrassa/>

177 AML'H. Caixa 44364 Carpeta Comitè Sanitat (CCS) 24/07/1936.

Així, en aquesta primera reunió, i per tal que “els serveis de sanitat i assistència social donin el màxim rendiment que d'ells son d'esperar”, es va arribar a una sèrie d'acords entre totes aquestes parts que van portar a la creació del Comitè. Els més destacats eren:

- Els serveis de beneficència domiciliària i dispensari continuaran com fins ara.
- Es farà una relació dels horaris dels metges del cos mèdic a cada dispensari.
- S'establiran equips quirúrgics nous a: Collblanc-Torrassa, a càrrec de la Creu Roja; al Centre a la Clínica del dr. Gajo, de la que parlarem a continuació; i a Santa Eulàlia on s'havia de cercar un lloc i mitjans per fer-ho.
- Es crearà un Comitè Local Sanitari amb representants per cada una de les barriades, del cos de metges, del Patronat de Beneficència, del Comitè de Milícies Antifeixistes i de l'Ajuntament.

Com hem dit, aquest Comitè va regir oficialment la sanitat a l'Hospitalet, tal com veurem durant aquest capítol, fins a finals de setembre d'aquell mateix any. A partir d'aquell moment, i després d'un acord entre el sindicat anarquista de la CNT que dominava aquests comitès i la Generalitat, van ser eliminats tots els comitès per decret.¹⁷⁸ Amb aquest decret, el comitè passà a anomenar-se Consell Local de Sanitat i Assistència Social però va seguir tenint les mateixes funcions i els mateixos membres dels sindicats i de l'Ajuntament, bàsicament els consellers de sanitat i d'assistència social (Imatge 6).¹⁷⁹ El fet de ajuntar en un mateix organisme la sanitat i l'assistència social mostra la concepció d'aquest nou govern sorgit de l'inici del conflicte de posar en el mateix nivell la necessitat d'unes bones condicions de vida i de treball com a indispensable per a disposar d'una bona salut.

Cal destacar també que, especialment durant el període del Comitè Local de Sanitat, hi va haver per part d'aquests organismes una voluntat clara de contacte directe amb els ciutadans i de promoció de la tasca sanitària i de la divulgació de les normes de tipus sanitari. Així, a mitjans d'agost, s'inicià una campanya de popularització sanitària que constarà de “notes, pasquins, cursets”, per tal de donar a conèixer les normes de comportament sanitari més adequat. També s'habilità, en aquest moment, un “talonari de recepció de denúncies” per tal de facilitar la comunicació entre els hospitalencs i el Comitè Local Sanitari.¹⁸⁰ Més tard, ja a finals de setembre, el Comitè va tornar a creure oportú realitzar una “campanya de divulgació científica” mitjançant “escrits, proclames i demés” que serveixin “d'orientació” a la població.¹⁸¹

Així doncs, durant tot aquest període les ocupacions bàsiques del Comitè i del Consell van

178 AML'H. Caixa 44364 CCS 12/10/1936.

179 AML'H. Caixa 44364 CCS 17/10/1936.

180 AML'H. Caixa 44364 CCS 18/08/1936.

181 AML'H. Caixa 44364 CCS 21/09/1936.

consistir en la gestió i el futur dels dispensaris, en l'establiment d'una nova Casa de Maternitat, en la gestió de l'estament mèdic, la gestió dels problemes derivats de la Guerra com els bombardeigs o els refugiats arribats a l'Hospitalet i la millora de les condicions de vida dels hospitalencs a les sempre problemàtiques barraques autoconstruïdes que ja hem vist en altres capítols.

3.3.- L'assistència hospitalària en temps de Guerra

En aquest període de guerra, van sorgir diverses qüestions a resoldre en relació a les institucions sanitàries, dispensaris i l'establiment d'hospitals. En primer lloc, davant dels enfrontaments arran de l'aixecament militar, s'establiren hospitals provisionals que s'havien de gestionar. Els hospitals que en qualsevol moment del conflicte van acollir ferits de Guerra s'anomenaven Hospitals de Sang. En segon lloc, els tres dispensaris existents a la vila han de seguir funcionant i estar preparats per episodis puntuals tan cruentos com els bombardeigs. També es va pensar en aquell moment en la possibilitat d'establir un dispensari únic. Es va parlar sobre la conveniència de l'establiment d'un hospital comarcal per tot el Baix Llobregat, en la gestió del qual, l'Hospitalet hi estaria involucrat. Finalment, i com veurem en el proper apartat, el període de guerra a l'Hospitalet va servir també per a l'establiment d'una Casa de Maternitat a la vila.

Així doncs, començant pels petits hospitals provisionals que acollien ferits dels primers dies de la Guerra a l'Hospitalet en tenim constància d'almenys una. Aquesta clínica o dispensari funcionà, sota les ordres del cirurgià Raimond Coderch i Mir, al carrer del Dr. Martí Julià (Mapa 1, punt 5) poc més d'un mes, des del 19 de juliol fins a finals d'Agost de 1936. En aquest temps la clínica només va acollir ferits de Guerra, va ser, per tant, un Hospital de Sang. En aquest breu període, va operar a quaranta-tres ferits de bala i va realitzar cures a més de mil. També van recollir 160 cadàvers.¹⁸² A finals d'agost, el comitè va decidir que aquesta clínica havia de desaparèixer i que el seu material s'havia de portar al dispensari de Collblanc-Torrassa.

A mitjans d'agost, el Comitè començà les gestions per tal d'establir un hospital comarcal en algun dels edificis requisats de l'Hospitalet. Una de les primeres opcions que es va considerar va ser l'edifici de Can Buxeres. El Palau acabava de ser col·lectivitzat però ja havia estat ocupada per l'Escola Ferrer i Guàrdia i, sembla, era un espai adient per aquest propòsit, així que es va descartar que pogués ser l'hospital.¹⁸³ El següent espai que es considerà fou la Torre de Can Vidalet que, malgrat estar en terrenys d'Esplugues de Llobregat, estava a tocar del terme de l'Hospitalet. Aquesta

¹⁸² Hervás 2005.

¹⁸³ AML'H. Caixa 44364 CCS 18/08/1936.

segona opció però també es va descartar, ja que Can Vidalet seria destinada a Universitat proletària.¹⁸⁴ La següent opció va ser la Torre Juncadelles, també a Esplugues però també propera a l'Hospitalet, que ja era un hospital provisional amb entre 40 i 50 llits. El Comitè va decidir en aquest moment enviar un grup de metges per detectar possibles problemes per l'ús d'aquest edifici com a hospital.¹⁸⁵ Així finalment, aquest seria l'hospital comarcal desitjat. La idea en aquell moment era que aquest hospital donés cobertura, i per tant fos finançat per tots els pobles de la comarca del Baix Llobregat. L'hospital comptaria amb un grup quirúrgic de metges, un grup interí, personal auxiliar, ambulància, guàrdies nocturnes...

Durant aquest període, una altra de les principals preocupacions del Comitè Local de Sanitat va ser el subministrament de vehicles sanitaris, ambulàncies, pels dispensaris. Així, els metges del dispensari de Collblanc demanaren un “auto pels serveis d'urgència” pel seu dispensari, que sovint no pot portar els malalts més greus als Hospitals de Barcelona.¹⁸⁶ Poc després, van plantejar la possibilitat de transformar una furgoneta normal en una ambulància. Una altra possibilitat era demanar a Barcelona una ambulància equipada per utilitzar-la a l'Hospitalet, possibilitat que es descartà pocs dies després.¹⁸⁷ Gairebé un any després, la situació no estava sol·lucionada, ja que els metges del dispensari seguien demanant una ambulància per fer trasllats de malalts en condicions higièniques, ja que fins aquell moment ho estaven fent en un vehicle que no estava adequat per ser un cotxe sanitari.¹⁸⁸

Solucionat el problema de l'Hospital comarcal, el següent tema que tractà durant setmanes l'ara Consell de Sanitat va ser la conveniència o no d'establir un dispensari únic pels tres districtes o mantenir un dispensari a cadascuna de les zones de l'Hospitalet.¹⁸⁹ Alguns metges, també membres del Consell, es van manifestar en contra d'aquest dispensari únic, ja que pensaven que això provocaria desplaçaments més llargs als veïns i deixaria algunes zones molt desateses. D'altres però, argumenten a favor d'aquest dispensari únic, ja que, segons ells, un espai més gran permetria disposar d'un quiròfan de gravetat i d'una ambulància. A més, diuen els favorables al dispensari únic, els altres dispensaris dels districtes quedarien oberts per “consulta immediata”.¹⁹⁰ Les especialitats com “tocolgia, pell, oculista, dentista”, que estaven disperses en els diferents dispensaris, quedarien, segons aquestes veus favorables, centralitzades en el dispensari únic, que també acolliria noves especialitats com la de “nas, gola i orelles”.¹⁹¹ Davant d'aquesta situació, el

184 AML'H. Caixa 44364 CCS 20/08/1936.

185 AML'H. Caixa 44364 CCS 20/08/1936.

186 AML'H. Caixa 44364 CCS 14/09/1936.

187 AML'H. Caixa 44364 CCS 21/09/1936 i AML'H. Caixa 44364 CCS 25/09/1936.

188 AML'H. Caixa 44859, 18/12/1937.

189 AML'H. Caixa 44364 CCS 02/10/1936.

190 AML'H. Caixa 44364 CCS 07/10/1936.

191 AML'H. Caixa 44364 CCS 07/10/1936 i AML'H. Caixa 44364 CCS 03/11/1936.

Consell acordà encarregar a diversos metges especialistes un informe sobre la conveniència, els avantatges i els inconvenients, d'establir finalment un dispensari únic o de mantenir la situació actual amb els dispensaris parcials.¹⁹²

Amb tot, semblava que la situació de Guerra no va permetre l'establiment d'aquest dispensari únic però els dispensaris existents van seguir a tota màquina. Durant l'any 1937, per exemple, tenim constància que el Dispensari de Collblanc, gestionat per la Creu Roja va atendre diverses operacions habituals, ferits de guerra i accidents de tot tipus cada mes. Així, per exemple, el febrer de 1937 en el dispensari s'operà, entre altres pacients, a un ferit de bala i a una amputació de cama i el març es realitzà, també entre altres intervencions, una operació d'hèrnia i l'atenció mèdica a un atropellament. En aquests mesos s'atengueren entre setanta i vuitanta urgències menors en les quals s'utilitzaren tècniques com el guix i els raigs X, dels que parlarem en aquest capítol.¹⁹³

3.4.- Una institució necessària en un moment inoportú: la Casa Maternitat

De la mateixa manera que passà amb l'hospital comarcal, des de mitjans d'agost de 1936, l'encara Comitè Local de Sanitat va començar les gestions per “dictaminar els edificis d'aquesta població que poguessin ser aptes per a instal·lar-hi una Casa de Maternitat”.¹⁹⁴ La primera opció que va considerar el Comitè fou la Finca Larrañaga, també coneguda com a Can Serra (Imatge 5 - Mapa 1, punt 6) que, segons el dictamen d'aquest Comitè, tenia una sèrie de bones característiques per tal d'albergar aquesta institució sanitària. Així, Can Serra era adient perquè era una “construcció moderna amb tots els elements d'higiene necessaris, quatre quartos de bany; serveis de neteja i safarejos perfectes; instal·lació de calefacció...”.¹⁹⁵

En aquest mateix moment es va crear una comissió encarregada de la posada a punt d'aquesta Casa de Maternitat. Val a dir que aquesta, la de disposar d'una Casa de Maternitat, era una de les principals mancances mèdiques de l'Hospitalet abans de la Guerra, ja que va ser gairebé la primera iniciativa important que es va intentar dur a terme des del Comitè de Sanitat. Hem de considerar que la classe obrera de l'Hospitalet abans de la guerra tenia moltes dificultats per pagar l'assistència mèdica i la majoria de vegades, els parts es duïen a terme a casa, sovint en condicions higièniques i sanitàries molt dolentes. A més, cal recordar, també, que en aquella època una Casa de Maternitat no estava exclusivament dedicada a l'atenció mèdica dels parts sinó que també servia per

192 AML'H. Caixa 44364 CCS 03/11/1936.

193 AML'H. Caixa 44318.

194 AML'H. Caixa 44364 CCS 15/08/1936.

195 AML'H. Caixa 44364 CCS 15/08/1936.

atendre les mares abans del naixement i per atendre els nadons, temps després del naixement.

Com ja hem explicat en el cas de l'Hospital comarcal, a finals d'agost del mateix any 1936, es va encarregar un grup de metges inspeccionar l'edifici de Can Serra per tal de detectar possibles problemes que podria presentar per ser Casa de Maternitat.¹⁹⁶ Cinc dies més tard, un cop feta la inspecció es va acordar finalment que Can Serra seria adaptada com a Casa de Maternitat i que calia començar les obres necessàries per a aquesta adaptació.¹⁹⁷ A partir d'aquí, s'establiren una sèrie d'obres entre les quals destaca un projecte d'establiment d'un quiròfan en aquesta Casa de Maternitat.¹⁹⁸ Un altre de les iniciatives que es portà a terme va ser el trasllat des del dispensari de Collblanc del servei de tocologia que passà a ser exercit a la Casa de Maternitat.¹⁹⁹

A mitjans de setembre en les actes del Comitè apareixen queixes de què les obres de la Casa de Maternitat no tiren endavant, malgrat sembla finançar-les, almenys parcialment el mateix senyor Larrañaga, el propietari de l'edifici.²⁰⁰ A principis de novembre, finalment, s'anuncià la inauguració de la Casa de Maternitat, que, a partir d'aquell moment semblava funcionar com a tal.²⁰¹ La Casa de Maternitat va tenir finalment una capacitat per quaranta nadons, i, fins i tot, funcionava com a “gota de llet”, un servei que proporcionava llet a aquelles mares que, per diferents circumstàncies, no podien proporcionar-la als seus nadons.²⁰²

Així, malgrat hem trobat un document del dos febrer de 1937 en què s'anuncia la inauguració de la Casa de Maternitat, mesos després, ja a abril de 1937, la Conselleria de Sanitat de l'Hospitalet afirmava que calia tirar endavant la Casa de Maternitat, i que calia però buscar algun tipus de finançament exterior per mantenir-la en funcionament.²⁰³ Després d'aquesta suposada inauguració de febrer, concretament el vint de febrer, *La Vanguardia*, com venia fent amb molts serveis hospitalaris de Guerra i hospitals provisionals, va publicar un reportatge sobre la Casa de Maternitat de l'Hospitalet. Va ser un reportatge amb sis fotografies de la Casa i un petit peu de foto que deia: “Una de las más firmes preocupaciones de nuestros organismos municipales ha sido desde el primer momento de la Revolución y sigue siendo, la de dotar a las poblaciones de instituciones sanitarias adecuadas. El municipio de Hospitalet de Llobregat puede ofrecer en la actualidad, una instalación modélica en su clase. Reproducimos varias fotografías de esta Casa de Maternidad, dotada de todas las comodidades y de todos los avances de la ciencia” (Imatge 8).²⁰⁴

196 AML'H. Caixa 44364 CCS 20/08/1936.

197 AML'H. Caixa 44364 CCS 25/08/1936.

198 AML'H. Caixa 44364 CCS 02/09/1936.

199 AML'H. Caixa 44364 CCS 04/09/1936.

200 AML'H. Caixa 44364 CCS 17/09/1936.

201 AML'H. Caixa 44364 CCS 03/11/1936.

202 AML'H. Caixa 44364 CCS 18/08/1936.

203 AML'H. Caixa 44859, 26/04/1937.

204 Redacció *La Vanguardia* (20/02/1937).

Ara bé, no és fins a juliol de 1937 que arriben a l'Hospitalet 50.000 pessetes de la Generalitat que han de servir per fer funcionar, almenys durant sis mesos, la Casa de Maternitat. Segons el document de la Generalitat, aquesta institució era necessària a l'Hospitalet, ja que aquest havia arribat a una població de més de 60.000 habitants, la majoria dels quals eren obrers i s'havia de pensar també en els refugiats. Així, establia la Generalitat, davant d'aquesta població i la falta d'un bon espai d'acollida sanitària per les embarassades, i del benefici que suposaria la nova Casa en l'alleujament d'embarassades a altres hospitals, el Comitè de Milícies Antifeixistes “es veié obligat a crear institucions d'assistència social per remediare necessitats d'aquesta índole”. Així davant “les necessitats derivades de la guerra” i “del nou esperit que, en materia d'assistència social” que va sorgir de la situació de Guerra, en iniciatives com la Casa de Maternitat, segons aquest document, “s'han imposat les modernes directrius”. La plantilla d'aquesta institució estaria formada per un metge tocòleg, tres llevadors, una infermera titular, una infermera ajudant, una infermera auxiliar, una cuinera, dues minyones, un intendent i un administrador (Imatge 5).²⁰⁵

Coincidint amb l'arribada del fons monetari de la Generalitat, es va establir també un reglament per aquesta Casa de Maternitat, que podia acollir fins a quaranta nens. Les característiques més destacades d'aquest reglament eren les següents:

- La Casa de Maternitat prioritzarà l'assistència a la classe obrera.
- Servirà doncs, per l'assistència a les dones embarassades d'aquesta classe social.
- S'assistiran tant parts normals, que ja no s'hauran de fer a casa en males condicions higièniques, com parts patològics.
- També servirà per a l'assistència als acabats de nèixer fins als dos anys.
- Servirà de centre de vacunació de la vacuna anomenada BCG, per Bacillus de Calmette y Guérin i que era una vacuna contra la tuberculosi. Aquestes vacunacions es realitzaran als nadons però també es realitzaran campanyes de vacunació a la població general.²⁰⁶

Ara bé, quan finalment es va posar en marxa, la Casa de Maternitat no va complir totalment les expectatives, restà infrautilitzada, a més de ser econòmicament cara. Així, situant-nos ja a novembre de 1937, el Conseller de Sanitat de l'Hospitalet va afirmar que la Casa de Maternitat, que disposava de divuit llits, només havia estat utilitzada com a màxim en quatre o cinc llits a la vegada, tots gratuïts per la classe obrera. El Conseller afirmava que calia modificar el reglament per tal que també poguessin ingressar persones embarassades que no pertanyessin a aquesta classe social i que, per tant, paguessin per aquest servei. En el mateix escrit el Conseller va plantejar la possibilitat d'utilitzar cinc dels llits disponibles per assistència social sempre i obrir els altres tretze, que podrien

205 AML'H. Caixa 44859, 22/06/1937 i 22/07/1937.

206 AML'H. Caixa 44859, 22/07/1937.

ser utilitzats per assistència gratuïta però també per dones embarassades de pagament. D'aquesta manera, s'utilitzarien més els llits disponibles i, a més, es generarien uns ingressos per poder tirar endavant la Casa de Maternitat. El Conseller va acabar el seu escrit criticant l'establiment d'aquesta Casa de Maternitat, ja que, segons ell, quatre o cinc casos a la vegada eren molt pocs i podrien ser absorbits pels serveis existents a Barcelona i dedicar els diners de la Casa de Maternitat a causes més profitoses. Segons el conseller, “és lamentable que es vulgui seguir comptant amb aquesta institució”.²⁰⁷

La Casa de Maternitat doncs va ser una institució que era necessària per les classes treballadores de l'Hospitalet però que el context històric que va permetre el seu establiment, la Guerra Civil Espanyola, va ser el mateix context que va fer que fos infrautilitzada i, per tant, establerta en un moment inoportú.

3.5.- Els metges, en guerra

Amb la Guerra, els metges de l'Hospitalet, com els de la gran majoria de poblacions de l'Estat Espanyol es troben en una situació complicada. Per una banda, havien de seguir exercint la seva professió però, per l'altre, també tenien una ideologia a seguir i aquesta podia condicionar les seves accions mèdiques. Així, el Comitè Local de Sanitat es va preocupar sobretot de conservar un cos mèdic adient per cobrir les baixes de metges que havien fugit, que havien anat a servir a altres hospitals, com el de Sant Pau que, amb l'arribada massiva de ferits de Guerra va necessitar reforços, o que anaven al Front.

En aquest sentit, en les actes del Comitè Local de Sanitat de l'Hospitalet, a finals d'agost de 1936 ens trobem amb una crida del president d'aquest òrgan, pertanyent a la CNT, el sindicat que dominava la política local en aquell moment, a tots els metges de la ciutat. En el seu text, el president es va dirigir “a tots els components del Cos Mèdic” de l'Hospitalet, “per a manifestar-los que encara que molts d'ells estiguin ideològicament apartats en política”, és a dir, que no simpatitzaven amb la CNT, “es procuri fer una tasca d'unitat i de conjunt, ja que la finalitat no es altre que l'assistència al necessitat”. El president continuà la seva crida demanant als metges que separin la seva ideologia de la seva feina afirmant que “la política no deu ésser motiu ni obstacle per a dificultar cap treball que en el sentit constructiu pugui fer-se”. Per acabar el president afirmava, altre cop amb la voluntat expressa de cridar a l'ajuda aquells que ideològicament no estaven al seu costat, que “en el carrer hom sigui un polític no hi ha res a dir, pero que la política podés barrejar-se

207 AML'H. Caixa 44859, 25/11/1937.

amb el comés que ens hem imposat tots plegats allavors seria lamentable i deu procurar-se per part de tots impedir-ho”.²⁰⁸

A finals de setembre, el Comitè va ser informat que un dels metges que formava part del cos municipal de metges havia sortit cap al Front d'Aragó. El Comitè no estava en contra d'aquesta decisió però sí que constatava la conveniència de què, aquells metges que tinguessin la voluntat d'anar a servir al Front, avisessin abans al Comitè, per tal d'evitar que cap “servei municipal es veiés desatès”.²⁰⁹

Si hem de fer cas a una circular del Consell de Sanitat de Guerra de la Generalitat d'abril de 1937, aquesta, la conservació del cos de metges, era una preocupació que també arribava a l'àmbit de la Generalitat. En aquella circular, el Consell de Sanitat de Guerra va establir que tots els metges i personal sanitari havia de tornar a la feina que tenien abans del 19 de juliol del 1936, excepte aquells que tinguessin una feina de guerra o estiguessin al Front d'Aragó. El Consell també va establir que tots aquells que no compleixin aquests requisits o no presentin una justificació de per què no els compleixen en un termini de vuit dies, serien acusats de rebel·lia. Igualment, també va establir que els municipis, com l'Hospitalet, hauran de lliurar al Consell de Sanitat de Guerra una llista amb el personal sanitari i metges que exercien a la ciutat i ja no hi eren i dels que encara hi eren.²¹⁰

En definitiva, els metges en Guerra, més enllà de l'increment de pacients, ferits i operacions, van patir també una situació complicada pel que fa a l'exercici de la seva professió, clau en aquesta situació bèl·lica, a causa dels factors que explicàvem al començament de l'atenció als soldats, els bombardeigs i els refugiats, que tractarem a continuació.

3.6.- La malaltia dels treballadors i la nova tècnica dels raigs X

Com hem vist amb l'establiment del servei de vacunació contra la tuberculosi dins la Casa de Maternitat, la lluita contra aquesta malaltia va ser una altra de les qüestions que la situació de guerra va requerir adreçar. De fet, la tuberculosi era una malaltia que feia dècades que afectava fortament a la població, especialment de les zones industrialitzades de Catalunya. A causa de les males condicions de vida d'aquests treballadors i treballadores, la tuberculosi els afectava especialment i amb més gravetat que a les classes més acomodades. Ja durant el període de la Segona República, s'inicià una intensa lluita contra aquesta malaltia, igual que en contra d'altres que afectaven les

208 AML'H. Caixa 44364 CCS 21/08/1936.

209 AML'H. Caixa 44364 CCS 21/09/1936.

210 AML'H. Caixa 44362, Circular del Consell de Sanitat de Guerra 06/04/1937.

poblacions més vulnerables.²¹¹ Tan gran devia ser la presència de la malaltia a la població obrera que, durant la Guerra, els metges de l'Hospitalet es van referir a la tuberculosi com “aquesta plaga de malaltia tan arrelada a la nostra ciutat”²¹²

Un primer intent de crear un espai de lluita contra la tuberculosi es produeix el catorze de setembre del 36, a la Rambla Ascaso, la clínica d'un doctor anomenat Huguet va ser confiscada pel Comitè de Milícies Antifeixistes. En un primer moment, el dr. Huguet, que malgrat que no era a l'Hospitalet, i deia que de moment no tornaria, no havia fugit de la Catalunya en guerra, sinó que era a Barcelona prestant servei. A la clínica semblava que hi havia un equip complert de raig X, una tècnica d'allò més innovadora en aquell moment i molt útil en la detecció dels casos de tuberculosi.²¹³ Aquesta clínica, que es va utilitzar com a espai físic per les reunions del Comitè Local Sanitari, també es va proposar de transformar-la en un “centre d'especialitats antituberculosos”.²¹⁴

Sembla que, potser per la falta d'un especialista que sabés fer anar els raigs X, un radiòleg, aquesta clínica no va funcionar com a tal, almenys durant els primers mesos després de la seva confiscació.²¹⁵ El mateix dr. Huguet es va oferir a tornar momentàniament a l'Hospitalet a ensenyar com utilitzar els aparells de raig X.²¹⁶ El fet era que a finals de setembre, diversos veïns de l'Hospitalet reclamaren proves de raig X pel diagnòstic correcte de la tuberculosi i també l'adequació d'un espai de la vila com a sanatori antituberculós per poder tractar els ja afectats.²¹⁷ En aquest mateix moment, dues malaltes tuberculosos van ser enviades, a compte del Comitè Local de Sanitat de l'Hospitalet, als serveis mèdics antituberculosos a Barcelona, on els indicarien quins passos havien de seguir per un correcte tractament i a quin sanatori serien enviades.²¹⁸

Davant de l'aparent fracàs de la transformació de la clínica en un espai de lluita contra la tuberculosi, a principis d'octubre, el Comitè proposà l'embargament d'alguna propietat a la zona de Les Planes de Vallvidrera que pogués servir de sanatori pels tuberculosos de la vila de l'Hospitalet. Des de la Generalitat però van desestimar aquesta idea indicant que amb els sanatoris actualment existents n'hi havia prou i que els malalts de l'Hospitalet es distribuïrien per aquests espais.²¹⁹

Així, sense clínica antituberculosa i sense sanatori antituberculós, el Comitè va decidir que, si més no, a l'Hospitalet hi havia d'haver un servei d'atenció als tuberculosos, un servei

211 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008; Molero 1994.

212 AML'H. Caixa 44364, CCS 02/10/1936.

213 AML'H. Caixa 44364 CCS 14/09/1936.

214 AML'H. Caixa 44364 CCS 21/09/1936.

215 AML'H. Caixa 44364 CCS 18/09/1936.

216 AML'H. Caixa 44364 CCS 25/09/1936.

217 AML'H. Caixa 44364 CCS 25/09/1936.

218 AML'H. Caixa 44364 CCS 29/09/1936.

219 AML'H. Caixa 44364 CCS 02/10/1936.

“protuberculosis”, amb un metge especialista en aquesta malaltia. Així, malgrat aquesta especialitat es va establir a l'Hospitalet l'octubre del 36 al Comitè li costà trobar un metge especialitzat disposat a venir a ocupar aquesta plaça.²²⁰ Així, a principis de novembre, l'especialitat ja estava creada però la plaça estava ocupada per un metge no especialista pertanyent al cos de metges de l'Hospitalet. Això feia que les visites fossin intermitents i que l'ara Consell insistís en la necessitat de la cerca d'un metge que estigués disposat a ocupar aquesta plaça.

En definitiva, en aquest apartat hem vist altre cop les enormes dificultats que van aparèixer en temps de guerra per tal de trobar metges per cobrir totes les funcions requerides. La tuberculosi era una malaltia encara terrible que afectava una proporció elevada de la població. Però amb la Guerra Civil aquest tipus d'afeccions havien passat a un segon terme. Alguns metges havien anat al Front, d'altres a Barcelona, on eren més necessaris. Això deixava algunes assistències bàsiques de l'Hospitalet sense la cobertura adient. Com sempre, també en temps de guerra, els que més pateixen les mancances són aquells que menys tenen.

3.7.- La Guerra a l'Hospitalet: bombes i refugiats

L'octubre de 1936, a mesura que semblava clar que la Guerra s'allargaria, l'Ajuntament de l'Hospitalet es va mobilitzar per coordinar la rebuda dels refugiats de la resta de l'Estat a la vila. Així, es va crear un Comitè Local d'Ajut als Refugiats. Hem de pensar que cap a finals de 1937 hi havia registrats a l'Hospitalet uns 200 refugiats, als que hem de sumar tots aquells informals que anaven directament a casa dels seus familiars i amics i que seran una de les preocupacions del Comitè. La majoria d'aquests refugiats registrats provenien de Madrid. De fet, l'Hospitalet va acollir un gran grup d'uns cinquanta cinc nens d'entre dos i vint anys que van arribar el disset de novembre de 1936 provinents del Col·legi Valle Hermoso de la capital espanyola. Seguint la política de la Generalitat amb els refugiats, aquests nens van ser acollits en cases particulars de la vila.²²¹

Així, l'assistència mèdica d'aquestes persones refugiades, moltes d'elles nens, era fonamental en la coordinació i gestió de la seva arribada. En aquest sentit, una de les primeres accions del Comitè Local d'Ajut als Refugiats va ser nomenar un metge encarregat dels refugiats per cadascun dels districtes de l'Hospitalet: Centre, Collblanc i Provençana, que va ser el nom que va adoptar Santa Eulàlia durant el període de Guerra en què es van eliminar els noms catòlics. Aquest metge seria l'encarregat de realitzar una visita mèdica domiciliària a tots els refugiats que estiguessin

220 AML'H. Caixa 44364 CCS 07/10/1936 i 17/10/1936.

221 Hervás 2005.

allotjats en cases particulars en cadascun dels barris.²²² A més, calia també fer una crida entre els veïns perquè donessin a conèixer al consistori l'arribada d'aquelles persones refugiades que s'estaven a casa de familiars i amics i que no havien donat a conèixer al Govern de la República el seu desplaçament des d'alguna part de la península, com Aragó, on hi havia un dels fronts més longeus de la Guerra. Conèixer tots aquests casos era necessari, entre altres raons, per realitzar una correcta assistència mèdica a tots els refugiats, així com un millor control de possibles epidèmies. Finament, el Comitè també va decidir que aquesta visita domiciliaria calia no només fer-la una primera vegada, d'inspecció, sinó que calia “prosseguir-la després mensualment”.²²³

L'Hospitalet va ser també víctima dels terribles bombardeigs que causaren destrosses i morts a tota la zona republicana. Des de l'abril de 1937, quan cauen per primera vegada les bombes a la vila, fins a mitjans del 38, l'Hospitalet va rebre, almenys, una vuitena de bombardeigs de diferent intensitat.²²⁴ Molts d'ells varen ser conseqüència de la proximitat de l'Hospitalet de Barcelona, sovint objectiu final de les bombes. Davant la impossibilitat de llançar les bombes a la ciutat comtal, per les defenses antiaèries o per falta de temps, els bombarders sovint les deixaven caure a pobles veïns com l'Hospitalet. Això va passar, per exemple, el disset de març del 38 quan es va produir una sèrie de cruents bombardeigs a Barcelona i algunes de les bombes van caure a l'Hospitalet. En general, certs bombardeigs a l'Hospitalet no van causar cap baixa, d'altres van produir molts morts. Un dels més cruents va ser el del vint-i-cinc de juliol de 1937.²²⁵

Aquell dia l'Hospitalet, majoritàriament a Collblanc, va patir un terrible bombardeig que va causar almenys divuit morts i una cinquantena de ferits. Van ser quatre bombes que van caure al passatge Xipré, al carrer General Moragues, a la cruïlla entre els carrers Claret i Mas i a la cantonada entre el carrer París i el carrer Llobregat.²²⁶ Per proximitat, el dispensari de Collblanc va ser el que va acollir la gran majoria de ferits. Entre aquests, molts amb ferides greus com “heridas en el pecho, espalda y piernas”, “herida penetrante toracico-abdominal grave”, “heridas cara y vientre”, “fractura abierta de clavícula de cubito izquierdos desgarró extenso muslo derecho grave”, “Amputación pierna derecha, grave”, “varias heridas metralla por todo el cuerpo, grave” o “herida metralla brazo y costado izquierdo”.²²⁷ Els ferits provenien del carrer Progrés, París, Llobregat, Mas o Claret. Dos dels ferits atesos, un amb una “herida metralla vientre” del carrer Progrés i l'altre amb una “amputación pierna” del carrer Llobregat acabaren morint al dispensari. També hi va haver

222 AML'H. Caixa 44364 CCS 19/11/1936.

223 AML'H. Caixa 44364 CCS 19/11/1936.

224 Arenas, Domingo, Garcia i Grande 2013. Aquesta vuitena de dies són: 27 abril, 22 juny i 25 juliol de 1937; 11 gener, 22 gener, 5 març, 17 març i 7 juny de 1938.

225 Gil, Enrique (06/10/2008); Arenas, Domingo, Garcia i Grande 2013 i <http://provenzana.blogspot.com.es/2011/05/santa-eulalia-sota-les-bombes.html>

226 Salmerón 2001 i Salmerón 2009.

227 AML'H. Caixa 44318.

entre els hospitalitzats una persona que va patir un “ataque histérico”.²²⁸

Més enllà del dispensari, l'Hospitalet es va mobilitzar per ajudar els afectats pel bombardeig. En primer lloc, pocs dies després de la caiguda de bombes es creà una Comissió Municipal Pro Damnificats del Bombardeig que va ajudar d'un punt de vista més social als afectats.²²⁹ Després, la branca municipal de l'Hospitalet de Socors Roig Internacional entregà al dispensari de Collblanc una sèrie de material mèdic per “practicar primeres cures d'urgència després del criminal bombardeig feixista” (Imatge 6).²³⁰

3.8.- Cases barates no, cases sanitàries

Com va passar durant gairebé tots els períodes polítics, durant la Guerra Civil Espanyola, i malgrat la situació d'emergència que aquesta suposava, les condicions de vida dels habitants de l'Hospitalet i, concretament, les barraques autoconstruïdes, van ser un dels temes tractats pel Comitè i el Consell Local de Sanitat. Com veurem, un dels problemes que es van trobar en aquest sentit durant la Guerra va ser la multiplicació dels organismes, comitès i comissions, que s'encarregaven d'aquests temes, a l'Hospitalet en general, i als diferents barris en concret. Malgrat tot, en la forma d'abordar la qüestió, i considerant la situació de Guerra, veiem que hi havia entre els membres del consistori hospitalenc una verdadera preocupació per solucionar, en la mesura del possible, la situació precària de molts dels obrers de l'Hospitalet.

Així, per exemple, ja l'agost de 1936 es van crear, en el si del Comitè Local, tres “Comissions de Salubritat de les Vivendes”, una per cadascun dels districtes: Centre, Collblanc i Provençana. Aquestes comissions “tenen per finalitat el millorament sanitari de les vivendes de l'Hospitalet en cada una d'aquestes barriades”, així com rebre directament les denúncies i peticions dels veïns.²³¹ Només cinc dies després del seu establiment, ja llegim a les actes de l'encara Comitè com aquesta Comissió de Salubritat ja ha fet visites a cadascuna de les zones del municipi. Les conclusions d'aquestes primeres visites van ser clares: calia habilitar nous espais per aquelles persones que vivien en les pitjors condicions per així “poder procedir així al millorament d'aquelles finques insalubres”.²³² En aquesta primera reunió de la Comissió ja es va constatar que tant a Collblanc com al que abans era Santa Eulàlia havien sorgit comitès que ja estaven treballant en aquests temes. Amb el Comitè de Collblanc semblava difícil l'enteniment i el Comitè de

228 AML'H. Caixa 44318.

229 AML'H. Caixa 44859.

230 AML'H. Caixa 44318.

231 AML'H. Caixa 44364 CCS 13/08/1936.

232 AML'H. Caixa 44364 CCS 18/08/1936.

Construcció de Santa Eulàlia ja feia dies que treballava i havia fet algunes millores en vivendes del barri.²³³

Quan es va posar en marxa aquest pla de millora de les vivendes d'algunes zones de l'Hospitalet es van trobar amb què molts dels carrers on calien aquestes millores, encara hi mancava el clavegueram principal i, per tant, era impossible realitzar algun dels canvis necessaris. Així, el Comitè va decidir que es buscava un acord amb el Comitè de Foment de la vila per tal de fer els passos necessaris per construir aquest clavegueram. Per alguns dels membres del Comitè de Sanitat, el principal problema que impedia realitzar aquestes obres era l'econòmic. Per altres, però, els diners no eren un problema. Si s'havien de fer les obres, i es disposava del material necessari, aquest sí que podia ser un problema en temps de guerra, les obres es farien. Igualment, per aquelles cases en les quals faltava l'aigua corrent, algunes dels carrers Príncep Vergara, Pervindre i Arts i Oficis per exemple, els membres del consistori hospitalenc parlaran amb el “Comitè d'Incautació de la Companyia d'Aigües de Barcelona”, i aquests faran la instal·lació.²³⁴

A més de millorar cases preexistents, en el període de guerra també es va parlar de la construcció d'una zona de cases noves condicionades higiènicament per la gent de l'Hospitalet que no tenia accés a un habitatge digne. Aquestes cases van ser anomenades primer “cases barates” però en el mateix Comitè s'arribà, més tard, a la conclusió que s'havien d'anomenar cases sanitàries, ja que la denominació de “barata” podria semblar despectiva.²³⁵

En definitiva, probablement el context de Guerra Civil Espanyola, i els canvis polítics en que es van produir durant aquest període, no va permetre la realització, ni tan sols l'inici de la majoria d'aquests projectes de millora de les condicions de vida dels habitants de l'Hospitalet. Ara bé, la revisió a fons de les actes del Comitè Local de Sanitat i del Consell Local de Sanitat i Assistència Social mostren clarament la voluntat ferma de tirar endavant aquests projectes malgrat les mancances que provocava la Guerra.

233 AML'H. Caixa 44364 CCS 18/08/1936.

234 AML'H. Caixa 44364 CCS 25/08/1936 i AML'H. Caixa 44364 CCS 28/08/1936.

235 AML'H. Caixa 44364 CCS 02/09/1936.

4.- Una postguerra de salut pública a l'Hospitalet

Mientras no se fije el lugar de la ciudad apropiado para estas actividades [de drapaires i escombriaires], se autorizará su funcionamiento solamente a precario, haciéndose constar que si en lo sucesivo resulta perjudicial o molesto para los trabajadores y vecinos o peligroso para la salud pública, quedará sin efecto dicha autorización.

Actes de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet, 29/02/1952.

L'últim capítol d'aquest treball està dedicat als primers anys de la postguerra espanyola. Donat que tractar tot el període franquista era inabastable pels objectius d'aquest treball i donats també els canvis que va patir el propi règim del general Franco, hem decidit centrar-nos en la primera dècada després del final de la Guerra Civil, des de 1939 a principis dels anys cinquanta. A partir d'aquell moment i sobretot més endavant, la dictadura s'estabilitzà i les condicions canviaren extraordinàriament, fet que fa que aquest sigui un bon punt de tall per aquest treball.

Veurem doncs un període de postguerra que se'ns presenta d'allò més interessant des del punt de vista de la salut pública i la sanitat. La Guerra, les males condicions d'alimentació de la població a causa d'aquesta i la destrucció o l'abandó de les infraestructures o serveis van fer que aquest fos un període en el qual van rebrotar moltes malalties infeccioses que van arribar a presentar números més elevats dels que s'havien aconseguit deu i quinze anys abans durant el període de la República. Estem davant d'una situació en la qual, altre cop, les condicions de vida i l'alimentació de les classes treballadores van fer que aquestes fossin les més afectades per malalties com la verola, la febre tifoide o la tuberculosi.

Així doncs, el capítol comença amb un breu apartat introductori sobre aquest context històric per després parlar de les característiques i funcions de la Junta Municipal de Sanitat en aquest període. Donades les circumstàncies, es tractà d'un moment en el qual aquestes funcions van ser, com veurem, bastant limitades. Amb contades excepcions referents a campanyes mèdiques i referents a gestió dels dispensaris, la principal funció de la Junta i gairebé l'única, va ser la de concedir o denegar permisos d'obertura o trasllat de negocis que podien ser perjudicials per a la salut pública, així com la gestió dels espais on s'establirien aquests negocis, temàtica que deixarem per més endavant.

Després de presentar el context històric i de parlar de la Junta Municipal de Sanitat, dedicarem un apartat a la campanya de vacunació efectuada en contra de la verola. També parlarem de l'important brot de tifus exantemàtic, que va afectar especialment la ciutat de Barcelona, però

que també va arribar a l'Hospitalet i de les campanyes contra malalties estructurals dels treballadors, com la tuberculosi. Una vegada tractades les malalties, parlarem dels espais on es tractaven, dels dispensaris i de la necessitat que hi hagué en aquell moment, pel creixement poblacional, de disposar a l'Hospitalet d'un gran hospital general que concentri totes les especialitats per a tota la població.

Els dos últims apartats estan dedicats a la funció més rellevant de la Junta en aquest període, la regulació de les indústries problemàtiques amb la salut pública. En aquest sentit, parlarem d'admissió de permisos, de “zona infecta”, de reglamentació per a vaqueries, indústries de draps i escombriaires, així com dels intents, altre cop infructuosos, d'acabar amb aquesta darrera indústria, que no s'eliminà fins més entrat el període franquista.

4.1.- Context històric: la llarga postguerra franquista a l'Hospitalet

La derrota de l'exèrcit republicà a la Guerra Civil Espanyola també va provocar l'eliminació dels avenços i programes sanitaris que els diferents governs de la República havien dut a terme en els breus anys dels seus mandats. En molts sentits, aquesta eliminació va significar retrocedir científicament a concepcions de finals del segle XIX i principis del vint, especialment en el referent l'oblit de la importància de les dimensions socials en la pràctica mèdica.²³⁶

Com hem dit, la postguerra va suposar una enorme crisi sanitària que va fer rebrotar malalties com la verola, el paludisme, la febre tifoide o la tuberculosi. L'empitjorament de les condicions de vida i d'alimentació van afectar sobretot les classes treballadores, que van veure, a més com augmentava la mortalitat infantil.²³⁷ Als anys 40, la mortalitat infantil a Espanya estava en més de 140 nens morts de cada mil nascuts. La mateixa Junta de Sanitat, a principis de setembre de 1939 recalcava que la situació era dolenta, que la “mortalidad dobla a la natalidad”.²³⁸

A més, com veurem durant aquest capítol, aquest primer franquisme va haver d'afrontar tres grans epidèmies que centraren les preocupacions sanitàries del règim. La primera, la verola, que després d'estar controlada durant bona part del període republicà, reapareix amb virulència en els primers anys de postguerra. La segona gran epidèmia va ser la de tifus exantemàtic, que causà morts a tota Espanya però que tingué una especial incidència a la ciutat de Barcelona. Finalment, la tercera va ser la diftèria, de la que també s'engeguen campanyes de vacunació des de l'Hospitalet.

Per tal d'atraure a les classes treballadores, majoritàriament en contra del règim, el govern

236 Marset, Sáez, i Martínez-Navarro 1995.

237 Marset, Sáez, i Martínez-Navarro 1995. i Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 87-90.

238 AML'H. Caixa 44364 Actes de la Junta Municipal de Sanitat (AJMS) 09/09/1939.

franquista va aprovar, l'any 1942 la creació d'un “Seguro Obligatorio de Enfermedad” que cobreix un sector més ampli de la població. Dos anys després el mateix govern va tirar endavant una nova Llei de Sanitat de l'any 1944, que encara utilitzava la referència de la llei de 1855, i que tenia els objectius de coordinar la gestió sanitària que estava dispersa en diferents institucions, per tal de millorar la gestió davant de complicacions sorgides de la propagació de malalties infeccioses, així com de la seva prevenció.²³⁹

Pel que fa a l'Hospitalet, ens trobem, altre cop amb una població que no para de créixer. Des que quasi 35.000 habitants als anys trenta, malgrat la Guerra, arribà als 50.000 habitants durant els anys quaranta, i a més de 100.000 als anys seixanta, que ja no entra en el nostre període d'estudi.²⁴⁰ Com en els períodes anteriors, als anys quaranta, Santa Eulàlia i Collblanc seguien sent nuclis apartats del centre, que actuaven, en moltes coses, més com a barris de Barcelona i com a parts de l'Hospitalet.²⁴¹

4.2.- Permisos i informes de la Junta de Sanitat franquista

Amb l'estabilització de la situació després de la Guerra Civil, la “Junta Municipal de Sanidad” es tornà a formar amb una nova constitució que incloïa, a més de l'alcalde, el secretari de l'ajuntament i l'enginyer i l'arquitecte municipal, també incloïa a l'inspector municipal de sanitat, que era un metge, un representant farmacèutic, un veterinari i “un vecino obrero y un vecino pudiente”.²⁴²

Un cop establerta la Junta, la feina més urgent que es va plantejar “desde la liberación de nuestra ciudad” és la “limpieza y descombro” de les conseqüències de la Guerra a l'Hospitalet per tal d'evitar possibles epidèmies i la seva propagació per culpa d'aquesta destrucció. Parlarem més endavant d'aquestes epidèmies, però en aquest primer moment després de la Guerra, la neteja, i altre cop la higiene, es va convertir en una de les obsessions de la Junta que no només va voler arreglar el que la Guerra va provocar sinó que va arribar a concloure que la situació milloraria “prohibiendo las suciedades en la via pública, solares y viviendas”.²⁴³

Així, com veurem, durant aquest primer període de postguerra la Junta va seguir molt preocupada pels escombriaires, per les olors i fums de les fàbriques i tallers de l'Hospitalet i per la situació sanitària de la cria de porcs i d'altres animals dins el nucli urbà. Donar o denegar permisos

239 Marset, Sáez, i Martínez-Navarro 1995.

240 González Pavón 1981.

241 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

242 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/09/1939.

243 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/09/1939.

d'obertura de nous negocis d'escombraries, que en general no es permeteren, o d'altre tipus d'indústria, com drapaires o vaqueries, va seguir sent, almenys durant els primers anys quaranta, una de les seves principals ocupacions juntament amb elaborar informes en relació a queixes i instàncies presentades pels veïns sobre aquests mateixos temes.

Tractarem més exemples més endavant però podem ara parlar en detall d'un informe realitzat pel què era l'Inspector Municipal de Sanitat que ens servirà d'exemple de la forma d'actuar d'aquest inspector i de la Junta en general. El cas tracta sobre els suposats mals olors i fums d'origen desconegut que arribaven a l'avinguda del Metro a la zona de Santa Eulàlia, que havia recuperat el seu nom catòlic. Els veïns de la zona, especialment els empleats de la construcció del metro, s'havien queixat a la Junta que els arribaven unes olors molt desagradables i fums negres que no sabien d'on venien. Així es va decidir que l'Inspector fes un informe detallat després d'una visita a l'àrea. Segons aquest document, tres possibles indústries podrien ser les culpables d'aquests fums i olors: la Tintoreria Gabarró, la fàbrica de lubricants Pailehez o la fàbrica “de aceite de almendras y cacaos” Momer y Llacuna.²⁴⁴

L'informe començava per rebutjar que l'última d'aquestes indústries fos la culpable: “De ellas creo debe descartarse a Momer y Llacuna que por su trabajo antes indicado, no puede emitir olores desagradables (en todo caso lo contrario), tampoco parece probable que los humos de su chimenea sean los causantes, ya que son pequeña cantidad”. A més, afegia que aquesta indústria feia servir carbó asturià de bona qualitat, que no emetia tant de fum negre.²⁴⁵

Després, l'Inspector Municipal afirmava que, per la seva part, la fàbrica de lubricants Pailehez estava en aquell moment utilitzant oli de peix per transformar-lo en oli “de engrase” i d'altres derivats. Segons l'informe, això era el que produïa part dels “olors fètidos” que els veïns notaven. En el procés, seguia l'informe, s'havia de bullir els olis del peix, cosa que feien en el pati de la fàbrica produint uns “vapores” que tenien “olors nauseabundos”. El mateix inspector afirmava ja en el seu informe que s'havia posat en contacte amb els responsables de la fàbrica de lubricants, que ja s'havien compromès a canviar els procediments. Els nous procediments que utilitzarien no farien aquestes olors ja que s'utilitzarien preparats químics com l'àcid sulfúric.²⁴⁶

També es donaren permisos a altres indústries que utilitzaven productes químics, com els “Laboratorios Vivas”, que van sol·licitar “permiso para la apertura de su industria de productos químicos en la calle Enrique Morera”. La mateixa indústria reclamava, en aquest cas, un informe per garantir “la calidad de las aguas residuales que dichos laboratorios vierten en la cloaca del termino municipal”. Després d'ordenar l'elaboració de l'informe, la Junta va decidir passar la decisió

244 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

245 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

246 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

final respecte l'aprobació del permís a “fomento”.²⁴⁷

Tal com mostren les actes, anys més tard, les queixes de veïns segueixen sent el motor que feia reaccionar els membres de la Junta. L'any 1950 diversos veïns del carrer Santa Eulàlia van presentar una instància explicant que la xemeneia de la indústria de Joaquim Amat en aquest mateix carrer els molestava “al desprender humos densos y malolientes, que además de molestos, pueden ser perjudiciales para la salud”. Segons l'arquitecte membre de la Junta, la xemeneia no arribava a l'alçada que indicaven les ordenances municipals. Com a conseqüència, la sentència de la Junta va ser que aquesta indústria havia de pujar la xemeneia sis metres.²⁴⁸

En el cas de la tercera indústria, la “tintoreria Gabarró”, segons l'informe tenia el principal problema de disposar d'una xemeneia petita, que feia que el fum anés directament a les cases dels empleats del metro, que eren els que havien presentat la queixa. A més, la fàbrica utilitzava carbó de baixa qualitat que emetia moltes cendres, molt de fum i mal olor. L'inspector afirmava que, donada la situació precària de postguerra, el tipus de carbó no es podia canviar però que sí que era necessària afegir metres a la xemeneia per tal que aquest fum no vagi directament als veïns.²⁴⁹

Així doncs, la Junta es dedicava a denegar i concedir permisos d'obertura d'indústries, negocis i establiments de tot tipus, a realitzar aquest tipus d'informes quan era necessari i a gestionar serveis puntuals com els d'escombraries, dels que parlarem més endavant però que podem apuntar aquí. Per exemple, ja l'any 1952, va sorgir el problema que el servei de recollida d'escombraries i el servei de neteja no arribaven al carrer Campoamor. La Junta valorà la qüestió i va arribar a la conclusió que calia comprovar que els que tenien l'aprovació de recollir les escombraries tenien l'obligació, o no, de passar per tots els carrers. En el cas que no la tinguessin, calia doncs “subsanan esta deficiencia” des de la mateixa Junta Municipal de Sanitat.²⁵⁰

Igualment, com hem dit, la Junta també concedia o denegava permisos d'obertura d'establiments. En la mateixa sessió en què es va tractar l'anterior problema de la recollida d'escombraries, també es va concedir el permís d'obertura a un “establecimiento de compra-venta de papel, trapos y chatarra”, malgrat els dubtes al respecte, ja que aquests tipus d'indústries podien causar problemes als veïns i, per tant, havien de ser construïdes en zones concretes per aquests negocis, que encara no existien.²⁵¹

247 AML'H. Caixa 44364 AJMS 21/09/1945.

248 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/06/1950.

249 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

250 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/05/1952.

251 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/05/1952.

4.3.- La campanya de vacunació contra la verola en la postguerra espanyola

Com ja hem indicat, la Guerra Civil i la posterior postguerra van provocar el ressorgiment de certes malalties que, si bé no estaven del tot erradicades abans del conflicte, sí que estaven controlades fins a un important punt i, en alguns casos, els nombres s'estaven reduint notablement, fins i tot desapareixent. Un bon exemple d'aquestes malalties controlades per la República i que van reaparèixer en la guerra i postguerra va ser la verola. L'última mort causada per la verola abans de la Guerra data de 1929, quan començà un període de gairebé 10 anys sense defuncions.²⁵² En plena guerra, l'any 1938, es va registrar la primera nova mort i, a partir d'aquí, va començar un important brot que es va tenir el seu màxim en la primera postguerra i que va arribar a produir fins a 1.000 defuncions a tota Espanya.²⁵³ El brot va durar fins a l'any 1941 i va provocar una intensa campanya de vacunació que també va arribar a l'Hospitalet.

Cap a setembre de 1939 ja s'havien fet a l'Hospitalet unes 9.000 vacunes en només cinc mesos des de l'inici de la campanya amb el final de la Guerra. Una campanya que havia obligat a realitzar vacunacions a “colegios, fábricas y toda clase de comercios”.²⁵⁴ Poc després, el vint-i-u de novembre de 1939, malgrat que ja s'ha arribat a les vint mil vacunacions, es detectà un petit focus de verola a l'Hospitalet que consistia en quatre casos que van ser traslladats a l'Hospital d'Infecciosos, és a dir, a l'actual Hospital del Mar.²⁵⁵

L'any següent, 1940, els casos a escala espanyola no van disminuir i tampoc els casos puntuals a l'Hospitalet, així que es va decidir incrementar la campanya de vacunació i estendre-la a tota la població. Per aconseguir aquesta difícil fita, la Junta decidí que no es donaria la targeta de racionament, que permetia adquirir els aliments necessaris per poder viure, sense una certificació de la vacunació de la verola. Si no et vacunaves, no menjaves.²⁵⁶

Dos mesos més tard, la campanya seguia endavant i l'Ajuntament va decidir instal·lar dos centres de vacunació específics contra la verola, independents dels dispensaris, que era on, fins aquell moment, s'havien fet les vacunacions. Aquests centres s'establiren al mateix edifici de l'Ajuntament i al de l'alcaldia de Collblanc, començant així una campanya encara més intensa de vacunació (Imatge 1).²⁵⁷ Sembla que aquestes campanyes funcionaren, tant en l'àmbit local com també en l'estatal, cosa que es veu per la disminució dels casos de verola i el final del gran brot de

252 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 56.

253 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 88.

254 AML'H. Caixa 44634, 09/09/1939.

255 AML'H. Caixa 44364 AJMS 21/11/1939.

256 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

257 AML'H. Caixa 44364 AJMS 27/03/1940.

verola ja l'any 1941. De fet, al final d'aquest any 41 es va registrar un cas de verola en un veí de Collblanc. La Junta va decidir que tots els veïns i companys de feina del malalt fossin vacunats contra aquesta malaltia, evitant així la propagació de la malaltia.²⁵⁸ Anys més tard, es va realitzar una altra gran campanya de vacunació “antivariòlica”, realitzada pels dispensaris municipals en col·laboració amb l'Hospital de la Creu Roja.²⁵⁹

4.4.- La salut i malaltia d'una població amb gana i males condicions de vida

Altres malalties infeccioses que van atacar l'Hospitalet en aquells anys de postguerra van ser el xarampió, la febre tifoide i, especialment, el tifus exantemàtic, que va causar una gran mortalitat a Barcelona i també va atacar la zona del Llobregat.

A principis de l'any 1940 va sorgir a l'Hospitalet una breu epidèmia de xarampió que provocà, almenys, dues defuncions d'infants, i també el tancament, durant tot un mes, des de finals de febrer a finals de març de les escoles de la població, així com la prohibició de l'entrada als cinemes i altres espais públics dels nens menors de 10 anys.²⁶⁰

Pel que fa a la febre tifoide, ja a finals de l'any 1939 s'havia produït algun cas que havia posat en alerta la Junta, però va ser a mitjans de l'any 1940 quan es va produir un gran brot d'aquesta malaltia que va provocar una activa campanya de vacunació.²⁶¹ El brot es va produir al carrer Xipreret, on, sembla, es trobaven els pous d'aigua potable que l'havien originat. La vacunació “antitífica” es va distribuir en els dispensaris municipals. La Junta, a més, va demanar als metges que practiquessin un seguiment dels casos registrats i informessin de les novetats al respecte. El fet que el brot provengués de pous d'aigua potable va fer pensar a la Junta que calia cegar aquests pous per tal d'evitar futurs brots.²⁶²

Malgrat cada any hi ha algun cas aïllat de febre tifoide, aquesta no tornà a protagonitzar un brot important fins al setembre de 1944, quan primer es van produir diversos casos en el número 71 de la Rambla Just Oliveras, i després va sorgir un brot a tota la zona centre. Davant d'aquest brot, la Junta Municipal de Sanitat va actuar en tres direccions. En primer lloc, va emetre un “bando dando instrucciones al vecindario” per tal de prevenir el contagi de la malaltia i “evitar su propagación y la aparición de una epidèmia”. En segon lloc, la Junta va proporcionar vacunació gratuïta en el dispensari del Centre, on havia sorgit el brot. Per últim, va encarregar una anàlisi i un informe del

258 AML'H. Caixa 44364 AJMS 13/11/1941.

259 AML'H. Caixa 44364 AJMS 19/05/1954.

260 AML'H. Caixa 44364 AJMS 24/02/1940 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 27/03/1940.

261 AML'H. Caixa 44364 AJMS 21/11/1939 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 05/08/1940.

262 AML'H. Caixa 44364 AJMS 05/08/1940.

dipòsit d'aigües d'aquesta casa al Jefe del Laboratorio Municipal. Aquest informe va establir que, malgrat que el dipòsit d'aigua estava en bones condicions, no estava molt net i, per tant, podria ser el focus de l'epidèmia. L'anàlisi, per la seva banda, afirmava que existia algun tipus de contaminació bacteriana. Davant d'aquesta situació, l'informe continuava dient que “se ha aconsejado a los vecinos que no utilicen para su consumo dicha agua en tanto no se practique con medios antisepticos una mayor limpieza siendo suficiente en este caso echar lechada de cal y proceder, transcurridos cuatro o cinco dias a una nueva investigación del agua.”.²⁶³

Menció a part mereix la gran epidèmia de tifus exantemàtic que afectà tota Espanya i, en especial, a la ciutat de Barcelona entre els anys 1940 i 1943, provocant més de 1800 morts a tot l'Estat.²⁶⁴ Aquest brot, malgrat començà ja l'any 1940 de forma sobtada, sembla que no arribà a l'Hospitalet fins a l'any 1942 quan es van registrar alguns casos a carrers de la “barriada de Collblanch y de Ceravalls”. Segons els actes de la Junta, els casos sorgits “han sido aisaldos por medio de su ingreos inmediato en el Hospital de Infecciosos”, afegint que s'havien prèts també “las medidas sanitarias adoptadas de acuerdo con la Jefatura Provincial de Sanidad”.²⁶⁵ No sabem el nombre exacte de morts o afectats a l'Hospitalet per aquesta epidèmia, ni tampoc si hi va haver d'altres brots, però sembla que en aquest cas, el brot va durar mesos, ja que va començar al març i, encara a finals de juny els membres de la Junta parlaven de la continuació de l'epidèmia de tifus exantemàtic a Collblanc, que si bé amb l'arribada de l'estiu va anar desapareixent.²⁶⁶

Malgrat aquesta gran epidèmia de tifus exantemàtic va acabar ja l'any 1943, la preocupació de la Junta i, especialment, dels veïns de l'Hospitalet per nous brots d'aquest tipus de malalties relacionades amb les aigües, la seva circulació i la canalització dels residus urbans continuà durant anys. Així, per exemple, el juliol de 1947, trenta veïns de l'Hospitalet van denunciar l'existència d'una sèrie de pous morts en una finca del carrer de l'Atlàntida. Aquesta finca “rezuma una gran cantidad de letrinas que producen un intenso mal olor, moscas, ect... Con el consiguiente peligro para la salud pública.” Segons aquests veïns, “las letrinas pasan por los desagües encharcandose en la via pública con evidente peligro de convertirla en un campo apropiado para el desarrollo de enfermedades infecciosas tipo Coli y Tifico”. Segons alguns membres de la Junta, “la solucion depende de la construcción de la red de cloacas”, que encara no s'havia fet per falta de temps. Així, finalment, la Junta va ordenar, per una banda, la neteja dels pous i, per l'altra, la presentació d'una instància a la companyia que estava encarregada de les clavegueres. En aquesta instància, la Junta demanava a l'empresa que “construya rapidamente la red de cloacas que le fueron adjudicadas en

263 AML'H. Caixa 44364 AJMS 13/10/1944.

264 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, p. 88 i Jiménez-Lucerna 1994.

265 AML'H. Caixa 44364 AJMS 26/03/1942.

266 AML'H. Caixa 44364 AJMS 18/06/1942.

atención de que se trata de solucionar un problema sanitario, que podría tener graves consecuencias para la salubridad pública”.²⁶⁷

Pel que fa a la tuberculosi, altre cop, la gana i l'empitjorament de les condicions de vida dels treballadors i treballadores de les fàbriques de l'Hospitalet de la postguerra van fer que aquesta malaltia tornés a augmentar el nombre de casos registrats.²⁶⁸ Encara l'any 1950, la tuberculosi era la segona causa de morta a Espanya, causant un 10% de totes les morts del país.²⁶⁹ En aquests anys, es posà en marxa una intensa campanya antituberculosa en l'àmbit espanyol que consistia en, primer, determinar els afectats o possibles afectats amb què contava una població, després en fer campanyes de vacunació i establiment de dispensaris i clíniques antituberculosos depenent d'aquesta afectació. A l'Hospitalet, en els anys quaranta es va realitzar un recompte de la incidència de la tuberculosi entre la població escolar la de la ciutat. Es van supervisar més de 1400 menors, dels quals només vint-i-quatre van resultar afectats pel bacil tuberculós, i quinze van rebre l'etiqueta de “pretuberculosos”. Els metges responsables d'aquesta campanya van resultar sorpresos d'aquests resultats, ja que, considerant les condicions de vida dels habitants de l'Hospitalet, s'esperaven un nombre més elevat de menors afectats per aquesta malaltia. A l'Hospitalet, l'any 1952 comença una nova campanya antituberculosa, que va consistir en la utilització de la vacuna BCG, encara que, en general a tot l'estat, a partir d'aquests anys cinquanta, els afectats de tuberculosi es van reduir sensiblement per la utilització dels antibiòtics.²⁷⁰

En general doncs, a l'Hospitalet, com moltes altres poblacions, la Guerra Civil i la primera postguerra van suposar uns períodes en els quals moltes malalties infeccioses, algunes de les quals estaven bastant controlades abans del conflicte, van repuntar i van provocar, fins i tot, importants brots. En són bons exemples la verola, la febre tifoide, el tifus exantemàtic o la tuberculosi, sempre present, però també n'hi havia d'altres, com la diftèria o la tos ferina, per la que també es van fer campanyes de vacunació a l'Hospitalet de gairebé mil nens i nenes en edat escolar.

Finalment, aquestes campanyes de vacunació, les millores de les condicions de vida, la modernització de la medicina i l'assistència mèdica i, sobretot, la progressiva comercialització i accés a la penicil·lina van fer que moltes d'aquestes malalties desapareguessin o es rebaixessin sensiblement els casos durant les següents dècades. Tot i això, recentment, altra vegada per l'arribada d'immigrants que viuen en males condicions i pel progressiu empitjorament social de famílies ja establertes des de fa anys, malalties com la tuberculosi estan reapareixent, fet que ens ha de fer reflexionar sobre com gestionar la millora de les condicions de vida en certes zones de

267 AML'H. Caixa 44364 AJMS 29/07/1947.

268 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 89.

269 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 95.

270 Rodríguez-Ocaña i Martínez 2008, 95 i AML'H. Caixa 44318.

Barcelona i de les seves rodalies.

4.5.- Més llits i més metges

Després de la Guerra Civil, l'Hospitalet seguia mantenint tres dispensaris: Centre, Santa Eulàlia i Collblanc, controlat per la Creu Roja i que, com veurem, va anar recuperant progressivament les subvencions que havia perdut abans de la Guerra.²⁷¹ Hi va haver, en aquesta època, un projecte per tal de construir un hospital general que aglutinés els serveis que donaven aquests tres espais. Aquest projecte no s'arribà a consolidar en aquesta forma però, com veurem, anys més tard, serà el dispensari de Collblanc el que assumirà aquest rol.

Amb la situació de Guerra i d'Exili, l'Hospitalet havia vist reduït el seu cos de metges, cosa que va fer que es creessin noves places de metges titulars i assistents ja a finals del mateix any 1939 i durant l'any 1940. Algunes d'aquestes places van ser creades per dotar d'assistència pública domiciliària a la població de l'Hospitalet. Per dur a terme aquesta assistència, altre cop, l'Hospitalet es va dividir en deu zones diferents que disposaven d'un metge titular d'assistència domiciliària cadascuna.²⁷²

Amb tot, el creixement de la població feia que l'Hospitalet necessités constantment un augment en el nombre de llits disponibles i d'altres serveis mèdics. En aquest context, cal destacar el paper de les clíniques privades com la del dr. Gajo, situada a la cantonada entre la Rambla Just Oliveras i el carrer Lleida (Mapa 1, punt 4). Aquesta clínica estava situada en una torre modernista, anomenada Torre Puig, que l'any 1925 va ser adquirida pel doctor Josep Gajo i Pagès que la va convertir en una clínica. En els anys quaranta, la clínica la portava el fill d'aquest, Ramon, que va fer créixer la clínica fins que l'any 1951 va necessitar una reforma, tan gran que va destruir la torre modernista. Aquesta clínica va tenir un paper cabdal doncs en l'assistència mèdica a l'Hospitalet en aquests anys de postguerra, assistint malalties ordinàries, però també accidents laborals o accidents de cotxe. Amb la maternitat de Can Serra desmuntada, la clínica del dr. Gajo també fa funcionar com a maternitat, on van néixer molts hospitalencs.²⁷³

En aquest sentit, el dr. Gajo va oferir al municipi un llit a la seva clínica, i tot tipus d'assistència a la persona que ocupés aquest llit. Aquesta assistència seria assumida completament per la clínica i, per tant, seria gratuïta pel Municipi. A més, el dr. Gajo va oferir el seu equip radiològic per fer exploracions a aquells malalts que ho necessitessin. Aquest oferiment del doctor

271 Abarca 1987.

272 AML'H. Caixa 44364 AJMS 13/12/1939 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

273 <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/tag/josep-gajo-i-pages/>

es realitzava, segons el document que s'ha conservat “con el único objecto de cumplir un deber de conciencia, y, de ser bien recibido por el Organismo Municipal”.²⁷⁴ Ara bé, l'endemà d'aquesta instància, el mateix dr. Gajo va demanar a l'Ajuntament poder quedar-se, en dipòsit, una sèrie de material mèdic, sobretot objectes quirúrgics que es trobaven, abandonats, en els magatzems de l'Ajuntament de l'Hospitalet. Tot aquest material, entre els quals hi havia una taula d'intervencions quirúrgiques, necessitaven una restauració, que assumiria el mateix doctor Gajo.²⁷⁵ Les dues peticions que va realitzar el doctor, l'oferiment d'un llit i la petició de disposar del material, van ser aprovades pels responsables de l'Ajuntament.

A partir de 1948, el dispensari de Collblanc, controlat per la Creu Roja i situat al carrer Progrés, es va ampliar i transformar en un centre que arribà a allotjar fins a una trentena de llits. A partir d'aquell moment, aquest hospital de Collblanc va passar a ser el que oferia una varietat més gran d'especialitats mèdiques a un nombre més elevat de població treballadora de l'Hospitalet.²⁷⁶

Tal com podem llegir en un document escrit des de l'Ajuntament de l'Hospitalet i conservat en l'Arxiu Municipal: “la labor asistencial de dispensario, atendida por un completísimo y prestigioso cuerpo médico de todas las especialidades, que ha redundado en un evidente beneficio de las clases menesterosas”.²⁷⁷ En aquest mateix document, els responsables de l'Ajuntament també constataren que mantenir un hospital d'aquesta mida, i amb un nombre tan elevat d'especialitats diferents era molt car i, per tant, calia reforçar-la. Així, l'Ajuntament va decidir concedir a l'Hospital de la Creu Roja una subvenció de 10.000 pessetes “en concepto de ayuda a la intensa labor asistencial que viene realizando”.²⁷⁸

Com ja hem explicat en la introducció, en aquesta època, la població de l'Hospitalet, sempre segmentada en les diferents zones, també estava segmentada en qüestions d'edat, zones molt envellides i zones molt joves. Això feia que a cada barri apareguessin unes necessitats molt específiques, concretes, que provocaven massificacions en aquestes necessitats, com la pediatria en els barris jove. Això va provocar la sensació, en moltes ocasions molt real, de la manca de recursos en certes especialitats.²⁷⁹ Això, i l'increment constant de població, va fer que, a partir dels anys setanta, s'obriessin dos nous grans hospitals. Primer, dispensari de la Creu Roja, a partir dels anys setanta, es va convertir en el, ja modern i conegut, Hospital de la Creu Roja, situat ja al carrer Josep Molins, a la zona anomenada Pubilla Casas. I després, es portés a terme el gran projecte que suposava la construcció de l'Hospital de Bellvitge. Aquesta però és una història que surt tant de

274 AML'H. Caixa 44318, 10/09/1944.

275 AML'H. Caixa 44318, 11/09/1944.

276 Abarca 1987 i Salmerón 2001.

277 AML'H. Caixa 44318.

278 AML'H. Caixa 44318.

279 Abarca 1987 i Raventós, García i Piqué 1990, p. 156.

l'àmbit temporal d'aquest treball com de l'abast exclusiu de l'Hospitalet, ja que el de Bellvitge era un centre que pretenia cobrir un segment molt més ampli de la població.²⁸⁰

4.6.- Regulació d'indústries perilloses: les vaqueries i els draps

Més enllà dels escombriaires que utilitzaven les restes orgàniques per engreixar porcs i fabricar adobs, en aquesta mateixa època també preocupaven especialment als dirigents de l'Hospitalet les indústries de compra i venda de draps i d'altres “desperdicios” no orgànics, a més de les vaqueries. En aquests anys, com va passar amb els escombriaires, es va establir per aquestes dues indústries una reglamentació per tal de regular-les i controlar-les. Les vaqueries tingueren la seva regulació l'any 1944, que consistia a utilitzar cal per a les parets i sostre, separar el pinso de la resta de la instal·lació, construir amb ciment llis per l'interior, separar també els fems de les vaques o desinfectar tota l'estança.²⁸¹ En aquest apartat però, ens centrarem en uns establiments que, malgrat que han estat sovint presents en les actes de la Junta de Sanitat de diferents èpoques, gairebé no els hem tractat en aquest treball, les indústries de draps.

En la primera dècada de postguerra i els primers anys cinquanta els permisos als magatzems de draps es concedien generalment “a precario”, ja que tenien les condicions necessàries en aquell moment però tot plegat estava pendent d'una legislació adequada. Sovint, especialment en el tema de la ubicació de la indústria es deia que la decisió quedava “supraditada” a la decisió de l'Ajuntament en un futur.²⁸²

L'any 1952, “teniendo en cuenta el incremento que actualmente están tomando estas actividades en nuestra ciudad” la Junta va decidir aprovar una sèrie de “medidas encaminadas a someterlas a un más riguroso control”. La més destacada d'aquestes mesures va ser el “Proyecto de reglamentación de los almacenes de compra-venta de trapos viejos y desperdicios” que contemplava diversos punts que els establiments d'aquest tipus havien de complir.²⁸³

Aquests punts pretenien, entre altres coses, que les parets acumulessin la menor pols possible, que el terra fos impermeable, que estigués ben ventilat, amb finestres que permetessin una bona il·luminació, que els lavabos fossin amb aigua i no latrines i no estiguessin en contacte amb l'espai on es realitzés l'activitat principal, els treballadors, separats de les treballadores, havien de tenir un vestuari amb dutxa amb aigua “abundante” i lavabo i, finalment, la càmera de

280 Raventós, García i Piqué 1990, p. 195.

281 AML'H. Caixa 44364 AJMS 14/08/1944 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 11/09/1940.

282 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/11/1951.

283 AML'H. Caixa 44364 AJMS 29/02/1952.

“desinfección y desinsectación” havia de ser “proporcionada en capacidad a su tráfico”. El “proyecto” acabava estipulant que “mientras no se fije el lugar de la ciudad apropiado para estas actividades, se autorizará su funcionamiento solamente a precario, haciendose constar que si en lo sucesivo resulta perjudicial o molesto para los trabajadores y vecinos o peligroso para la salud pública, quedará sin efecto dicha autorización.”²⁸⁴

Dos anys després, gairebé al final del període estudiat en aquest treball, els permisos per obrir fàbriques de draps, o “traperías”, encara eren concedits a precari, si eren concedits. Sovint aquestes demandes d'obertura de negocis de draps eren rebutjats, ja sigui perquè es trobaven a carrers “de primera categoria”, és a dir, molt centrals, o després d'un informe desfavorable del responsable de la Junta de Sanitat que havia visitat el lloc.²⁸⁵

4.7.- Els escombriaires en el període franquista

Com hem anat veient en cadascun dels capítols d'aquest treball, el tractament de les indústries d'escombriaires que recollien les restes generades a la ciutat de Barcelona i les portaven a l'Hospitalet per utilitzar-les en la cria de porcs i per la seva posterior venda com a adob ha estat un dels temes recurrents que més mal de caps ha portat als membres de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet (Imatge 4). En el cas de la postguerra, una de les qüestions que primer apareixen és la gran proliferació de rates. Des de principis de 1940, la Junta mostrava la seva voluntat explícita d'iniciar una campanya de desratització. Faltaven però recursos, tant econòmics com materials, així que els responsables de la sanitat de l'Hospitalet van decidir demanar a Barcelona una brigada especialitzada en l'erradicació de les rates, així com els mitjans necessaris per dur a terme una campanya amb condicions. Tot i això, els membres de la Junta reconeixien en les actes que per moltes campanyes que es duguessin a terme, el problema de les rates no s'acabaria fins que no s'acabés el problema dels escombriaires en la zona urbana de l'Hospitalet, calia doncs, afrontar amb força primer aquesta qüestió.²⁸⁶ Com havien fet d'altres governants de la població, els membres de l'Ajuntament franquista mostraven la seva voluntat de finalitzar amb el tema però es trobaven, com ho van fer els altres, amb diversos problemes que anirem plantejant. Així doncs, malgrat, com veurem, finalment s'acabaran les indústries d'escombraries, no serà per les seves iniciatives.

Ja el juny del 1940, després de rebutjar l'establiment d'una d'aquestes indústries d'escombraries, la Junta va decidir que es nomenaria una comissió encarregada de fixar una sèrie de

284 AML'H. Caixa 44364 AJMS 29/02/1952.

285 Per exemple, AML'H. Caixa 44364 AJMS 26/03/1954.

286 AML'H. Caixa 44364 AJMS 30/01/1940.

normes que totes aquestes indústries haurien de seguir.²⁸⁷ Poc després, la comissió seleccionada va establir cinc dictàmens que a partir d'aquell moment haurien de regir per l'establiment de noves indústries de cria de porcs i d'escombraries i per les ja existents.

El primer d'aquests dictàmens va ser que no s'autoritzaria la instal·lació de cap nou negoci d'escombraries que no estigués situat a 100 metres de la carretera del Prat al mar. El segon dictamen deia que aquesta zona de la carretera del Prat al mar seria declarada zona infecta i no s'hi podrien construir cases de cap tipus. El tercer dictamen establiria una inspecció per a totes les indústries que funcionaven en aquell moment, havent de reformar o clausurar totes aquelles que suposessin un perill per la salut pública. El quart dictamen obligava a tots els escombriaires ja existents i els futurs a establir la seva casa en espais separats de la indústria, a establir aquesta indústria sobre un terra impermeable, a la instal·lació d'aigua suficient per dur a terme la neteja necessària, i l'establiment de campanyes de desratització i desinfecció periòdiques. Finalment, l'últim dictamen va establir que, a partir d'aquell moment, els escombriaires i les criadors de porcs haurien d'estar separats i no en els mateixos espais.²⁸⁸

Una vegada establertes aquestes condicions, els inspectors de la Junta van realitzar visites a totes les indústries existents per tal de classificar-les entre aquelles que reunien totes les condicions i podien ser acceptades, aquelles que tenien bones condicions en general però tenien alguna mancança o calia alguna reforma, que s'hauria de realitzar després de la presentació d'un informe de la Junta de Sanitat, i, finalment, aquelles que no reunien de cap manera les condicions necessàries per funcionar, no podien continuar funcionant tal com estaven i s'havien de reformar en profunditat o clausurar.²⁸⁹

Després d'una primera inspecció de les indústries d'escombraries, de totes les existents a l'Hospitalet en aquell moment, només una sola indústria va caure dins el primer grup, una sola reunia les condicions necessàries per funcionar. De fet, la gran majoria de les indústries van caure al tercer grup, necessitaven reformes estructurals per poder funcionar.²⁹⁰

Davant d'aquesta situació, els membres de la Junta es van trobar amb el problema de no poder tancar tants negocis de cop, per dues raons principals. Per una banda, perquè moltes famílies, milers de persones de l'Hospitalet, vivien d'aquestes indústries d'engreix de porcs amb les escombraries, i, per l'altre, per què Barcelona depenia de l'Hospitalet en una gran mesura per desfer-se de les seves escombraries. Es trobaven doncs amb una situació difícil de resoldre: impossible tancar-les totes de cop, però, a la vegada, no es podien deixar obertes, ja que podien causar un

287 AML'H. Caixa 44364 AJMS 04/06/1940.

288 AML'H. Caixa 44364 AJMS 05/07/1940.

289 AML'H. Caixa 44364 AJMS 05/08/1940 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 16/12/1940.

290 AML'H. Caixa 44364 AJMS 16/12/1940.

problema per la salut pública, què calia fer?

Finalment, els membres de la Junta Municipal de Sanitat va decidir que, d'entrada, no tancaran els negocis però que, progressivament, demanaran informes als inspectors de sanitat que detallin les reformes necessàries per a cadascuna de les indústries d'engreix de porcs. Les reformes més comunes que es van demanar van ser la impermeabilització del terra on es tractaven les escombraries, la creació d'una càmera de desinfecció i d'un dipòsit de fermentació, la disponibilitat d'aigua suficient per poder netejar en condicions, l'establiment de dutxes i lavabo pels treballadors i la separació dels habitatges.²⁹¹

Sis mesos després d'aquestes mesures, la Junta de Sanitat va tractar altre cop el problema. Aquesta vegada, tres establiments reunien ja les condicions necessàries però molts altres seguien presentant moltes deficiències. Les actes de la Junta reflexionaven en aquest punt un llistat de les indústries en funcionament en aquell moment, el nom dels propietaris, així com les adreces. En aquest moment es va decidir donar sis mesos a la majoria d'establiments per fer les reformes necessàries, mentre que quatre escombriaires van ser tancats i traslladats a la “zona infecta” de més enllà de la carretera del Prat. Aquests eren negocis de porcs i escombraries que eren massa cèntrics: al carrer comerç, carrer santa Eulàlia i al carrer Munó.²⁹²

En els següents mesos i, fins i tot, anys, tenim algunes pistes de com alguns d'aquests propietaris de negocis d'escombraries demanaren una pròrroga pel trasllat de la seva indústria, o com d'altres els deneguen aquest trasllat, ja que la nova ubicació no es trobaven en “zona infecta”.²⁹³ Els anys passaven però els escombriaires sembla que seguien funcionant i ja el setembre de 1943, “un industrial basurero” de “la calle Santa Eulàlia”, segons les actes de la Junta que reflectí la queixa d'una veïna, “constituye un foco de infección y despide malos olores y otras molestias que perjudican al personal de la fábrica”.²⁹⁴

La preocupació pels mals olors i pel perill per la salut pública d'aquestes indústries seguia pocs anys després. El setembre de 1945, la Junta Municipal de Sanitat va rebre una “denuncia formulada por unos vecinos de la calle gasómetro nº42, manifestando que en el patio de la misma y en malas condiciones sanitarias se albergan un cierto número de ganado de cerdos, propiedad de varios vecinos de la misma finca, con las consiguientes molestias para los inquilinos, la Junta es del parecer de que no debe autorizarse criaderos de cerdos en las casas de vecindad, no obstante, en el caso expuesto, se acuerda pase a informe del Inspector Veterinario Municipal.”.²⁹⁵ L'informe de

291 AML'H. Caixa 44364 AJMS 16/12/1940.

292 AML'H. Caixa 44364 AJMS 07/06/1941.

293 AML'H. Caixa 44364 AJMS 26/03/1942, AML'H. Caixa 44364 AJMS 11/09/1940 i AML'H. Caixa 44364 AJMS 26/09/1942.

294 AML'H. Caixa 44364 AJMS 04/09/1943.

295 AML'H. Caixa 44364 AJMS 21/09/1945.

l'inspector veterinari, que arribà a la Junta tres mesos després, al desembre del mateix any, sentenciava que “el local no reúne condiciones para la establecimiento del citado ganado y que además de las molestias que produce, representan un peligro para la salud pública, acordándose procede ordenar a los propietarios del citado ganado procedan a su traslado a zona autorizada”.²⁹⁶

Com veiem al final d'aquesta última cita, el problema de la ubicació dels escombriaires també era recurrent. En la mateixa època, el fill d'una propietària d'una indústria d'escombraries reclamà heretar el permís per dur a terme l'activitat, però aquest va ser denegat, ja que van considerar oportú “desestimarla por no hallarse situada la industria en la zona insalubre”.²⁹⁷

Igualment, encara l'any 1948, la Junta tornava a parlar d'una denuncia efectuada per “dedicarse clandestinamente a la recogida de basuras en Barcelona y a la cria de cerdos en su propio domicilio en el cual, además, existen depósitos de estiércoles, de papeles, y de trapos que manipula y clasifica en el propio local con peligro para la salud de los que lo habitan.”.²⁹⁸

De fet, el que veiem en aquests anys, una situació d'impossibilitat d'actuació o de falta d'una actuació ferma, s'allargarà fins a la dècada dels anys seixanta quan, després d'un brot molt gran de pesta porcina es van haver de sacrificar a l'Hospitalet fins a 40.000 porcs en pocs dies. A partir d'aquell moment, sense el benefici que suposaven els porcs, els escombriaires dedicats a la secció orgànica van desaparèixer, ja que el negoci no era tan rendible. Es mantenen aquells que es dedicaven a recollir i seleccionar ferros, cartons, “chatarra” i d'altres materials fins que, amb la creació de les primeres plantes recicladores, a poc a poc, desapareixen del tot.

5.- Conclusions

En aquest darrer apartat resumirem breument tres punts principals que aquest treball ha desenvolupat respecte a la gestió de la salut pública a l'Hospitalet en els 75 anys que van des de l'inici de la Restauració a la fi de la immediata postguerra als anys 50 del segle XX. Aquests tres punts principals que sorgeixen de forma transversal durant el treball són: la creació i manteniment dels serveis mèdics per la població, tant pel que fa a dispensaris com els metges municipals; les actuacions abans i durant l'aparició de malalties infeccioses, així com de malalties habituals; i, finalment, les intencions i accions davant dels problemes de salubritat pública, sobretot respecte als negocis perillosos, com els escombriaires, i els habitatges deficientes, especialment les barraques

296 AML'H. Caixa 44364 AJMS 09/12/1945.

297 AML'H. Caixa 44364 AJMS 21/09/1945.

298 AML'H. Caixa 44364 AJMS 01/03/1948.

autoconstruïdes. D'alguna manera, gairebé tots els apartats en què estan dividits els quatre capítols principals d'aquest treball, a part dels capítols de context històric, científic i social, es poden incloure en algun d'aquests tres apartats. A més, totes tres qüestions estan sovint relacionades i es creuen en moltes ocasions.

5.1.- Serveis mèdics pels hospitalencs

Malgrat no tractar-se d'una descripció detallada de la història dels serveis mèdics a l'Hospitalet, aquest treball ha mostrat una clara evolució d'aquests en els 75 anys tractats. L'any 1875, quan la nostra història comença, l'Hospitalet era encara un poble petit que no contava encara amb cap centre d'atenció mèdica, ni tampoc amb cap metge en nomina a l'Ajuntament. És en aquest primer període en què veiem com es va obrir, per iniciativa privada de la Creu Roja i de persones adinerades de la ciutat, amb les dones com a protagonistes, el primer dispensari d'assistència mèdica gratuïta pels ciutadans de l'Hospitalet. Va ser un dispensari situat a la zona de Collblanc que, en aquell moment, era una de les zones que més creixia amb l'arribada d'obers que treballaven a les fàbriques del mateix Hospitalet i del poble veí de Sants, que era a finals del dinou un important centre industrial. Collblanc creixia doncs de forma desigual al centre de l'Hospitalet, que era encara un poble petit que no requeria dispensaris propis. Els responsables de la Junta Municipal de Sanitat, potser sense ser conscients del que passava a Collblanc, potser activament ignorant les necessitats d'aquest barri en creixement, no van moure fitxa i no va obrir un dispensari gestionat municipalment fins a ja a principis del segle vint, quan ja era necessari també a la zona de Centre i de Santa Eulàlia. Una vegada oberts aquests dos dispensaris més, l'Hospitalet va seguir creixent i necessitant serveis mèdics cada vegada més sofisticats i més especialitzats, cosa que va ser coberta molt lentament pels responsables polítics de l'Hospitalet. Un bon exemple d'aquestes mancances va ser com, durant la Guerra Civil Espanyola, malgrat l'excepcionalitat del conflicte, quan els sindicats controlats pels obrers van prendre el control polític de la ciutat, presentaren la necessitat de crear noves especialitats a la ciutat, especialment en relació als tractaments de la tuberculosi, una malaltia que atacava les classes treballadores i que sovint era ignorada per les classes dirigents, i també en relació a la presència d'espais en què les dones poguessin donar a llum sense el perill mèdic de fer-ho a casa. El gran projecte, en certa manera fracassat, de la Casa de Maternitat, tenia segur el seu origen en una necessitat real de la població obrera de l'Hospitalet. Després de la Guerra Civil, els responsables de la Junta de la dictadura de Franco van seguir ignorant alguns dels problemes de la població obrera de l'Hospitalet i no va ser fins més endavant, amb la millora econòmica de tot

l'Estat, en què es van obrir centres mèdics amb serveis per tots els hospitalencs.

Pel que fa a l'estament mèdic, hem vist una evolució similar però en la que la intervenció privada, que també hi era a través de les consultes dels diferents metges, no ha estat present en el nostre relat. Veiem doncs, una primera provisió d'una plaça de metge titular municipal que, amb els anys es va ampliant i, ja en els següents capítols, també s'estengué a altres especialitats. Els metges, a més, hem vist com, més enllà de la seva feina d'assistència i científica, han format part també de la història social i política de l'Hospitalet intervenint en la presa de decisions que sovint no estaven condicionades per criteris de qualitat en aquesta assistència o servei, sinó per criteris d'afiliació política. Igualment, durant la Guerra, els responsables polítics que controlaven els serveis de salut i sanitat van fer una crida perquè aquestes diferències polítiques no afectessin l'objectiu major de tirar endavant la lluita contra el feixisme. Com a membres de la Junta Municipal amb la veu experta en les diferents èpoques, els metges han estat cabdals també en la presa de decisions d'aquest organisme i, per tant, imprescindibles a l'hora d'entendre com aquest organisme ha actuat davant de la gestió dels dispensaris, les epidèmies i d'altres malalties, i les problemàtiques de salubritat pública.

En definitiva, amb el creixement dels serveis mèdics en general ha anat darrere del creixement de la mateixa població, que sovint estava desassistida i feia saber aquestes mancances. Encara que tard, hem vist en aquest treball, un creixement en l'assistència mèdica als hospitalencs, que igual que en l'àmbit nacional, han estat totalment condicionats per les circumstàncies històriques, socials i polítiques.

5.2.- Malalties habituals, infeccions i epidèmies

Com hem vist, la prevenció i lluita efectiva contra l'arribada i desenvolupament de les malalties infeccioses, sovint transformades en brots epidèmics més o menys virulents, ha estat una de les feines més vistoses que ha desenvolupat la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet en els setanta-cinc anys que estudia aquest treball. Algunes d'aquestes infeccions es tractaven de brots de caràcter més puntual, sovint amb gran ressò mediàtic, com l'epidèmia de còlera de 1885, la grip espanyola durant la Primera Guerra Mundial, el petit però alarmant brot de pesta bubònica sorgit a la vila en els anys trenta, o l'arribada de la important epidèmia de tifus exantemàtic durant la postguerra. En aquests casos, en general, les actuacions de la Junta van ser sovint encertades, en relació al context històric i científic en què van ser preses, però val a dir que en diverses ocasions, les mesures, tan preventives com erradicadores van ser pressos segons la magnitud d'aquest ressò

mediàtic i no segons el verdader perill d'infecció, que potser era menor, o potser ja existia amb anterioritat. L'arribada de notícies de França sobre l'epidèmia de còlera a través dels diaris o la preocupació entre els membres de la Junta que l'Hospitalet aparegués associat a la pesta bubònica durant la crisi sorgida per l'aparició del brot d'aquesta malaltia mostren el poder que tenien, i tenen, els mitjans de comunicació com a motors per a la decisió i actuació polítiques i, en aquest cas, fins i tot sanitàries.

Per altra banda, hem vist com malalties com la febre tifoide, la verola, el paludisme, la tuberculosi o el xarampió produeixen atacs de forma cíclica o es troben de forma gairebé endèmica entre la població de l'Hospitalet. La falta de millores i, fins i tot, l'empitjorament de les condicions dels habitatges pel creixement desmesurat i sense ordre van fer que aquestes malalties, sigui per la seva transmissió mitjançant l'aigua, o per la seva major virulència en persones amb carències socials i alimentàries, fossin un verdader mal de cap per la població de l'Hospitalet. Els dirigents polítics, com hem anat explicant, en general, només actuaven contra aquestes malalties quan podien transformar-se en una epidèmia de caràcter general i afectar a un nivell més elevat de població. La millora de les condicions de vida de les classes treballadores afectades i de les infraestructures que podien ajudar a mitigar aquests problemes, com el clavegueram, no es produïa per sistema, com a objectiu final, sinó només quan es volia lluitar contra un brot específic. Un bon exemple de tot això és el del barri anomenat de La Farola, un humil barri de barraques de pescadors sense cap tipus de les infraestructures i serveis que una població a principis de segle XX ja tenia i que va ser testimoni de l'arribada del còlera a la població, així com de constants brots de paludisme dels què hem vist algun exemple. Cap membre de la Junta va considerar, ni abans ni després d'aquests episodis, que potser la millora d'aquests barris serien una bona solució per la propagació de les malalties.

5.3.- Control de la salut pública, escombriaires i barraques

Tal com hem vist en els quatre capítols centrals d'aquest treball, l'aprobació de permisos per l'obertura o manteniment de negocis que es considerava que podien suposar un perill per la salut pública, així com la seva inspecció després de denúncies i l'establiment d'una regulació i legislació a un nivell més elevat ha estat una de les ocupacions principals de la Junta Municipal de Sanitat de l'Hospitalet.

En aquest sentit, els anomenats “escombriaires” han estat, en tots els períodes a excepció del de Guerra Civil Espanyola, un particular mal de cap per la Junta. Com hem explicat, aquest triple negoci consistia en la recollida d'escombraries principalment a Barcelona, la seva utilització en

l'engreix de porcs, així com d'altres animals, i la posterior venda dels animals i del producte restant com adob pels camps del Baix Llobregat. En tots i cadascun d'aquests períodes, els membres de la Junta han manifestat la seva voluntat d'acabar amb aquests negocis, a la vegada, que també reconeixien la dificultat de dur a terme aquesta tasca. Dues eren les raons que bloquejaven finalitzar amb aquests negocis: els “escombriaires” prestaven un servei a Barcelona que no podia ser abandonat d'un dia per l'altre, i moltes famílies de la vila, fins a 500 en algun moment, depenien directament d'aquest negoci, no podien deixar sense feina tanta gent de cop. La solució alternativa que es proposà va ser el trasllat d'aquestes indústries a una zona més aïllada de la població, una zona on no hi visqués ningú i, gràcies a una sèrie de mesures per la millora de les instal·lacions, el perill per la salut pública es veiés reduït a la seva mínima expressió. En general però, la gran majoria dels intents de regular i traslladar aquestes indústries fracassen, principalment per les raons abans esmentades que tenen a veure amb l'enorme implantació d'aquesta activitat a l'Hospitalet.

Un moment crític pel que fa a la percepció per part dels polítics de la Junta Municipal de Sanitat del problema sanitari que suposaven les indústries d'escombriaires arribà quan l'agost de l'any 1931, amb la República gairebé acabada d'estrenar, es declarà a l'Hospitalet un brot de pesta bubònica. Una crisi que tingué ressò entre els diaris de tot el país i que feu que els polítics tant estatals, catalans, com de l'Hospitalet reaccionessin i tractessin primer d'acabar amb les rates, que eren un vector indispensable en la propagació de la malaltia, i després amb els mateixos negocis d'escombraries, que, segons els responsables polítics del moment, eren, juntament amb els drapaires, els que provocaven la gran presència de rates a l'Hospitalet. Per acabar amb les rates, s'havia d'acabar amb els escombriaires. Altre cop, però, els esforços no van ser prou grans, o no hi hagué temps per implementar les descisions preses i la iniciativa de la República es quedà en un altre intent fallit. Després de la Guerra, els escombriaires i drapaires seguien amb la seva activitat. Altre cop s'intentaran controlar i s'aprovaren regulacions que semblaven estrictes però no es complien. No va ser fins anys més tard, després d'una important pesta porcina i amb els canvis d'hàbits en el processament dels residus, que els escombriaires de l'Hospitalet van desaparèixer definitivament.

L'altra gran preocupació en matèria de salut pública de la Junta de l'Hospitalet en els diferents períodes que hem presentat en aquest treball va ser la salubritat dels habitatges dels treballadors que arribaven a la vila. Les barraques autoconstruïdes amb latrines i sense aigua corrent ni clavegueram eren habituals, fet que podia suposar un perill per l'aparició i propagació de certes malalties. Habitualment els diferents governs només intentaven millorar les condicions d'aquests habitatges si es presentava una denúncia o si detectaven un problema o perill real, rarament ho feien per sistema, amb voluntat real d'acabar amb les barraques.

Com els passos enrere, els passos endavant també els realitzen juntes municipals controlades per tot tipus de color polític. Amb l'arribada massiva de treballadors amb motiu de l'Exposició Internacional de 1929 i de la construcció del metro, la Junta Municipal durant la dictadura de Primo de Rivera realitzà una intensa campanya d'instal·lació de clavegueram als carrers de l'Hospitalet. La millora de les condicions però anava lligada, segons els polítics d'aquest període, amb una millora que havia de ser també moral. El fet de viure en barraques suposava una carència sanitària però també podia provocar un “desviament” en el comportament, en la moralitat. Les millores no es feien pensant només en la millora de les condicions de vida i de salut de la població, sinó també per la seva millora moral. Igualment, durant la Guerra, el Comitè de Sanitat començà una campanya de millora dels habitatges, així com de construcció de “cases sanitàries” pels que es trobaven en pitjors condicions. Malgrat la situació bèl·lica, en aquest període també s'intentaren col·locar nous claveguerams. Les millores no es feien altre cop només per la població, sinó per utilitzar-les com a eina política i propagandística, tan important en el període del conflicte civil.

En definitiva, la regulació dels focus de perill per la salut pública va ser una de les funcions principals de la Junta Municipal de Sanitat en els diferents períodes que hem tractat en aquest treball. Malgrat els canvis en el context històric, en el context científic i els canvis en el color polític i ideològic, les preocupacions per la situació dels habitants de les barraques autoconstruïdes i, especialment, per les indústries d'escombriaires es repeteix una i una altra vegada, sempre intentant solucionar els problemes i la majoria de vegades, sense trobar solucions.

6.- Imatges i mapa de l'Hospitalet de Llobregat

Imatge 1: La Casa Consistorial de l'Hospitalet de Llobregat construïda l'any 1894, on es va establir el dispensari del Centre. Fotografia d'una postal de 1925, font www.todocoleccion.net.

Imatge 2: Fotografia de principis del segle XX del carrer Major de l'Hospitalet de Llobregat, encara sense asfaltar, que va patir l'epidèmia de febre tifoide de l'any 1904.

Font <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com>.

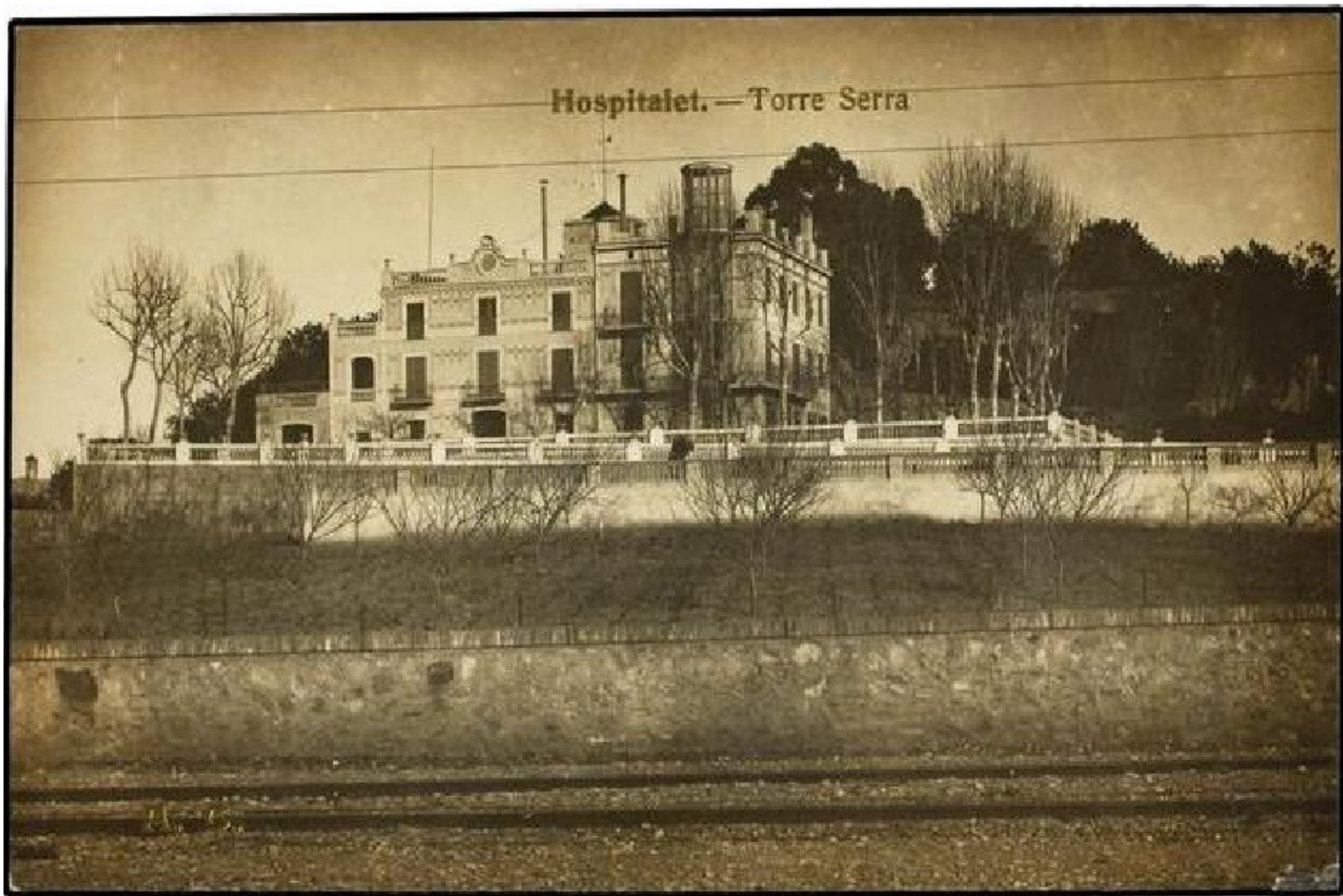
Imatge 3: Nens de les famílies de pescadors del barri de la Farola, a principis de segle XX. Aquest barri primer van rebre la epidèmia de còlera i després van patir també casos de paludisme per la seva proximitat a la desembocadura del Llobregat.

Font: <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com>.

Imatge 4: Fotografia de Carols Pérez de Rozas d'aproximadament els anys 50, en l'encreuament dels carrers de la Riera Blanca i el de Santa Eulàlia. Hi veiem el carro tirat a cavalls d'un dels molts escombriaries que portaven residus de la ciutat de Barcelona a l'Hospitalet.

Font: Llibre "La Florida" de Àngels Marín, ADIGSA, 1995, extret del web: <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com>

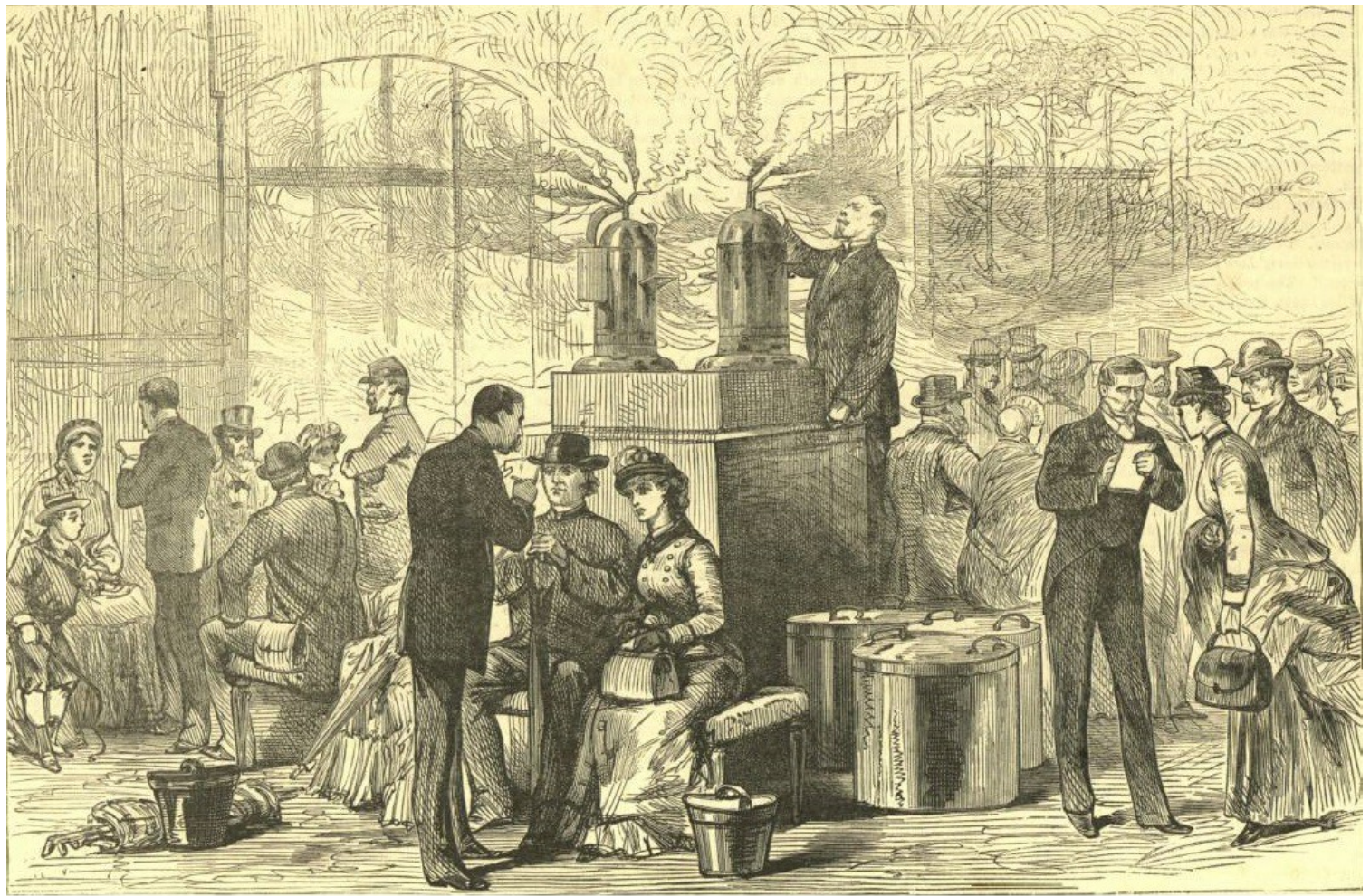
Imatge 5: Postal de Can Serra que durant la Guerra Civil Espanyola va servir de moderna Casa de Maternitat per la ciutat de l'Hospitalet.

Font: <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com>

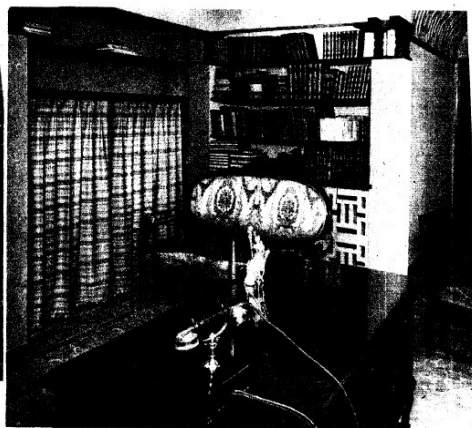
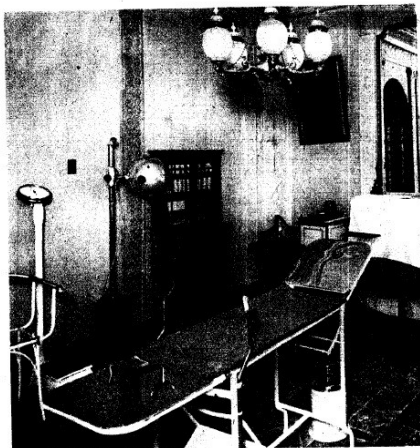
Imatge 6: Segells de Sanitat i Assistència Social i de la Junta Local de Defensa Passiva de l'Hospitalet de Llobregat durant la Guerra Civil Espanyola, 1936-1939.

Font: <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com> i <https://provenzana.blogspot.com.es>.

Imatge 7: Gravats de la fumigació contra el còlera a Marsella l'any 1884.

Font: <http://www.sewerhistory.org>

LA CASA DE MATERNIDAD DE HOSPITALET

UNA DE LAS MAS FIRMES PREOCUPACIONES DE NUESTROS ORGANISMOS MUNICIPALES HA SIDO DESDE EL PRIMER MOMENTO DE LA REVOLUCION, Y SIGUE SIENDO, LA DE DOTAR A LAS POSICIONES DE INSTITUCIONES SANITARIAS ADECUADAS. EL MUNICIPIO DE HOSPITALET DE LLOBREGAT PUEDE OFRECER, EN LA ACTUALIDAD, UNA INSTALACION MODELICA EN SU CLASE. REPRODUCIMOS VARIAS FOTOGRAFIAS DE ESTA «CASA DE MATERNIDAD», DOTADA DE TODAS LAS COMODIDADES Y DE TODOS LOS AVANCES DE LA CIENCIA. (FOTOS MERLETTI)

Imatge 8: Pàgina de *La Vanguardia* amb les imatges de l'interior de la Casa de Materitat de l'Hospitalet durant la Guerra Civil Espanyola.

Font: *La Vanguardia*, 20/02/1937.

EL SR. MAURA DA LA VOZ DE ALARMA EN EL PUEBLO DE HOSPITALET SE DECLARAN ALGUNOS CASOS DE PESTE BUBONICA

Tres de ellos seguidos de defunción

El ministro de la Gobernación, señor Maura, manifestó a los periodistas que, según le comunicaba el gobernador de Barcelona, en el pueblo de Hospitalet se habían declarado cinco casos de peste bubónica, tres de ellos seguidos de defunción.

Han marchado a Barcelona el director de Sanidad y varios delegados, que, de acuerdo con las autoridades sanitarias de Cataluña, realizarán todas aquellas urgentes medidas y establecimiento de cordones sanitarios para impedir que la epidemia se extienda.

Según parece, la epidemia ha tenido como vehículo el comercio de trapos viejos.

Se han dado todas las órdenes precisas para evitar toda propaga-

ción, y las autoridades sanitarias y gran número de médicos se hallan trabajando con verdadero denuedo para tratar de combatir tan terrible mal.

Añadió el señor Maura que hoy se había declarado la huelga de metalúrgicos en Barcelona; pero que no se había registrado incidente alguno.

Un periodista preguntó al ministro si eran ciertas sus declaraciones publicadas en un periódico referentes a una inmediata decisión del Gobierno para el levantamiento de la suspensión de periódicos en el Norte.

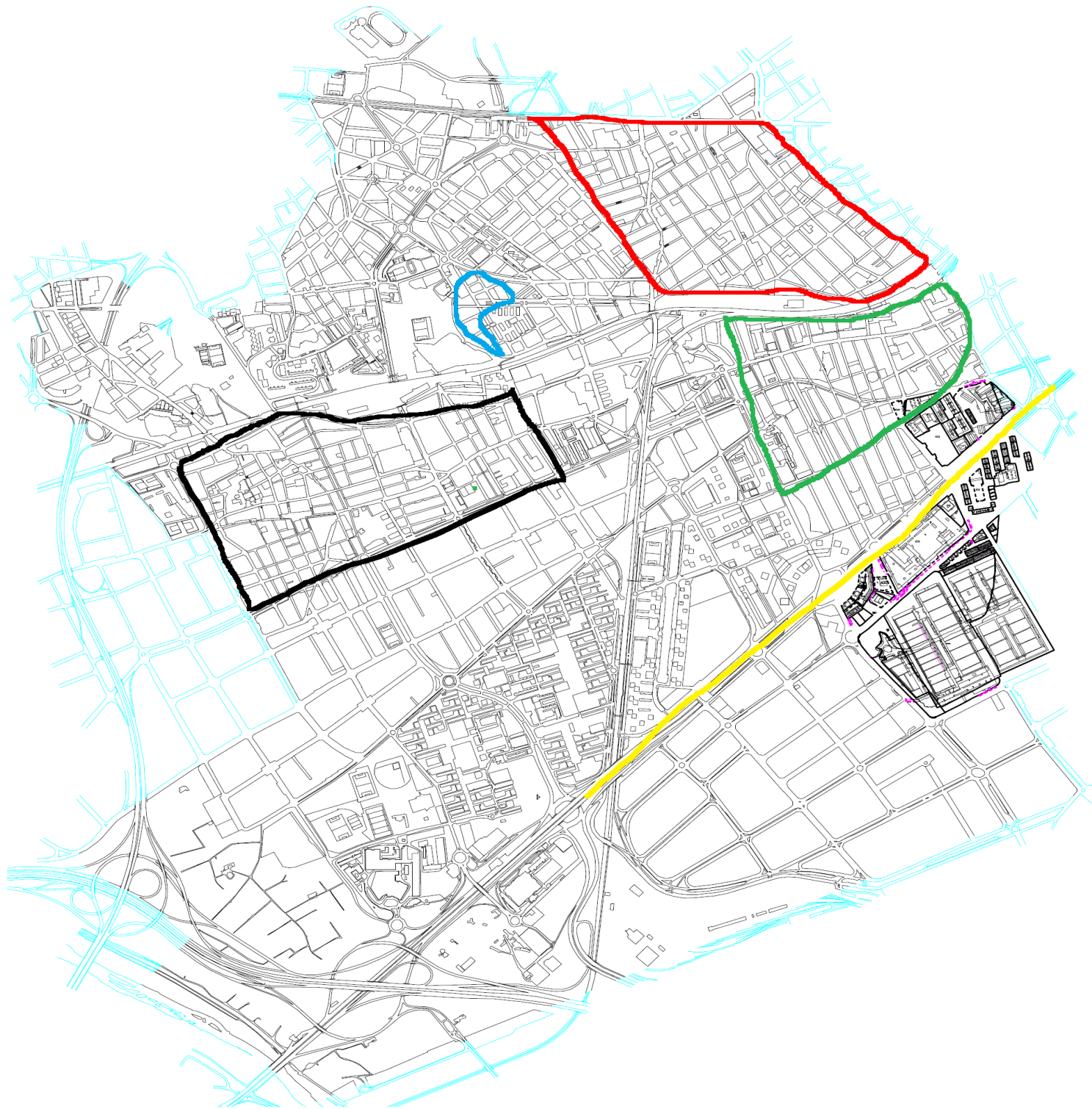
El señor Maura dijo que no, y que esa medida la tomaría el Gobierno cuando lo juzgara necesario y oportuno.

Imatge 9: Notícia de *El Heraldo de Madrid* sobre l'epidèmia de pesta bubònica a l'Hospitalet de Llobregat, font: *El Heraldo de Madrid*, 27/08/1931.

Mapa 1:

- 1.- Casa Consistorial, Ajuntament de l'Hospitalet.
- 2.- Carrer Montanya, on estava la Casa de Joan Cubells, hospital provisional durant l'epidèmia de còlera de l'any 1885.
- 3.- Carrer Progrés, on es va situar el nou Dispensari de la Creu Roja.
- 4.- Carrer Lleida amb la Rambla Just Oliveras, on estava situada la Clínica del dr. Gajo.
- 5.- Carrer Martí Julià, on estava situat l'hospital provisional del dr. Coderch durant els primers dies de la Guerra Civil.
- 6.- Situació aproximada de la torre de Can Serra, on es va situar la Casa de Maternitat durant la Guerra Civil Espanyola.
- 7.- Parc de la Marquesa, on es troben les restes de la Torre Barrina, on vivia la Marquesa.
- 8.- Carrer Vallparda, que va ser conegut popularment com "el carrer de la pudor".

Mapa 2:

Zones aproximades des d'on van anar creixent les diferents zones de l'Hospitalet.

Negre: Barri del Centre.

Vermell: Barri de Collblanc-La Torrassa.

Verd: Barri de Santa Eulàlia.

Blau: “Barriada” de Ceravalls.

Línea groga: Antiga carretera del Prat, sota la qual es van anar col·locant els negocis d'escombriaires.

7.- Bibliografia:

7.1.- Publicacions

Abarca i Médico, Lluís (1987) “Antecedents de la Creu Roja local”, *Revista Progrés*, nº52, p. 14.

Alcaide González, Rafael (1999) “La introducción y el desarrollo del higienismo en España durante el siglo XIX. Precursores, continuadores y marco legal de un proyecto científico y social”, *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, nº50.

Arenas, Laia; Domingo, Guillem; Garcia, Laura; Grande, Daniel (2013) Arenas, Laia; Domingo, Guillem; Garcia, Laura; Grande, Daniel (2013), *L'Hospitalet de Llobregat: Els bombardejos i la defensa passiva a la rereguarda (1936-1939)* Treball de Recerca, 2n Bat. B INS. Mercè Rodoreda. Tutora: Rosa Aldabó.

Bernabeu Mestre, Josep (2000), “Mancomunitat: Epidèmia i control social: a propòsit de les campanyes antipalúdiques a la catalunya contemporània (1902-1925)”. *Actes de les V Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica* (Barcelona, Schct, 2000), 37-41.

Beltrán Moya, José Luis (2006) *Historia de las epidemias en España y sus colonias (1348-1919)*, La Esfera de los Libros, Madrid.

Camus, Albert (2003, original 1947) *La peste*, Ediciones La Vanguardia, Barcelona.

Claramunt Furest, Lluís (1933), “La pesta en el pla de Barcelona. Memòria sucinta del brot de pesta bubònica ocorregut en el pla de Barcelona durant l'estiu i tardor de l'any 1931, formada amb dades de totes les institucions higio-sanitàries municipals i elevada a l'Honorable senyor Conseller en cap del Consell Municipal de Barcelona”. *Revista dels Serveis Sanitaris i Demogràfics Municipals de Barcelona*, tom. III, núm. 12, gener 1933, p. 189-197.

De Planell i Mas, Marta, (2014), “De molí paperer a fàbrica de filats i teixits de cotó: els antecedents de la fàbrica Tecla Sala de l'Hospitalet” *Quaderns d'estudi de l'Hospitalet*, núm 27.

Domínguez, Manuel (1992a) “El inicio de la suburbanización de l'Hospitalet”, *Revista Progrés*, nº82, p.5.

Domínguez, Manuel (1992b) “El nacimiento de Santa Eulàlia”, *Revista Progrés*, nº83, p.6.

Domínguez, Manuel (1992c) “El suministro de agua en l'Hospitalet”, *Revista Progrés*, nº84, p.5.

Farrerons Noguera, Lourdes (2003), *Historia del Sistema sanitario español: Debates parlamentarios 1812-1986*. Editorial Diaz Santos, Madrid.

Fernández Sanz, Juan José, (1989) *El cólera de 1885 en España*, Universidad Complutense de Madrid.

Gil, Enrique (06/10/2008) “Quan les bombes plovien sobre els hospitalencs”, *L'Hospitalet*, p. 17.

González Pavón, Gabriel (1981), “La medicina en l'Hospitalet de Llobretgat (aspectos históricos)”, *AML'H Caixa* 73.

Grabuleda Teixidor, Carles (2002) *Salut Pública i Creixement Urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona contemporània*, Universitat Pompeu Fabra.

Hervás Puyal, Carles (2005) *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*, tesi doctoral Universitat Pompeu Fabra.

Jiménez-Lucerna, Isabel, (1994). “El tifus exantemático en la postguerra española (1939-1943). El uso de una enfermedad colectiva en la legitimación del Nuevo Estado.” *Dynamis*, 14: 185-198.

Llonch Casanovas, Montserrat (2004) “Jornada, salarios y costes laborales en el sector tèxtil catalán (1891-1936)”, *Revista de Historia Industrial* nº26.

Martín Pascual, José Manuel (2007), *Aigua i societat a Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929)*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Molero Mesa, Jorge, (1994). “Enfermedad y previsión social en España durante el primer franquismo (1936-1951) El frustrado seguro obligatorio contra la tuberculosis.” *Dynamis*, 14: 199-225.

Marset, Pedro; Sáez, José Miguel; Martínez-Navarro, Fernando (1995) “La salut pública durante el Franquismo” *Dynamis*, nº15, p.211-250.

Parés i Marimon, Rosa M. (2005) “La Junta de Sanitat Igualadina del Segle XIX” *Revista d'Igualada*, núm. 20.

Raventós, Jacint; García, Anna; Piqué, Carme (1990), *Història de la Medicina Catalana. Sota el Franquisme* Editorial Hacer, Barcelona.

Redacció *El Heraldo de Madrid*, (27/08/1931), “En el pueblo de Hospitalet se declaran algunos casos de peste bubónica”, p. 16.

Redacció *El Heraldo de Madrid*, (29/08/1931), “El foco infeccioso de Hospitalet. No se han registrado nuevos casos en las últimas cuarenta y ocho horas. Se han adoptado medidas de desratización”, p. 4.

Redacció *El Imparcial* (29/08/1931), “La epidemia de peste bubónica puede considerarse vencida”, p. 6.

Redacció *El Sol* (03/09/1931), “Noticias Médicas - Las epidemias mundiales de peste

bubónica”, p.2.

Redacció *La Voz* (27/08/1931), “Casos de peste bubónica en Hospitalet de Llobregat”, p.1.

Redacció *La Vanguardia* (29/04/1911), “Notas Locales” p.3.

Redacció *La Vanguardia* (16/10/1918), p.18.

Redacció *La Vanguardia* (03/01/1936), “Desgraciados accidentes. Cinco lesionados. Aprobación de los Presupuestos. - Del Municipio. Hospitalet de Llobregat.”, p. 10.

Redacció *La Vanguardia* (20/02/1937), “La Casa de Maternidad de Hospitalet”, p. 2
Suplemento.

Redacció *La Publicidad* (28/08/1885), “Gobierno Civil de la Provincia” p. 4.

Redacció *Hoja Oficial del Lunes de Barcelona* (11/12/1933), “La Fracasada intentona Anarcosindicalista”, p.1.

Roca-Rosell, Antoni (1991). “La higiene urbana com a objectiu: notes sobre la història de l'Institut Municipal de la Salut (1891-1936)” A: Roca Rosell Antoni (Coord) *Cent anys de salut pública a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1991; 75-103.

Rodríguez-Ocaña, Esteban i altres (2003), *La acción medico-social contra el paludismo en la España metropolitana y colonial del siglo XX*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

Rodríguez-Ocaña Esteban i Martínez Navarro, F. (2008) *Salud pública en España: de la Edad Media al siglo XXI*. Granada: Escuela Andaluza de Salud Pública.

Salmerón Vargas, Inocencio (1986) “El còlera a l'Hospitalet”, *Xipreret*, nº76, p. 13-15.

Salmerón Vargas, Inocencio (1992a) “Los Basureros (I)”, *Revista Progrés*, nº82, p.4.

Salmerón Vargas, Inocencio (1992b) “Los Basureros (II)”, *Revista Progrés*, nº83, p.4.

Salmerón Vargas, Inocencio (1992c) “Los Basureros (III)”, *Revista Progrés*, nº84, p.4.

Salmerón Vargas, Inocencio (1992d) “Los Basureros (IV)”, *Revista Progrés*, nº85, p.4-5.

Salmerón Vargas, Inocencio (2001) “Assistència mèdica en Collblanc-Torrassa”, *Revista Progrés*, nº125, p.11-13.

Salmerón Vargas, Inocencio (2009) *Històries de Collblanc-La Torrassa* Arxiu Municipal de L'Hospitalet et al. L'Hospitalet de Llobregat.

Sans Margenet, Jaume i Panareda Clopés, Josep M. (2016) *Els paisatges de l'aigua al Delta del Llobregat* Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Varela Magallón, Anna (2012) “La lluita antivenèria a Catalunya, 1934-1936”, *Gimbernat*, vol. 58, 155-190.

VV.AA. (1997) *Història de l'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur* Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, CEL'H. Publicacions de

l'Abadia de Montserrat.

World Health Organization (2008), *World malària Report 2008*, Suïssa, p. XVI.

7.2.- **Blogs i pàgines web consultades**

<https://barriodelabomba.wordpress.com>

<https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com>

<https://provenzana.blogspot.com.es>

<http://www.l-h.es/webs/arxiumunicipal/>

<http://www.museul-h.cat/>

<http://es.wikipedia.org/>